

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

HARVARD LAW LIBRARY

3 2044 059 350 702

HARVARD
LAW
LIBRARY

HUN
916
MAT

21964

432

HARVARD LAW SCHOOL
LIBRARY

A FÖLDBIRTOK

A NEMZETGAZDASÁG JELENLEGI ÁLLÁSPONTJA

SZERINT RENDEZVE.

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL
MAGYARORSZÁG TÖRVÉNYHOZÁSÁRA.

A PESTI EGYETEM ÁLTAL
KOSZORUZOTT PÁLYÁZATI MŰ.

IRTA:

MATLEKOVITS SÁNDOR.

PEST.
KUGLER ADOLF SAJÁTJA.

1885.

JAN 4 1933

.. PEST, 1865.

NYOMATOTT EMICH GUSZTÁV, M. AKAD. NYOMDÁSZNÁL.

A FÖLDBIRTOK

a nemzetgazdaság jelenlegi álláspontja szerint rendezve.

Bevezetés.

..... a jobbagynak csak legyen
Ugy addig a király se lesz szegény!

Katona.

Bárhová tekint, fordul, lép az ember; bárhová vigye őt képzelete: van valami mi őt elbűvöli, mi őt e prósai világkörből kiragadja, s őt Istenéhez, ez örök lényhez emeli. Vagy tagadhatja-e valaki, miszerint nem csudálja a féregben ép úgy, mint az özönvíz előtti mamuthban azon mesteri kéz művét, mely őt a szellemi tehetség adománya által a világ urává teszi? Tagadhatja-e bárki is, hogy, ha az égboltozat sarkaiban megrendülve az egész mindenséget átdörgi, hogy akkor valami vallásos, hogy ne mondjam magasztos-félénk érzélem fogja el a legtudósabb-, a legfelvilágosodattabbat is? A mindennap előforduló természet-tünemény által szabályozott világrend, a napfölkölte és enyészte, a csillagok ragyogása és a hold mélabús fénye, a virágok szép színjátéka; a patak csörgedezése, a folyam méltóságteljes menete, s a tenger bösz hullámozata: mind megannyi mozzanat, mely bennünket komolyabb eszmékre ébreszt, mely minket csodálatra ragad!

De kifáradna zsenge tollam a természet nagy könyve csak főbb pontjainak elősorolásában is; kifáradna, ha mind-annak csak parányi részét akarnám szavakba fűzni, mi ép azért, mert van, s a világ nagy urának pusztán akarátja által tenyészik és létezik: már léte által a föld királyát csodálatra ragadja.

Azonban nem pusztán a természet nagy tárházában lelünk ily magasztosító képzeteket; nem kell hinnünk, mikép az ember csak a természet dicső műveinek szemlélése által emelkedhetnék föl egyedül a mindent átlengő szellemi lény, az Isten fogalmához. Maga az emberi társaság eszméje oly valami főséges, oly valami nagyszerű, mi minden elfogulás nélkül gondolkodót áhítatra ragad.

Az ember, ki magára hagyatva, egyedül állva a föld legnyomorultabb, elsatnyultabb lényévé aljasulna; az, ki egyedüli létében nemcsak az elemek vészei által sem misítették meg, hanem a legkisebb vadban, — hogy ne említsem a mérges ragadozó állatok számtalan fajait, — a legkisebb állatban is oly ellenségre találna, melynek lektüzdésére képtelen: ezen ember az által, hogy társaságba lép, az által, hogy egymást kölcsönösen támogatja; nemcsak a világ minden lénye, az ásvány- s növényország fölött ép úgy, mint az állatok különféle fajai fölött diadalmaskodott; hanem az elemek romboló árját megfékezte, az elemek dühét jótéteménnyé, az elemek vészthozó természetét életadójavá alakította át; s csakis a társulati ösztön, a társaságbai lépés által mondhatja el maga felől azt, mit Isten őstünknek Ádámnak még a paradicsomban mondott, hogy ő a világ ura.

S ha az emberi társaság mikénti fejlődését tekintjük: nem látjuk-e mindentütt azt, mikép rendeltetésünk, az örök igazság lényéhez leghasonlóbbnak lennünk, mindenkor szemlélhető? Ott látjuk Ádám- s Éván az emberiség csiráját; egyedül állnak még, állatok bőrébe takarják testök meztelenségét, s az ég boltozatja fedi őket éji nyugalmu-

ban. Az emberi nem megszaporodik, családdá, néppé, nemzetté lesz. Megfelelkezik hivatásáról; állatias ösztöneinek kielégíttetését tartja főcélnek; s íme ép ez állapotban éri az emberi nemet azon nagy catastropha, melyet minden nemzet hitregéi az özönvíz neve alatt áthagyományoztak korunknak s csak egyeseknek jutott azon szerencse, hogy, nemünket mintegy újjá teremtenők, a vészből megszabadulhassanak. S ismét megszaporodott az emberiség; s ismét keletkeztek államok, s köztök némelyik a műveltség bizonyos tekintetében korunkat is felülmulta; nem szükség itt az indusok ropant mechanikai készségét igénylő sziklatemplomaira, az egyiptomiak utánozhatlan gulái- és loboraira; a phoenicieik tengert hasító hajóira stb. emlékeztetnünk: ott állnak a görögök, ott a rómaiak, kiknek remekirői jelenleg is fölülmulhatatlanoknak tekintetnek. S e nemzetségek legnagyobb része kiveszett s az emberiség még él, hasonlítva a fához, melyről már Homer oly szépen mondja:

οἷ' περ φύλλων γενέη, τοίηδε καὶ ἀνδρῶν.

φύλλα τὰ μὲν τ' αἴθερος χαμάδις χέει, ἄλλαι δὲ θ' ὕλη

τηλοθώσασα φύει· ἕαρος δ' ἐπιγίγνεται ὥρη.

II. VI. 145—147.

a levelek lehullanak s ismét mások támadnak. Lombok voltak azon nemzetségek az emberiség fáján: lombok, melyeket az őszi szél lesodort, hogy a tavasz szebbé, virultabbá tegye az emberiséget.

S a görög-római műveltséget felváltja a barbarok kegyetlensége, felváltja a hunok, gothok, alanok, avarok, vandálok stb. népek vad dühe, szívtelensége, vérszomja; s alig hogy a barbárság köde a kereszténység melegítő fényénél oszlani kezd: ismét ezrek s ezrek önként elhagyják művelt földjeiket, vagyonukat, s egy ismeretlen világrészbe sietve, egy vad nép ellen vonják ki kardjokat s az üdvözítő tapodta földért elvérzenek.

Ha a középkort végig futjuk, úgy találjuk, hogy e kor-

ban rejlik legtöbb államaink alakulási ideje ; e korban látjuk az emberiség gyermekkorát ; a népek még éretlenek voltak hivatásuk felfogására ; éltek, mert élniök kellett, hogy az újkor szellemi s erkölcsi vívmányai dicső zászlajokat koruk romjai közé helyhessék. Columbus fölfedezése s Luther vallás-újítása két villanyozó erővel bíró esemény ép oly nagyszerű következményekkel, a középkor phoenixe hamvából ifjúdva emelkedik ki. S íme mily csudálatos a világ rendje ; a reformatio, mely a vallás terén épen a despotismus ellen harcolt ; ez lényegesen előmozdította az ujjbkkor absolutismusának kifejlődését, mely tetőpontját XIV. Lajos korszakot képző uralkodásában érte el. S tán ez absolutismus csak azért fejlődött ki, hogy a népet figyelmessé tegye : miszerint ő neki is volnának jogai, hogy nincs arra hivatva ; mikép mint a kised folytonosan csak járószalagon léphessen, s íme az egész emberiség testében megrázkodik ; Éjszakamerika kitézi a szabadság és egyenlőség lobogóját ; szerencsés siker követi fáradságát ; Franciaország s Európa egyéb államai példáját követik. Ujjongva táncol a nép a szabadság boldogító fája alatt s mámorába merülve észre sem veszi Napoleon zsarnoki kormányát. És mintha az emberiség csak saját vére fűrdőjében lelhetné ifjuságát vagy ujjaalakulását : ismét lángba borul az egész művelt világ ; egyik nép a másikat üldözi, egyik a másikat gyilkolja öldösi ; Moskva égése óriási üstökösként jelenik meg, mely vészthozó jóslatában a waterlói ütközetet hirdeti ; s végre azon ponton látja magát az ember, hogy boldogtalan ; hogy az, a miután eped, talán csak ábránd, hogy a miért annyit küzdött, csak elméletileg létesülhet : hogy a szabadság hazája a földi lények előtt tüzes cheruboktól őrzött paradicsom !

S ha így áttekintjük a történet számtalan phasisát, tapasztaljuk ; hogy bármily zavarok s vészek dultak is az emberi nem életében, Isten akarhatja : az ember tökélesbülése, s mivelődése gátlanul előre halad s bátran mondhatja korunk,

hogy az eddig élt népeket műveltség, különösen pedig humanitás szempontjából felette túlhaladja.

Mindezt szemlélve, azt kérdjük: mi létesíthette, mi támogatta az emberi nemet művelődési útjában: mik voltak azon eszközök, melyeknek alkalmazása által kivívta magának a szellemi túlsúlyt a föld egyéb állatai fölött? Sok és számtalan az eszköz és segédszer, de talán egy sem oly fontos, mint az, hogy az emberiség egyes törzsei egymást gyámolítólag államba léptek; az állam óltalma alatt saját boldogságuk által az emberi nem fejlődését mozditák elő; saját jólétük állapotában az emberiséget végcéljához közelebb tolták; szóval az államok alakulása tette leginkább lehetségessé az ember kiművelhetését s jelenlegi fokon való állását. De mennyi s mily sok elemből áll az állam! mily változatos benne az egyes intézmények gazdagsága!

Mindezen intézmények közül jelenleg egyet akarunk különösen figyelmünk tárgyául választani, s ez a birtok.

Nyelvünk természeténél fogva e szó: birtok kettős jelentményben vétethetik. Jelenti ugyanis először, minden tárgyat, akár ingó, akár ingatlan legyen az, melyet physikai hatalmunkba kerítettünk, tekintet nélkül, akár jogosan, akár nem jogosan tartjuk azt. Szorosabb értelemben jelenti csak az ingatlan vagyont, s pedig leginkább a mezei földbirtokot; s ez utóbbiról akarunk tüzetesebben szólni.

Hogy mily fontos a földterület az állam fenállhatására, nem szükség fejtegetnünk; de nem elegendő, különösen jelen korunkban, hogy az állam földterülettel birjon; szükség, hogy e földbirtok az egyes államtagok közt fel legyen osztva, hogy a földeket az egyes földbirtokosok kellőleg megműveljék; szóval, hogy a mezei gazdaság az állam fejlettsége s műveltségéhez képest kisebb nagyobb gonddal üzettségű. A föld munka nélkül bojtortjánt és tövist termeszt, s arcunk izzadságával kell azt arra képessé idomítani, miszerint szük-

ségleteinket kielégíthesse s életünk fentartására alkalmas anyagokat szolgáltatthasson.

Az állam, a kormány feladásában áll tehát figyelemmel kísérni a mezei gazdaság minden mozzanatait; nem bízhatja fentartásának kérdését talán gondatlan honpolgárok szeszélyes munkakedvére; kötelességében áll a mezei ipar hanyatlását tevékenysége által gátolni; az emelkedési irányt ösztönzései által még inkább gyarapítani: szóval mindenkép azon lenni, hogy a földbirtok, a földbirtokos, munkás s az összes állampolgárok érdekeinek összeegyeztetése által fenállásának prosai eszközeit előteremtse s ez által polgárainak erkölcsi művelődését, fejlődését s haladását lehetségesítse.

Mi kívántatik ezen célnak elérésére, annak kiderítését meg akarjuk jelen fejtegetésünk által kísérteni és értekezésünkben az általános elvek mikénti alkalmazását hazánk földbirtoki viszonyaira vonatkozólag minél bővebben előadni.

A rabszolgaság.

Hogy a kormánynak kötelessége a földbirtok iránti gondviselését külsőleg is nyilvánítani: azt habár elméletileg némi író tagadja is, az egész emberi történet tanúsítja. Mihegyest a föld az emberekre nézve értékkel bírt; mihelyt a föld nem tekintetett mint minden egyesnek korlátlan tulajdona, hol ha egyideig legeltette marháit és sátrainak árnyas helyet találhatott letelepedett, s ha szükségleteit a letelepedett földrészen többé ki nem elégíthette gondatlanul tovább vount; gondtalanul, hogy ne mondjam hálátlanul, új vidéket, új legelőt keresett: azonnal látjuk az államhatalom gondoskodását is a föld művelése, tulajdona s egyéb viszonyai körül. Emlékezzék meg az olvasó a héber, athen, sparta törvényhozásokra és azonnal eszébe jut az ugyane népektől birt vagy

meghódított tartomány törvényszerinti részletekre (κληρος) való felosztása. Hasonlót látunk a rómaiaknál; Spurius Cassius (268. R. é. u.) Licinius Stolo (400) Tiberius Grachus (521) indítványai s törvényei elég világos példák arra nézve, hogy még oly államban is, hol a consulok s dictatorok az ekeszarvától hivatnak a senatus díszes gyülekezetébe, s hol a főbb hivatalnokok tisztüket teljesítve a mezőgazdaság erőt adó munkái közt lelték legnagyobb örömlüket: még oly államban is a kormány gondoskodott s szükségesnek vélte gondoskodni a földbirtok állapotáról. És ha átgondoljuk a népek különféle állapotait, úgy találjuk; hogy maga valamely népnek egész benső történetének irányát és jellemét: különösen földbirtoki törvényhozása szellemétől nyeri és kölcsönzi. (L. Staatslexicon Rotteck und Welker. Art. Agrarische Gesetze I. 426. l.)

Hogy a mezőgazdaság a tudomány jelen állapotának megfelelőleg legnagyobb virulását elérhesse, a kormánynak hármias irányban kell különösen föllépnie: először gondoskodnia kell a földbirtokosról, s pedig különösen a földbirtokosnak mind emberi méltóság követelte, mind politikai jogairól, szellemi és anyagi képességeiről; — másodszor ki kell terjeszteni gondoskodását a földbirtokra magára, mily nagyságu, mily alaku, állapotu, mivelés módú legyen az; — s végre harmadszor arra is kell tekintettel lennie, hogy a földbirtok természeti ereje s a birtokosok munkájának gyümölcsét, fáradoalmának jutalmát úgy hasznosíthassa; miszerint az gondoskodásainak ösztönzésétül szolgálhasson, s őt anyagi tekintetben is némileg emelje. A törvényhozásnak a birtokrendezést illetőleg tehát elég teendője van s e rövid vázlatból is látható, miszerint hibás azoknak nézete, kik a mezőgazdaság tekintetében is folyvást a „laissez faire, laissez passer“ elvét harsogtatják.

Első kötelessége, mint mondók, az államnak a földbirtokosról gondoskodni, s e tekintetben azt kell mondanunk, hogy

szüntessen meg minden intézkedést, mely a népet a szolgaság bilincseiben tartja.

A szolgasággal már a legrégibb népeknél találkozunk, s igen természetesen; mert mihelyt egyik nép annyira megszorodik, miszerint gyakran át kell térnie a szomszéd nép tartományába, ellenségeskedések támadnak s az ellenségeskedésből a legkegyetlenebb háborúk. Egyik nép a másikat bizonyosan legyőzi, s a legyőzött sorsa vagy a halál vagy a szolgaság. S itt nem mulaszthatjuk el Roscher Vilmos világhírű munkájának „Die Grundlagen der Nationalökonomie 67. §-ban kifejtett nézetét megemlíteni; szerinte alig számítható fel mennyire működött közre ama miveletlen s kegyetlen időben a háborúk vérszomjának enyhítésére azon elv, miszerint azt, kit megölni szabad, rabbá is szabad tenni.“ Mindenütt, hol népek mint harcosok álltak egymással szemközt, ott találjuk a rabszolgaság eszméjét; az egész ókor s a középkor népvándorlásai fényt vethetnek mondott szavainkra. De maga a békés idő, a nyugalom is alkalom lehetett, hogy egyesek, családok, szolgaságba jussanak; s pedig többféle-kép. A vagyon, bármi egyenlőn legyen is felosztva, míg ember ember lesz, s míg egyes embert a másiktól szellemi s testi tehetségei elkülöntítik, egyenlőtlenségre vezet: mindig voltak s lesznek gazdagok és szegények. Ha már művelt körünkben oly gyakran szorúl a szegény a gazdag támogatására, mikép ne szorulna arra azon időben, hol még, ugyszólván az emberiség első napjait, gyermekkorát élte. A gazdag a szegényt segítette: a szegény a gazdagnak lekötelezettje, adósa lett; s mintán nem bírta tartozását ugys szorult állapotában leróvni: egyedüli birtokát, szabadságát oda kellett adnia és — szolgává, rabbá lett. Azonkívül egyes népeknél még külön szokások és szenvedélyek is kedveztek a szolgaság keletkezésének. Ismeretes a régi germánoknak játék iránti hajlama, mely alkalommal, ha már mindenöket, vagyont, ruházatot, fegyvert, gyermekeket s feleséget elvesztettek: a játék csábja

annyira csalta őket, hogy saját magokat, saját személyes szabadságukat is kockára tették, és ha a kocka ellenök fordult, nyugodtan engedték magokat játékbani győzőjüktől a szolgaságba vezetetni; nyugodtan mondtak le a szabadságról, és rabokká, szolgálkákká lettek (L. Roscher 68. §. Kautz Nemzetgazdaság és pénzügytan 27. §.)

S nem kell hinnünk, miszerint a rabszolgaság csak egyes népeknél dívott. Látjuk azt az indok, chinaiak, egyiptomiaknál, hol a szolgák külön kasztot képeztek, ép úgy, mint utóbb a görögök- és rómaiaknál; az avarok, vandalok, hunnok s germánoknál ép úgy, mint a kelták és frankoknál; szóval minden népfaj- és nemzetségeknél. És míg a népek alacsony műveltségi fokon állnak, nem is terhes a rabszolgaság, hisz a szabadság szükséglete azon mérvben növekszik, melyben a szellemi műveltség (L. Roscher 69. §.); a rab élelmet, ruházatot, lakot s ura védelmét nyerte: a miért ő ismét ura földét művelte vagy őt a harcba követte. Nem kell összetévesztelnünk a rabszolga jelenlegi sorsát azon időbelivel, hol az urak leghívebb barátjaikat, legszeretőbb bajtársakat bírtak, ha nem is mindig, de igen gyakran rabszolgáikban. Ott van Odysseus Homernál, ki szolgáinak segítségével szerzi vissza királyi jogarát; ott Andromakhe rabnői, kik a még élő Hektort siratják. Azon időben a szolgák csak a házi szükséglet fedezésére szolgálót készítettek el s ha munkájukat végzik vala, önmagukra fordíthatták figyelmüket; s gyakran találkozzunk példákkal, hol a rab, midőn hűsége által jutalmul föl szabadítottott, urától elválni nem akart.

Növekedő műveltséggel a rabszolgaság az ókorban is mindinkább gyértült s igen természetesen; mert a kézimunkát ujonnan feltalált eszközök s gépek helyettesítették, s minek tápláljon valaki szolgákat, midőn az általuk teljesítendő munkákat eszközök s gépek által részben teljesítheti. Már Aristoteles mondá Polit. I. 2. 5. Ha a szövőhajócska önmagától menne s a plectra magától játszának a cyterán: nem volna

többé szükség rabokra. S annyi különféle eszköz s gép alkalmazhatásának köszönhetni leginkább azt, hogy az ókor rabszolgája, a középkor jobbágyává s az újkor napszámosává lehetett (L. Roscher. 70. §. Kautz 27.)

Minél miveltebb az ész: annál inkább érzi emberi méltóságának lealáztatását a rab; gondolkodni kezd, mi okból rab ő, s miért úr ura? mily jognál fogva ütheti őt ura? mi jognál fogva fenyegetheti őt halállal: és ily gondolatok önként arra vezetik, hogy urában csak ellenét, csak vészthozóját látja és ismeri. Már milyen lesz annak szorgalma, ki iparkodása gyümölcsseit ellenének kénytelen adni; ki restségének következménye által ellenségének, nyomorgatójának boszút, kárt, ártalmat szerez! Ezt úgy hiszem, nem kell fejtegetnem. S magok az urak nem dolgoznak; hisz a munka őket rabszolgáik sorába aljasítja; hisz a munka teljesítve lesz a nélkül, hogy kezöket a föld porához kellene érinteniök; inkább henyélnek, mint ezt Tacitus a régi germánokról jellemzően írja, inkább mitsem tesznek, mintsem nemességet ily módon meggyalázzák; s ily körülmények közt méltán kiálthatunk föl Roscherrel (71. §.): „Micsoda nemzetgazdaság lehet ott, hol az emberek egyik része daczból, másik része büszkeségből semmi helyest, jóravalót nem végez.“

Minden állam tehát a rabszolgaság megszüntetésére törekedett; s e tekintetben szép példát látunk már a mózesi törvényhozásban; így mondja a Deut. XV. 12. „Cum tibi venditus fuerit frater tuus Hebraeus, vel Hebraea, et sex annis servierit tibi, in septimo anno dimittes eum liberum,“ s a Levit. XXV. 39. 40. „Non eum opprimes servitute famulorum, sed quasi mercenarius et colonus sit“ és a Deut. XV. 13. 15. „Et quem libertate donaveris, nequaquam vacuum abire patieris, memento, quod ipse servieris in terra Aegypti.“ Mind megannyi példák, mily helyes szempontból fogta föl Mózes a zsidó nemzetre s gazdaságukra oly káros hatású rabszolgaságot.

A rómaiaknál is enyhült a rabszolgák sorsa ; különösen midőn Róma kincsei által annyira gyengülten barbar származásu augustusoknak hódolt.

De legtöbbet tett e tekintetben a keresztény vallás ; hisz egész lényének alapigazsága gyanánt a szeretet az egyenlőséget tűzte ki. Ez mondja, hogy ugyanazon egy atya gyermekei vagyunk ; az egyház számtalan rendeletet bocsátott ki időről időre a szolgaságot illetőleg. A számos ünnep, melyen a szolgálai munka tiltva van, enyhítette a rab sorsát ; megengedte neki, hogy istenével s önmagával foglalkozzék, s így mindinkább hanyatlott Európában a rabszolgaság s úgy lehet mondani a jobbágyság fejlett ki belőle, a nélkül, hogy erőszakos mozgalmak, rázkódtatások ingatták volna meg a keresztény államok alap épületét (L. Roscher 73. §. Kautz 27. §.)

Megszűnt a rabszolgaság e neme, hogy korunk fekélyének a négerfaj rabszolgaságának helyt engedjen ; — mint létesült az amerikai rabszolgaság, melynek következményét legujabban azon szerencsés állam, az északamerikai szövetséges állam kettészakadásában, testvérharcában, a műveltség legnagyobb kárára látunk, túl esik fejtegetésünk körén. E gyalázatos s kereskedelmi önérdék által támogatott szolgaság túlélte már fénypontját ; de teljes megszüntetése még mindig kétes. A törvényhozó testület s a kormány különben az újabb időben keletkezett rabszolgaság viszonyát megszüntetendő fő elv gyanánt tekintse mindig, hogy a főlzabadítás ne történjék rögtön ; fogadja azt a most élő rabszolgaság mint jótétéményt ; érezze, hogy neki is bármi módon közre kell működni szabadsága megszerzésében. Ez elvek úgy látszik, ellenkezőnek az ész követelményeivel, s az erkölcsi érzelemmel, mely még a rabban is becsüli s tiszteli az emberi méltóságot ; de bár mit mondjunk is, az ember a szokás rabja, s egy ember sem születik szabadon, hanem csak a szabadság tehetségével, s ezen hajlamot ki kell fejleszteni benne (Roscher 74. §.)

Éppen azon körülmény, hogy a szabadság a szolgálknak megadatott, mielőtt még fogalommal bírnának az igazi szabadságról, e körülmény adta meg a hajdankor legmíveltebb köztársaságainak a halálos döfést; álljanak itt állításunk támogatására Rotteck s Welker világhírű Staatslexiconjából következő szavak (I. art. Leibeigenschaft). „So wie die Freilassungen — was unvermeidlich war — sich vermehrten, so wie aus den Freigelassenen eine Plebs erwuchs, welcher die Freiheit, zu welcher sie nicht erzogen war, stets etwas Unerfassliches blieb; so wie sich hiermit eine Masse gebildet hatte; welche wirklich aller Schmutz der Gemeinheit und Niederträchtigkeit der Lebensweise und der Gesinnung anklebte, eine Masse, welche stets zwischen den Extremen einer schrankenlosen und blutdürstigen Lizenz und der slavischen Unterwürfigkeit unter einen nicht minder blutigen Despoten hin und herschwankte: — von diesem Augenblicke an war es um den Bestand und die Blüthe der Republiken geschehen, und eine furchtbare Nemesis begann ein Rächeramt zu verwalten, welches nicht anders, als mit dem Untergange der gesammten antiken Staaten endigte.“

Nézetünket a legújabb kor története is helyesnek bizonyítja. Nevezetesen S. Domingo sziget története. A sziget ugyanis a spanyolok és franciák birtoka volt, s mint mindennütt Amerikában, úgy itt is a rabszolgaság honolt. A francia forradalom s különösen az 1789. év kimondván az emberek közötti egyenlőséget, a rabszolgaságot föltét nélkül megsemmisítette, s pedig Franciaország minden tartományaira nézve; a sz. Domingobeli négek megfoszulandók annyi zsarnokoskodást, a szabadságot arra használták, hogy uraikra rohanva, azokat legyilkolják, s hulláikon köztársaságot alkossanak.

A jobbágyság.

Jelen korunkban sokkal fontosabb a földbirtokos jogának azon korlátozása, melybe különösen a középkorban került. S pedig a földbirtokos joga földé irányában többféleképp lehet korlátozva; lehet ugyanis haszonélvezete szűkebb körre szorítva, s lehet másodszor bizonyos tartozásokkal terhelve. A hűbértség a földbirtok tulajdonát két részre osztotta; a földesur, vagy a hűbéres (dominus directus, Lehenherr) a föld pusztá tulajdonát, a hűbérszolga (vasallus, Lehensträger) a haszonélvezetet bírta, de nem örökségeképen, hanem csak haláláig: amikor azután a hűbérúrtól függött a megürült jószágot más parasztnak, vagy földművelőnek adományozni.

Az emberi működésnek legmagasztosabb rugója a családi élet jólétének fentartása; az atya kifáradhatatlan szorgalommal dolgozik, földjeit minden kigondolható módon javítja, s mint egy római classicus szépen kifejezte: arbores serit, quarum fructus alteri saeculo prosint, csakhogy gyermekei egykor munkájának gyümölcsét élvezhessék; csakhogy azon tudattal szállhasson sírba, mikép szülöttei jólétben s gazdagságban áldani fogják porát. És ép ez ösztön, ép e hajlam elfojtását célozza a birtok nem örökölhetségi intézménye. Minek is javítsa földje minéműségét a paraszt, minek ültessen fákat, melyek egy másnak fognak gyümölcsöt nyújtani?... Dolgozni fog. Igen! de csak hogy létét biztosíthassa, és a nemzetgazdaság jelenlegi állása bizonyosan ellentmond mindig ily ferde nézeteknek, melyek ugyan bizonyos korban nem lehettek akadályai a közgazdagodásnak; de mostani viszonyaink közt többé nem volnának fentarthatók.

A korlátozásnak egy más neve az öröködés bizonyos módóni megszorításában áll; jelesen, ha csak a legidősb testvér kapja meg a jószágot, a többi pedig abból egészen kizáratik. Itt ugyan az atya működése már nyer támpontot; de

az intézmény helytelensége az egyéb testvéreket sujtja, kik mezei proletárokká, napszámosokká vagy épen bátyjok terhére lesznek.

S végre korlátoztathatik a birtok elidegenítése; a mennyiben vagy a földesúr engedelmé kívántatik hozzá, vagy minden eladásnál a földesúr számára bizonyos összeg (Handlohn, laudemium) szolgáltatandó. A mi az előbbit illeti, ez a birtok szabad forgását felette nehezíti, a birtokost a földesúr szeszélyének teszi ki; sőt gyakran elriasztja őt birtoka kedvező ároni eladásától. S mi ennek természetes következménye? hanyatló mezőgazdaság s a földjáradék kisebbedése, különösen pedig a birtok értékének csökkenése. A laudemiumok épen a vétel egyik részét nyelik el s így nem is szűkség sokat fejtegetnünk, ha valljon hasznosak-e vagy károsak? Ép ez osztályba sorozható a mortuarium, azaz bizonyos meghatározott összeg, mely minden paraszti telek örökösödésénél, tehát minden jogélvező halálánál fizettetik: ép akkor szorítatik tehát a földműves fizetésre, midőn amúgyis jószágának beruházásával tetemes kiadásokkal van terhelve; s gyakran meg fog történni, hogy a paraszt megfizeti a mortuariumot, de telkét öröklött földrészét nemcsak nem fogja jobban mívelni mint elődje, de gyakran el is hanyagolandja. (L. Rau Henrik Károly: Grundsätze der Volkswirtschaftspolitik Heidelberg II. 47. §. 1839. Kautz 27. §.)

E terheket s a birtok ebbeli korlátoztatását a mezőgazdaság jelenlegi állapota mellett fentartani többé nem lehet. A kormány s a törvényhozás feladata azon lenni, hogy minél hamarább s minél célszerűbb úton szüntessenek meg e hála istennek Európában már csak Orosz- s Törökországban létező viszonyok. Mindezen terhek s korlátok igaz nagyrészben történeti jogn alapulnak, s így a földesurakat azoktól minden váltság, minden kárpótlás nélkül megfosztani nem lehet; s mégis korunk miveltségi foka kívánta és kívánja, hogy a föld-

birtok e terhektől felszabadíttassék. Hiába vetik ellene a kis-lelkű s szűkkeblű honfiak, miszerint a paraszt a jobbágy még nagyon alacsony fokán áll a műveltségnek, neki vezetőre, gyámolítóra, védőre van szüksége, a miért azután említett s még említendő tartozások s birtokának korlátozása által némi kárpótlást nyújt. De nem kell a földművest oly tunyának képzelnünk, miszerint szüksége volna törvényes kényszerre, hogy jobb gazdálkodási módhoz forduljon. Csak adjunk neki szabadságot s törekvése felébred, gondolkodása élesül s a példa hatalma reá is hat (L. R a u 52. §. K a u t z 27. §.)

És valljon mily védelmet, mily oltalmat nyújtottak a földesurak többjei jobbágyaiknak, legújabb időben? Olyant, hogy a paraszt elkarhozatá életét, olyant, mely földesurát gyűlölni, megvetni tanítá; olyant, melynek terhe alatt nyögve, Isten büntetését könyörögte le védője fejére. Minden józan gondolkodó ily védőri joggal egybekötött korlátok megszüntetésére fog szavazni; mindenki kívánni fogja e terhektől fölmentését.

Megszüntetésök szükséges és csakis a megszüntetés módjáról lehet szó. A váltáság módja iránt különbözök az uralkodó vélemények; minden egyes nézetnek keletkeztek pártfogói, s ellencei, kik mint már szokott történni véleményök előnyét illetőleg hátrányát túlzott színekkel ecsetelik. Így mondják némelyek: Váltassanak meg e terhek azonnali kielégítés által, s pedig vagy készpénzben, vagy földbirtokban. Erre nézve szükség előbb tudni, mily tőke kamatjainak felelnek meg e volt megszorítások. Hosszu tapasztalás útján kiszámítandó tehát, mennyi átlagos jövedelmet hozott a föld korlátozása a földesúrnak bizonyos időben, ez összeget kamat gyanánt véve a megfelelő tőke lesz a megváltandó összeg (L. R a u 53. §. K a u t z 69. §. K a r v a s y Népszerű népgazdaságtan 202. §.)

A pénzeni megváltás előnyös a gazdag földművesnek; az, ki nagy vagyon felett rendelkezhetik, így könnyen örökre szabad lesz mindezen esetleges fizetésektől, s a terhektől

örökre megmenekül. De a szegényebbnek, ki tőkéit csak ügygyel bajjal húzhatja ki földjéből, vagy annak hiányában adósság csinálására, tőke felvételére szorúlna, nemcsak nem javalható, sőt mindenestre rosszalandó mód a pénzeni kiváltás (L. R a u 54. 55. §§.)

A mi a földbirtokkali kielégítést illeti: itt a földesúr a kiszámított helyettesítő vagy megváltási díjt hasonértékű földbirtokban kapja meg. Előnye ezen megváltási módnak is, hogy a teher egyszer s mindenkorra rögtön megszüntethető; a földesúrra nézve nyereség, mert mint a nemzetgazdaság alapelveiből tudjuk: a földjáradék, habár lassan, de folyvást és biztosan emelkedik; s így mindig nagyobbodik azon tőke, melynek ekkép hatalmába jön. De árnyoldalait sem hagyhatjuk említés nélkül: jelesen a jobbágy, a parasztnak telke ily megváltás által kisebb lesz; hol tehát már különben is a földbirtok kis részletekre oszlik, könnyen az u. n. törpegazdálkodásra vezethetne, s a nép szellemi és anyagi elsatnyulását vonhatná maga után, azért csakis ott javalható, hol a népesség-száma s a földbirtoki telkek közt kedvező arány létezik. Egy más hátránya abban áll, miszerint a földesúr ily telekeli megváltás által sok apró s különböző minéműségű földnek birtokába jő, melynek megművelhetését vagy éppen nem, vagy csak a legnagyobb idő- s tőke-pazarlás, tehát nemzetgazdaság ellenes módon eszközölhetné. E bajon ugyan segítve lehet az u. n. tagosítás által; főkép pedig ha egy egész község egyszerre váltja meg magát a nevezett terhek alól. S végre ha a földesúr amúgy is már nagy telkekkel birna, az új telek megművelhetése, ha mindjárt az előbb említett tőke- s idő-pazarlás nélkül is, terhére s nehezére eshetnék. E megváltási mód tehát csak akkor ajánlható, ha mindkét fél megfontolva annak elfogadásába beleegyeznek. (L. R a u 55. 56. §§. és K a u t z 69. §.)

Sokkal célszerűbb e megváltásoknál a járadék általi megszüntetés, mi abban áll; az illető terhelt terheinek kö-

zépszámát kikeressük, úgy szinte a földesúr ellentartozásait, jelesen a védési kötelességnek megfelelő pénzürtéket meghatározzuk, s a fenemlített jobbágytartozásokból levonjuk, ezután kiszámíttatik, mily idő alatt törleszthetni e tőkét kamataival együtt, s e kis részletfizetések azután pontosan teljesítenek. A járadék fizetetik pénzben, terményekben; vagy pedig pénz- és terményekben, mely utóbbi mód különösen ajánlható; miután főkép ha a fizetési idő hosszúra nyulnék, mind a pénz értékének folytonos ingadozása, mind a termények árának változása némileg ellensúlyozva van. A járadék általi megszüntetés különösen előnyös a jobbágyokra, hisz alig érezhetően szüntetheti meg minden terheit; e kis pénzösszeg megtakarítására nem szükség gazdaságában semmi lényeges változtatást előidézni; befektetett tőkéit megkimélve hagyhatja, szóval saját erejével minden látszólagos és érezhető súly nélkül megszüntetheti tartozásait. De nem kedves a földesúrra nézve. Ez kis részletekben, figyelmet alig érdemlő öszletekben kapja meg a különben tetemes összegeket; az efféle kis pénzösszegek hováfordítására alkalmat nem talál, szóval a földesúr ily megváltás által terhelten hiheti magát. Hanem e bajon segíthetni: pénztárak alapíthatók, hova a jobbágy ezen kis részleteket befizeti, s ha időjárával a megváltási somma teljesen összegyűlt, akkor átnyújtatik az illető földesúrnak (V. ö. R a u 57. 58. 59. 60. §§. K a u t z 69. §.)

Azonban e terhek megváltásánál a törvényhozás- s a kormánynak is közre kell működnie, hisz tudja mindenki miszerint a kis földbirtokos, a paraszt, ha érzi is a terhet, s panaszkodik annak súlyossága fölött, nem egy könnyen talál menekülési módot, s utat önbelátásánál fogva. A kormánynak ebbeli kötelességeihez tartozik különösen, hogy mindenekelőtt tudtára adja, miszerint e terhek alóli megváltás a jobbágyok szabadságában áll; de tapasztalásból tudhatni, hogy semmiféle néposztály sem közönyösebb a reform tételére, mint éppen a paraszt, a jobbágy osztálya, ki minden újításban csak a föl-

desúr előnyét, csak annak hasznát látja, s ennél fogva igen igen célszerűen tesz a kormány, hogyha a megváltást saját állami jószágain megkezdi s így példaadás által a földbirtokosokat ép úgy, mint a jobbág্যokat utánzásra ösztönzi. Hogy azonban a megváltásnál netán előforduló civódások, egyenetlenségek s pereknek véget vessen, bizonyos szabályokat állít fel, a melyeknek követését a netán előforduló esetben igéri az erre szükséges hivatalokat felállítja, szervezi, s jó karban tartja. Végre, ha lehetséges az állampénztárból előlegeket nyújt az egyes jobbágynak s így szóval és tettel gyámolítást szolgáltat. (L. R a u 64. §.)

Sokkal nagyobb teher az említetteknel az u. n. robotok : Robotok alatt pedig azon mezei szolgáltatokat értjük, melyeket a jobbág्य földesurának részint kézimunka- részint vonó marhákkal tenni köteleztetett (K a u t z 69. §.) A robotokkal majdnem minden középkori népeknél találkozunk s igen természetesen, a míg a földesúr saját telkének megművelésére a népesség hiánya miatt munkás kezeket bérbe nem fogadhatott, jobbágyaitól tartozásuk egy részét munka által kívánta törleszteni. De mihelyt a mezőgazdaság a műveltség bizonyos fokát elérte a robotok minden haladás- s ujításnak gátjai gyanánt szolgálnak. A jobbág्य munkája saját földétől elvonatik, marhái és állatai rozsbabbakká, silányabbakká lesznek ; a munka ösztön elfojtatik benne, hisz minek legyen ő szorgalmas, midőn földesurának dolgozik ; minek művelje annak földjét, ki őt ép a legalkalmasabb időben saját földjének megművelésétől elvonja. De nem csak ezek hátrányai a robotolásnak, károsan hat az magára a nemzetgazdaságra is : mivel a sok ide s oda járással, mit a robotoló köteles tenni, hogy a messzelakó földesúr telkéhez érjen töke (az illető szerszám, marha stb) s idő gyümölcstelenül elfecséreltetik, a népben lassankint a lomhaság, restség s közömbösség megfogamzik, s gyakran a nép egyik jellemvonásává törpül ; mint ezt gr. Széchenyi István Stadiumában szépen kifejti, hol nemzetünk

parasztjainak elbirhadt lustaságát ép a robotok s a földbirtok hűbéri természetének tulajdonítja. (L. még R a u 62. 63. §§. K a u t z 69. §.)

A robotokat tehát jelen korunkban meg kell szüntetni, a módok, melyek szerint ez történhetik a fennebb említettek szerint lehetségesek. Az u. n. állam robotok, milyenek pl. az utak, hidak stb. elkészítése, miután jelenleg a közteherviselés elve általánosan elfogadtatott, nemcsak nem célszerűek, de mint az igazság elveivel is ellenkezők, többé fenn nem tarthatók, váltság s díj nélkül eltörölendők. (L. R a u 64. §. K a u t z 69. §.)

A tized.

Ezekon kívül a paraszt vagy földbirtokos birtoka természetményekbeni adózások által, miket egy névvel tizedek, vagy kilencedeknek nevezhetünk, meg van, vagy lehet szorítva. A tized létét már a legrégibb időkben találjuk, már az egyiptusiaknál akadunk nyomára, hol a papi kaszt fentartására bizonyos illetéket fizetett a földművelő nép. Mózes III. 27. 30—33. szerint a zsidók a leviták számára, mint kiknek az elfoglalt földből semmi sem jutott, s kik az isteni tisztelet szer-tartásairól gondoskodtak, szinte tizedet szolgáltak. A kereszténység terjedésével az egyházak fentartására a tized, mint rendes adó behozattatott. Igaz eleinte nem tekintetett ez kötelesség gyanánt, hanem csak érdemes áldozat volt s azon szép elven sarkalt, miszerint mindenki lelkiismeretében köteleztetik természetményeinek tizedét az Isten dicsőségére, kitől minden jó háramlik, az emberek segélyezésére s jótékony intézetek gyámolítására fordítani. De csakhamar, s különösen a nyugati egyházban szigorú kötelességgé vált, melynek elhanyagolása nemcsak egyházi, de világi büntetésekkel is sújtatott. (L. Walther Ferdinand. Lehrbuch des Kirchenrechts aller christlichen Confessionen

247. §.) Így rendelí már egy hatodik századbóli canon (Cone. Matiscon. II. a. 585. c. 5.). Leges itaque divinae omni populo praeceperunt decimam fructuum suorum locis sacris praestare. Quas leges Christianorum congeries longis temporibus custodivit intemeratas. — Unde statuimus, ut mos antiquus a fidelibus reparetur et decimas ecclesiasticis famulantibus ceremoniis populus omnis inferat, quas sacerdotes, aut in pauperum usum aut in captivorum redemptionem praerogantes, suis orationibus pacem populo et salutem impetrent. Si quis autem contumax nostris statutis saluberrimis fuerit, a membris ecclesiae omni tempore separetur.“

De nem pusztán theocratiákban s a papi kaszt javára látjuk a tizedet, feltalálhatjuk a rómaiaknál is, hol midőn az ager publicus nagyon elszaporodott, a birtokosok azokból kaptak ugyan egyes telkeket, de termények tizedét vagy a gyümölcs és szőlő ötödét kellett fizetniök. Igaz ugyan, később ezen tized a rendes adó által megszüntetett, vagy legalább nem akadunk tisztán nyomára; de már II. Justinian alatt ismét kétségkívüli létezését nem tagadhatjuk. A római birodalom romba dülése után leginkább az egyház javára látjuk ez intézményt behozva. A frankoknál 506 körül már észrevehetők némely jelenségei; későbbi létezése semmi kétséget nem szenved; hisz egy 801-ről való Capitulare rendeli, hogy a tized egy negyede a püspöknek, egy negyede a papoknak, ismét egy negyede a szegényeknek adassék, az utolsó negyed pedig a templomok építésére forditassék. Angliába a kereszténységgel ez intézmény is behozatott, jelesen Offa, Mercia királya először szabja meg törvény által annak fizetését. Az újabb korban, a világi tizedeknek is akadunk nyomára; így hogy történeti nevezetességű példát említsünk: Midőn a velenceiek Moreát hatalmukba kerítették (1685—1715) azt a földtermés tizedeért bérbe adák, s pedig rendszeren 5—8 évre. A tized tehát majdnem minden népnél honos; s közönségesen terményekben s gyümölcsökben szolgáltatott; de több helyütt

egyéb tárgy szolgáltatásának is akadunk nyomára, jelesen Cornwallban a tengerparti lakosok halakkal fizették a tizedet, sőt Norvegiában 1548 óta deszkákkal. (L. R a u. 66. §.)

A tized fizetése az előbbi korszakokban, hol a mezőgazdaság semmi mesterséges módon nem gyakoroltatott, a míg a föld terményeknek eladhatása terhes, sőt gyakran lehetetlen volt: az adóknak igen helyes nemét képezte. A jobbágy csak akkor szolgáltatott, midőn volt; bő termések után többet, silányuak után kevesebbet; és maga a földesúr minden nehéz ellenőrzés nélkül könnyen szedhette be adóját. (L. R a u 67. 68. §. K a u t z 69. §. K a r v a s s y 115. l.) A mezőgazdaság haladásával azonban a tizedek roppant gát gyanánt állanak minden okszerűbb változásmód s javítás ellenében, s a birtokot mindig kiskoru állapotban tartják. A míg a tizedek fennállnak, a jobbágy nem művelheti földjét akkép, a mint akarná; korlátoztatva van telkével szabád bánásmódjában; neki azt kell termesztetni, a miből a tizedet megfizetendő lesz. A belterjes művelés mód előrehaladtával sujtóbbakká lesznek, mert minél többet producál, termel a jobbágy, nem tekintve azt, mily termelési költséggel, nem tekintve, mennyi anyagi beruházással, mennyi szellemi képzettséggel: annál többet fizet tized gyanánt, s ép ez okból a szorgalmas elijesztetik minden fáradtságától. Midőn látja, hogy a rest ép azért, mivel rest, mivel kevesebbet termesztett, kevesbé terhelhetik, kevesebbet fizet mint ő, ki tán vas szorgalommal iparkodott földé művelését előmozdítani: mi ennek a következménye? a munka ösztön elfojtatik, s az egész nép lassan lassan tunyává, hanyaggá lesz. Végre a beszédénél a földesúr tisztjei részéről, önkényre megvesztegetésre, csalásra stb. szolgálat alkalmat; s így a nép erkölcsi jellemén is csorbát ejt. Már ily körülmények közt minden, ki a nemzetgazdaság elveit csak némileg ismeri a tizedek megszüntetése mellett lesz. (L. R a u 69. §. K a u t z 69. §.) Már az azoktói megváltás kissé bonyolult. A tizedeket ugyanis egyáltalában (mert hogy kivételek létezhetnek, senki

sem fogja tagadni) nem a földesúr s jobbágy közti szerződés létesíti; hanem egyenesen a törvényhozás rendelte el, s ha törvények hozták e viszonyokat, úgy a törvény egyszerű szavával ismét el is törülheti s a földesúr kárpótlás nélkül kénytelen a birtokot parasztjának tizedterhétől menten átadni; mert mi joggal bírja ő a tizedhezti jogot? A törvény szabálya, vagy a joggyakorlat szentsége által. Már pedig minden államtörvényeken alapuló vagy a törvény által tűrt gyakorlati jogok a törvényhozás által ismét megszüntethetők, mihelyt az állam céljára előnyösnek látszik, sőt meg kell szüntetni, mihelyt a tételes s észjoggal ellenkezőknek nyilvánulnak. A polgárnak, igaz, joga van a törvény használatára s figyelemmel kísérésére, míg az fenáll; de magára a törvényre, azaz a törvény további fenállására nincs. A törvényhozó hatalom szabadsága s önállósága egy fogalmából folyó, elidegeníthetetlen és semmi elévülés által el nem enyésző jog, mely egyedül az örök igazság által van korlátolva s meghatározva. Ama körülmény, hogy bizonyos törvények hozatala vagy megszüntetése által egyesek többé kevésbé ténylegesen előny- vagy hátrányban lesznek, nem jöhet tekintetbe akkor, ha az állam jóléte a nemzet virulása azt követeli. S így a tizedeket teljes joggal, váltásdíj nélkül meg lehet szüntetni. De ez ellen meg kell fontolni, hogy a jelenlegi földesúr a tizedet bona fide nyerte el a tulajdonnal együtt őseitől; bona fide ez adónemmel gyarapított jöszágot vett s cserélt; s így rögtöni s megváltás nélküli megszüntetésök mindenesetre méltánytalan s kemény csapás lenne a foldbirtokosokra. Azonkívül lehetséges, hogy az efféle tizedek csakugyan magánjogi uton, például szerződés, egyezkedés stb. által keletkeztek s csak utóbb lettek legalább látszólag a többi tizedekkel egyneműekké. S így tanácsos, sőt igen okos eljárás az, ha a tizedek megváltatnak. Ily értelemben szól gr. Széchenyi István Világ-jában (135. l.) „kárpótlás nélkül a dézmát, robotot stb. eltörölni legnagyobb, s hozzá teszem, szinte mennyekbe kiáltó igaztalanság lenne;

mert mindenkinek, királytól koldusig, végzés által nyert sajátját szentnek tartom, s úgy szólván rablásnak itélném, ha egy szabad magyar birtokost kinek szinte semmi egyebe nincs dézmán, roboton stb. kívül, mindenéből kivetkeztetnék.“

De ki váltsa meg azokat? A jobbágyság? bizonyosan nem, hisz ez ellenkeznék azon nézettel, miszerint jogomat a szabadsághoz, mely egy jogtalan teher által akadályoztatva van, én magam ezen teher egyszerre ki fizetése által váltsam meg; s így nem marad más hátra, minthogy az állam, melynek felügyelete alatt a tizedek keletkeztek, a melynek törvényhozása azokat létre hozta, most midőn azokat meg akarja és meg kell szüntetnie, saját pénztárából elégtse ki a földesurakat. (L. Rotteck und Welker Staatslexicon art. Frohnen.)

Az állam tehát számítsa ki, mennyivel tartozott a jobbágy illető földesurának; s erre nézve hosszú időn keresztül a jó és rossz termésű évek tizedeinek középszámát lehetne fölvenni; vonja le ebből a költségek et, melyeket a földesúr azoknak betakarítására tett; s az így megkapott összeget fizesse ki a földesuraknak és szabadítsa meg ily módon a földbirtokot nyitgöző terhetől.

A legeltetési szolgálatom.

Még egy pont van hátra, mely a földbirtokos személyére vonatkozik és annak szabadságát korlátozza, s ez a szolgálatom, melyet saját birtokán tőnie kell. Jelesen a földesúr joga jobbágyság földjén barmát legeltetni. E legelő kétféle, vagy mezei, vagy erdei. (L. Rau 72. 73. §§. Kautz 69. §.) A mezei legelő ismét ugár- s tarlólegelő. Mindkettő addig míg az u. n. hármas földű gazdaság dívik megjárja. E gazdaságnál a szántóföldek kétharmada műveltetik állandóan; a harmadik rész ugarnak, illetőleg legelőnek hagyatik. Mihe- lyest a földműves áttér a mezőfűves vagy legelő nyomásu

rendszerhez (Feldgraswirtschaft, Koppelwirtschaft) hol ugyan azon mezőn gabona s fütermesztés váltja fel egymást az évek bizonyos során át, itt már nem alkalmazható többé e szolgá- lom, itt már meg kell ezt szüntetni. Azonkívül tekintetbe kell venni, mennyi trágya vesz el minden legelési rendszernél, s mindenki előtt világos lesz, mikép e szolgalmak megszünte- tése a jobbágnak s földesúrnak ép úgy, mint az összes nem- zetgazdaságnak javára, hasznára lesz.

A megváltásnál a földesúr hasznát a legeltethetésből kell tekintetbe vennünk, s az bizonyos tőke kamatja gyanánt te- kintve, könnyen kiszámítható. Ezt kellett mondanunk a föld- tulajdonos személye, különösen szabadsága- s megterhelheté- sére nézve. — Áttértünk már most a kormány azon intézke- désére, mely a földbirtokos hitelét s egyéni kiképeztetését illeti.

A földhitel.

Alig van az állam polgárai között osztály, mely éppen foglalkozási neménél fogva inkább szorulna hitelre, mint a földműves. A föld javítására szükséges pénzt ugyanis csak a legritkább esetekben képes önmaga előteremteni, szükséges tehát, hogy gyorsan s olcsón pénzhez jusson, de míg az ősi- ség fenáll, addig hitelre nem is számolhatni; míg az állam az adós földbirtokost hitelezője ellen legyezi, míg mindig csak az ő oldalát pártfogolja, addig nem is gondolhatni szilárd hitelre.

Az ősiség intézménye a mennyiben csak korlátolt tulaj- dont nyújt, mindenesetre kárhóztatandó, s minden már művel- tebb nemzet által úgyis megszüntettetett; s így a hitelre nézve fontos lépés, előrehaladás történt. De ha már a földbirtokos pénzhez jutott, azt földe javítására fordítva, szántóföldei-, me- zei-, erdeibe befektette: s akkor a hitelező akár szorultság-, akár más okból kikölcsönözött pénzét a földbirtokostól vissza- követelné, mit tegyen a földbirtokos? Ki kellene vonnia földe

kárára befektetett tőkéit, s hogy az így támadt kárt pótolja, ismét adósságba merülne. (L. R a u 110. §.). Ha ezen eseteket a kormány el akarja hárítani, mit tegyen? Moratoriumok, azaz a fizetés felfüggesztése által a bajon segítve nincs, mert a földbirtokos gyakran ép ily látszólagos segély által még rosszabb helyzetbe, állapotba jön; elbizakodik a felfüggesztési idő alatt, s a helyett, hogy takarékosabban élne, még inkább pazarol, véelve, miszerint úgy is segélyére lesz ismét az állam. Azonkívül az efféle eljárás igaztalanság az állam részéről a jóhiszemű hitelezők irányában, s ily bánásmód mellett a hitel tagadhatatlan csökken, s a földbirtokos csak nagy kamatok mellett fog ismét pénzhez juthatni. (R a u. 111. §.)

Az állam az által segíthetne e bajon, ha a magán hitelezők helyébe önmaga lépne; ha ő saját pénztárából nyújtana segélyt az arra szoruló földesuraknak, s a kikölcsönzött pénzt bizonyos meghatározott szabály szerint apró részletekben követelné vissza s hajtaná be. (L. R a u 112. §.) De mely állam képes ezt jelenlegi viszonyaiban, körülményeiben tenni? Az állam finánciái, az újabb kor kívánalmai, a roppant hadseregek óriási költségeinek fedezése s egyéb kiadások által úgy is már annyira összetettek s bonyolultak, miszerint alig képesek már a szükségéseket előteremteni, s mégis az államnak kell valamit foganatosítani, hogy a földbirtokos ez állapotán változást idézzon elő. Igyekezzen tehát a kormány a földbirtokosokat magukat társulatba egyesíteni, mely társulat célja legyen a földbirtokosokat olcsó s könnyen fel nem mondható pénzzel ellátni, s maga a kormány e tekintetben csakis felügyeleti joggal éljen. (L. R a u 113. §.)

Az efféle társulatok vagyis hitelbankok először Szileziában keletkeztek, hol a hétéves háború után különösen a földbirtokosok osztálya már már hanyatlásnak indult. Nagy Frigyes látva a nyomort, melylyel különösen a nagybirtokosoknak pénzszükében küzdeniök kell, ösztönözte őket, lépjenek kölcsönös támogatásuk céljából egy társulatba s így gyámo-

lítsa egyik nagybirtokos a másikat. Ez első földhittel intézetek azonban még igen hiányosak voltak, nem vették fel a földbirtokosok összességét, hanem csakis a nemességet, a nagybirtokosokat. Ezen intézetek lényeges alapelvei következők:

Az intézet közbenjáró gyanánt működik a hitelezők s a hitelbe vevő földesurak közt; s ez által olcsóbb kamatu pénzhez juttatja a földművest, mert a hitelező nagyobb s biztosabb hitelt lát, ha pénze s kamatja egy egész társulatnál van letéve.

Csak nagyobb földbirtokosok lehetnek tagjai; miután az intézet, ha kisebb birtokosokat is venne fel, nagyon megterheltetnék.

A fekvő birtokértékének csak fele, legfeljebb kétharmadig adathatik pénzsegély.

A hitelezők a társulattól zálogleveleket kapnak, melyben az intézet magát bármikor a kölcsönözött összeg lefizetésére kötelezi.

De ha az ily hitelező záloglevelét beváltja, az intézet nem követelheti a kölcsönözött pénzt az illető kölcsönvevő birtokostól.

A birtokos és társulati tag a kölcsönbe vett pénztől rendszeren kamatot fizet, s ha ezt tenni elmulasztaná, a kormány az intézetet kényszer eszközökkel is láthatja el igényeinek kielégítése végett. (L. R a u 114. §.)

Ilyenek voltak az első földhittel intézetek; s hasznuk leginkább abban potosult össze, hogy a birtokos olcsó s biztos tőkét kapott; nem kellett attól tartania, hogy hitelezője minden pillanatban követelheti kielégíttetését, s a hitelező biztosítva volt, miszerint tőkéjét kamatostól együtt bármikor kivetheti a társulat pénztárából. (L. R a u 115. §.)

De ez intézeteknek árnyoldalaik is voltak, különösen a kisbirtokosokat sujták, mert miután csak nagyobb földbirtokos lehet tagja, s a többbirtokosok inkább egy társulatnak, mint egyes, főkép kisbirtokosoknak kölcsönöznek: így törént, hogy a kisbirtokos ép azon társulat által, melynek célja

a birtokosokat olesó és biztos tőkével ellátni, odajutott, miszerint pénzt vagy épen nem, vagy csak a legnagyobb kamatok mellett kaphatott, s egészen segély nélkül állott. Azonkívül a földbirtokosok, kik ily társulat tagjai lehetnek, könnyelmű kölcsönvételre s költsékezésre válnak hajlandókká. (L. R a u, 116. §.) Az újabb földhitelintézetek e bajon is segítettek, a mennyiben a kisebb földbirtokos is lehet tagja, s évenkénti részletfizetés által a kölcsönvett tőke alig észrevetőleg törlesztetik. (L. R a u, 117. §.)

Egyáltalában ily földhitel intézet alapításánál következőkre kell figyelni:

Pénzkölcsönöket vagy az intézet maga, vagy a társulat egyes tagjai tehetnek.

Kell bizonyos pénzkészlettel birnia, hogy szükség esetében a felől rendelkezessék; jelesen, hogy a kölcsönvevőnek bármikor, s azonnal segélyt nyújthasson, hogy a zálogleveles hitelezőket kívántukkor azonnal kielégíthesse, s hogy biztossíva legyen; ha adósai netán a kamat s törlesztési részleteket pontosan nem szolgáltatják.

Az ehhez szükséges pénzkészlet megszerezhető: állampénztári előlegből, mely igaz, a mostani időben nem igen lehetséges; — kölcsönök felvétele által, — vagy végre, mi legajánlatóbb, a társulati tagok adnak össze bizonyos összegeket. (L. R a u, 119. §.)

Ily hitelintézet szervezése s fentartásához bizonyos hivatalnoki személyzet kívántatik, a melynek fizetését a társulat tagjai, tulajdonkép a kölcsönvevők teljesítik. (L. R a u, 120. §. K a r v a s s y 211. l.)

Végül a földművelők szellemi műveltségéről is kell a kormánynak gondoskodnia. Az értelmes felvilágosult földbirtokos legszilárdabb alapja egy ép államnak. Erre nézve a kormány gazdasági egyesületek, gazdasági felsőbb s alsóbb tanintézeteket létesítsen, s a tudományok népszerű elő-

adását mozdítsa elő; úgy szintén az állattenyésztetet különös díjak- és segélyekben részesítse. (L. K a r v a s s y 213. és k ö v. l.)

Minimum és maximum.

A földbirtok helyes nagysága, fekvése- s elrendezésétől a földbirtokos jóléte leginkább függ, s így erre, különös tekintettel kell az államnak lennie. A földbirtok, vagy a mi evvel ugyan nem mindig hasonértelmű, de szempontunkból fölfogva egy jelentőségű: a gazdaság nagy, közép vagy kicsiny lehet. Ezen fogalmakat nagy, közép, vagy kis gazdaság vagy jószág, nem kell közönséges értelményökben vennünk, mivel valamely jószág nagyságát pusztán geographiai terjedtsége szerint tüzetesen megítélni nem is lehet, hanem nemzetgazdaságilag kell azt megítélnünk, tekintetbe kell venni a jószág jövedelmezőségét, azon társadalmi helyzetet s előnyt, melyet a jószág birtokosának nyújt, végre a munka s tőke mennyiségét, mely reá az országban dívó belterjes művelési mód nyomán alkalmazandó vagy tényleg alkalmaztatik. S így nagy józágnak azt fogjuk nevezni, melynek igazgatásához egy fensőbb rangu gazdának egész figyelme igénybe veendő, sőt még magasabb műveltségű gazdatiszti személyzetet is teszen szükségessé. — Középjózágnak azokat, a hol a gazda a vezényleten kívül még maga is hozzájárulhat a földműveléshez. — Kis gazdaságok pedig, melyek maga a gazda által családja s házi cselédeinek segélyével megműveltetnek. (L. R a u, 76. §. K a u t z, 67. §.). Hol a gazdaság oly silány, hogy még egy családnak sem ad elegendő foglalkozást, ott nem is kellene többé józágnakról (Landgüter), hanem csak parcellákról szólni. Az ily részlet birtokosra nézve földének megművelése csak mellékes dolog, ez többnyire mással foglalkozik (Roscher Nationalökonomik des Ackerbaues und der verwandten Urproductionen Stuttgart. 1860. 47. §.)

A birtok elosztása- s kisebb darabokra való feldarabolására nézve, a tapasztalásból tudjuk, hogy magában a birtok fekvésében, azaz geographiai helyzetében, van valami törvény, mely azt korlátozza vagy előmozdítja. Jelesen azt tapasztalhatjuk, hogy nagyobb városok mellett a birtok mindinkább feloszlik, mert itt az u. n. kerti gazdálkodás honol, mely a városi lakosoknak szükséges főzelékeket nyújtja; ép így történik ez folyamok és tengerpartok mellett, mint hol a közlekedési eszközök által a föld jövedelmezősége nagyobb szokott lenni. Egyáltalában mondhatni, minél melegebb bizonyos fokig a tartomány, minél több időt lehet fordítani a mezeti munkára, annál kisebbek szoktak lenni egyéb körülmények hasonlósága mellett a földbirtokok is. Ha drága termények, pl. dohány, sáfrány stb természetnek szinte kisebb térfogatu birtokrészletekkel találkozunk, ugyanis ily esetben a földet a természetnyenyek nagy ára miatt különös termékenységtűeknek, s a portéka könnyű szállíthatása miatt a piachoz igen közelinek lehet tekinteni, már pedig minél termékenyebb valamely föld, s minél közelebb fekszik a vásárhoz, annál kisebb szokott lenni, annál kisebb részletekre oszlik és oszthatik is föl. (Roscher 48. §.) A városok közelében a földműves a földének javítására oly szükséges trágyát a városból nagyobb mennyiségben nyerhetvén, a jobbá vált földet több szorgalommal s nagyobb munkával kell művelnie, s mivel az emberi munka bizonyos határok közé szorítottatott, a föld is kisebbé lesz. Hat a jószágok nagyságára maga a népjellem is, hol a nemzet gazdálkodási főerejét minden kicsinyiség szorgos felhasználásába helyezi, ott a földbirtok el fog oszlani; ellenkezőleg, a mely nép nagybani üzérkedésben, gépek alkalmazásában találja gyönyörét, ott a földbirtok eloszlni ritkán fog. (Roscher 50. §.)

Mielőtt a kormány teendőit a kis és nagy birtokok irányában említenők, tekintsük előnyeit s árnyoldalait mindkettőnek.

A nagy jószágban a gazda vagy a vezénylő gazdatiszt fensőbb műveltségű, s gazdaságilag kiképezett egyén levén, a jószágot helyes gazdasági rendszer szerint műveltetheti. Műveltségénél fogva ment azon ítéletektől, melyekkel a kisbirtokos, a paraszt minden tájon telve van. Állása magával hozza azt, hogy minden nevezetesebb fölfödözést, minden jelesebb találmányt, mely a föld javítására vagy helyesebb s célszerűbb gépek alkalmazására stb vonatkozik, bárhol történjék is a fölfedezés, megismerve saját jószágán is alkalmazhatja; — és a nemzetgazdaságilag oly fontos munkamegosztást a földművelés körül is alkalmazhatja, létesítheti. Nagy jószágokon különféle terményeket állíthatni elő, s így a gazda nincs annyira sújtva, ha az idő mostohasága, nagy szárazság, vagy sok eső stb. egyik vagy másik termelvény termését semmivé vagy legalább nem jó eredményűvé teszi. A termények nagy tömegéből saját használatra aránylag kevés fogyasztatik, s így az egész tömeg értékesíthető, holott kis jószágon a termények legnagyobb részét a gazda cselédeivel emészti fel leginkább. Egyedül nagy birtokos képes kísérleteket tenni nagy területű s bőven jutalmazó birtokán, melynek sikerülte tán újabb lendületet adhat az egész népgazdaságnak. Csak nagy jószágokon honosíthatók meg sikerrel az u. n. mezei ipartüzeltek, pl. serfőzés, pálinkaégetés, cukorgyártás stb. Nemesebb állatokat, bizonyos fajú marhákat, csakis nagy gazdaságban lehet tenyészteni, vagy hová helyezze a kis birtokos azon birtokán, hol alig nyeri munkájának jutalmát a méneseiket, hol tenyészthetne juhokat? A nagy gazdaságban az u. n. mezei iparok hulladékai, mind előnyösen fordíthatók baromtenyésztésre; s így míg a kisbirtokos marhája számára drága takarmányt kénytelen venni, a nagybirtokos a veszendőbe menő hulladékokat újabb haszonra fordíthatja. Azonkívül nagy gazdaságban sok tőke és költség takaríthatatik meg, hisz a nagy gazda mindent nagyban s hitelben vehet, az eladásnál a piaci ár conjecturákat könnyebben használhatja fel,

mint a kis gazda, ki gyakorta akkor kénytelen termelvényeit eladni, midőn talán éppen legroszabb árfolyama van termelvényeinek; sőt egyedül a nagy gazda alkalmazhatja magát a világpiacon kivanalmához, ő társadalmi állásánál fogva összeköttetésben lévén az egész világgal, ha látja, miszerint e vagy ama termelvény igényeltetik inkább, jóságán az addig termelt helyett a világpiacon által igényelt terményt miveli. Egyik előnye a nagygazdaságnak az is, hogy a nagy gazda olcsóbb kamatokra kaphat kölcsön tőkét, s politikai állása sokkal előnyösebb, mint a kis gazdáé. Társadalmi tekintetben a nagy jóságok felette jótékony hatásuk az ipar előmozdítására; mivel nagy jóságokon a termények összege oly nagy, hogy annak csak igen kis részecskéje használtatik fel a tulajdonos és napszámosai által. A többi, a nemföldművelő néposztályok fentartására szolgál, s különösen azon néposztályok fentartására, melyek a földbirtokos szükségleteit (mint a különféle gazdasági épületek, eszközök, gépek, butorok stb.) kielégítik; s ezen néposztály ép az iparos osztály. A nagy birtokos jövedelme nagyságánál fogva nemcsak a legszükségesebb iparcikkeket szerzi meg magának, hanem az élet magasabb kényelmi szereit, divatcikkeket vagy egyebeket is kíván. Ezeknek megszerzését igaz gyakran külföldön is eszközli, s így olykor a belföldi iparnak árt; de ha egyszer az ipar annyira fejlődött, hogy az efféle cikkek a belföldön is megszerezhetők, akkor gyárak alakítását s emeltetését mozdítja elő. Az ipar- s gyári-életnek az által is használ, hogy mindinkább azon van, miszerint munkásait a lehető legkisebb számmal szorítsa le; de a munkás osztály ennek dacára is szaporodván, mindazok, kik a földbirtokon, mint napszámosok, munkát nem találhatnak, iparosokká, gyári napszámosokká lesznek; az így megszáporodott napszámosok, munkájuk kínálata által a munkadíjat leszállítják, minek következménye a gyári- s ipari-cikkek olcsósága, de egyszersmind nagyobb kelete is leend. S végre a nagy jóságokon táp-

lált juhnyájak, a gyári gyapju-szükségleteit is elégíthetik ki. A nemzet kereskedésére nézve előnyösek, mert csakis itt termelhető oly nagy tömeg, milyen a kereskedésben megkívánatik. A nemzet szellemi élet előmozdítására is jótékony hatásuak a nagybirtokok; hisz tudjuk, hogy a gazdag földbirtokosnak sokkal több eszköz nyújtatik gyermekeit, alattvalóit erkölcsiségben és tudományban felneveltetni, mint a szegényebbeknek. A nagybirtokos jövedelménél fogva jó pap, jó tanítóról gondoskodhatik, holott tapasztalásból tudjuk, miszerint a kis birtokosok által fizetett s tartott tanító, fizetése csekélységénél fogva nem is lehet oly értelmes; gyakran, sőt mindig mellékfoglalatosságokkal kell némi pótlékot szereznie, földet művel, vagy más ipart űz, talán a község számadásait vezeti, olykor táncmultságoknál hegedül, sőt számtalan példa mutatja, hogy még a nép jellemére károsan ható lotto beszedője is szokott lenni. (L. Schütz C. W. Chr. Über den Einfluss der Vertheilung des Grundeigenthums auf das Volks u. Staatsleben Stuttgart 1836. 82—108 l.)

Ellenben a kis jószágoknak is nem megvetendő előnyei: így a kis birtokos minden után saját maga járván, jószágainak jövedelmezését gondja által igen magasra emelheti, míg a nagy gazdaságnál a gazda vagy a fővezető tiszt ritkán lát, sőt nem is láthat személyesen minden teendő után; alsóbb rangú gazdatisztekre s gyakran munkásaira kell azt bízni; azonkívül a kis birtokos ritkán van politikai kötelmek teljesítése által saját birtokáról elszólítva, míg a nagy birtokos majdnem mindig a haza jóllétéről való gondoskodás s kormányával van elfoglaltatva. A kisgazda munkásait könnyebben ellenőrizheti, hisz ő maga egész családjával dolgozik velök; mindent könnyebben tőkésíthet, felhasználhat. A kis jószág ritkán kerül tügyetlen kezekbe, a netalán előforduló elemi csapásokat könnyebben tűrheti, mint a nagy gazda, ki gyakran milliókat veszít árvíz vagy tűzvész által. Politikai tekintetben kis birtokon fejlődik ki leginkább a közszel-

lem s hazafiasság érzelme. Némelyek állítják, hogy kiskisgazdaságban a nyert jövedelem mindig nagyobb, mint aránylag nagy jószágokon; s miután a nyert jövedelem, s nem a tiszta az összes nép nyeresége: így az állam ereje is nagyíttatik. (L. Bernhardi Th. Versuch einer Kritik der Gründe die für grosses und kleines Grundeigenthum angeführt werden St. Petersburg 1849. 439. l.) S ezen állítást azzal indokolják, hogy a kisbirtokos önmaga családjával s a családtagokként tekintett eseléséggel, nagyobb gond-, szorgalom- s ösztönnel dolgozhat s dolgozik is, mint a nagy gazda gazdasági személyzete. Azonkívül ismeretes dolog, hogy bizonyos növények, melyek felette nagy gondot s munkát igényelnek, mint különösen a kereskedésiek, csakis kis jószágokon termelhetők. Kis jószágokon sokkal több munka fordítatik a földre, itt az eke után a kapa dolgozik, a gazt munkás kezek kitépik s a vakand túrásokat rendesen leegyengetik; s a nagy jószágon alkalmazott sok, valóban inproductiv működő munkás, tulajdonkép tisztség, a feltügylő, főfeltügylő stb. mind nem eszi a kis gazdaságban a kenyeret úgy szólván hiába. A kis birtok a polgárok szellemi életét előmozdítja, a mennyiben a kisbirtokosok többnyire egy egy községet képezve, jó iskolamestert tarthatnak, a templomban a lelkész intő szózatát gyakrabban hallhatják, községi élőknel fogva elméjük különféle tárgyak megvitatásánál élesztethetik, s habár a nagybirtokos, ki messze a világ zajától saját udvarán magányosan lakik, habár ennek élte az erkölcsi s vallási érzületet inkább megőrzi, mint a községi, hol a hiuság, féltékenység s egyéb szenvedélyek tág teret nyernek a kitérésre; ha nagy jószágokon pálinka-, sör- s bormérések kevesbé kártékonyok; ha a nagyváros távolsága következtében oda kevesbé hat is divat s pazarvágya által; ha egy szóval ott egyszerűbb s kedélyesebb u. n. természetszerű élet divik: úgy a kis jószágokon az oskolázás, a lelkész közelléte, a gyakori templombajárás, nagyobb

önállóság hat jótékonyabban a nép szellemi életére. (L. Schütz). —

Világos ezekből, miszerint hogy valamely állam alapján erős legyen, okvetlenül nagy, közép s kis, sőt legkisebb gazdaságoknak is kell lenni. Hogy a földbirtok ily vegyülete létesüljön, mit tevő legyen az állam? Engedje-e meg, hogy kiki önbelátása szerint darabolhassa el földét, a meddig neki tetszik; vagy szabjon-e bizonyos határt u. n. minimumot, melyen alól többé a felosztás nem történhetik.

Alig van nemzetgazdasági kérdés, mely iránt annyi vita s pedig elkeseredett vita folyt vala, mint éppen ez. Tagadhatatlan tény, miszerint, hogy a nemzet viruló legyen földbirtokosai közül a legkisebbek is legalább annyi földdel kell hogy birjanak, mely föld családját s önmagát eltartani képes legyen; mert mihelyt valamely jószág bizonyos fokon alól kisebbedik, elenyészik a jólét s mint Roscher (52. §.) szépen mondja: a lovak, habár a legalkalmasabb dolgozó állatok volnának is, ökrök által helyettesítenek; az ökrök helyét tehenek, nem sokára a két fogatot egy fogatu foglalja el. De ez sem találja sokáig taplálékát! A tejes állatok kecskékké, s a húsállatok sertéseké lesznek; az ekék kapákká s ásókká, a kosik hordozó-kosarak s taligákká idomulnak. Már pedig senki sem teljesíthet bizonyos ideig gépies s állatias erőt kívánó munkákat a nélkül, hogy ki ne tegye magát azon veszélyeknek, miszerint állatias vadság s gépies tompaelmőséghez ne nyomattassék alá. A nép elbutul, elállatosodik! Kunyhók, mint a gombák keletkeznek, és amaz ős, régi tiszteletet gerjesztő gazdasági épületek elenyésznek. Mily nyomort hoz a túlságos földeldarabolás, mutatja Ireland, a törpe gazdaság e classicus hazája. Ott több évig burgonyát termesztettek, azután ismét több évig zabot, míg a föld teljesen ki nem merült termő erejéből, s most egyideig pihent a föld, eleinte gazzal, utóbb füvel gyepesült be, s így ismét alkalmassá vált az előbbi kinzás, tortura alá vételre. A tőkeberuházások ott legszomo-

rúbb állapotban voltak. Nincs még hosszú ideje annak, hogy a rossz ekék négy vagy több ló s két vagy három ember segítségével szorultak, hogy csak tovatolathassanak; — a szekerek kerekék helyett korongok- és szánon jártak, a lószerszám szalmából fonott volt, sőt 1810. az állatokat gyakran farkuknál fogva kötötték az ekéhez. Sok helyütt nem is voltak pajták és a gabonát künn az uton csépelelték. A bérlők lakai oly rosszak voltak, hogy a jobb módúak is csak ritkán fizettek ablak- vagy tűzhely-adót, s a kisebb bérlőké pusztán tőzeg- vagy agyagból állottak, mely magából a házhelyből ásatott ki, s így többnyire mélyebben feküdt a ház, mint környéke; s a víz mind itt folyt együvé. Kandallók ritkán találtattak benne s világossági nyílás gyanánt az ajtó, vagy egy a falba fűrt lyuk szolgált, melyet egy nyaláb szalmával tömtek be. A nép lassankint még a jobb iránti törekvést s hajlamot is elvesztette, adjuk most a parasztnak a legszebb házat, egy év múlva mégis disznóollá változék. S Liszt Frigyes (Friedrich List's gesammelte Schriften herausgegeben von Ludvig Häusser Stuttgart u. Thübingen 1850. II. 163. l.) mondja, hogy Némethon némely tájain a földbirtok elaprózása annyira ment, hogy vannak tájak, hol nem láthatni többé ekét, s hol miután a földrésztlet többé kisebb részekre fel nem osztható, a leányok hozományul egy egy gyümölcsfát kapnak; sőt némely vidékekén az elaprózás oly károsan hatott, hogy a földbirtokos gyermekei- s szolgáljaival csak a kivándorlásban véli megmenekülését találhatni.

Mindamellett határozottan állítjuk, hogy az állam átalában ne hozzon semmiféle minimum törvényt, s nézetünket következő okokkal támogatjuk:

Igaz, hogy sok helyütt a birtok feloszthatásának szabadsága a törpe gazdaság legveszélyesebb neméhez vezetett, de szintűgy történeti adatokkal birunk, miszerint ép a minimum megszüntetése egyes országokat virulóvá, gazdaggá tett. Svédhonban 1803-ig a birtok mobilisatiója nem volt megen-

gedve, s ime, még a saját szükségletre való gabonát sem termesztí vala ; mihelyt a minimum törvény megszűnt, azonnal s azóta mindig ömaga termesztí a szükséges gabonát. Ugyanez áll Francia hon némely kerületeire. így mondja a Bibliothèque universelle d' Agriculture XI. 95. május 1826: Le canton de Vaud tout entier est un pays de petite propriété. Les partages s'y multiplient de plus en plus, et cependant jamais il ne fut plus riche et plus prospère. Sa population s'est accrue et s'augmente chaque jour dans une proportion, qui n' a rien d' inquiétant, puisque l' aisance s' accroît avec elle, et que la main d' oeuvre y est tout aussi chèrement payé qu' autrefois. Cette population est mieux nourrie, mieux vêtue, mieux logée qu' auparavant." (L. Rau 77. §. Kautz 66. 67. §§.)

A birtok elosztása mellett a nép erkölce s anyagi gazdasága feltűnőleg növekedik, így mondja Villeneuve Barmont „Politique chrétienne“ című műve I. ch. 10. „Si l' on parcourt les contrées agricoles de la majeure partie de la France, celles même ou les terres sont les plus divisées, on y trouvera peu d' indigents, peu de mendiants, peu de bras inoccupés. Là encore la population est plus robuste, l' instruction, n'y est pas moins répandue et les bonnes mœurs sont mieux conservées, de problème à résoudre est de maintenir le principe de la division des terres dans de justes bornes.“

Nem szükség a birtok feloszthatását bizonyos határig megengedni; maga a birtokos be fogja látni s be is látja legtöbb esetben mikor s meddig lehet a jószágot eldarabolni, a ki földjén gabnaneműeket termeszt, mindenesetre fogja tudni, hogy a gabnaneműeknek sokkal jobb, ha nagy területen tenyésztetnek, hol a virág port a szél az illető virág helybe hajthatja, s így birtoka felosztását nem fogja megengedni. Ellenkezőleg az iparnövények, s azok, melyek nagy gondot igényelnek, hol a gazdának úgy szólván minden virágot kell ismernie; ott a felosztás magától s igen hasznosan fog létesít-

hető lenni. Habár igaz, hogy efféle kis jószágoknak, hol kereskedelmi s iparnövények termesztetnek, egy nemzet tulajdonában csak kivétel gyanánt szabad létezniök, s e tekintetben találólag mondja Bernhardi (447. l.): Egy egész népnek nincs egyedül artischokák és festő csüllöngre szüksége. Ily kis jószágok tehát csak nagyok mellett létezhetnek, melyek ismét tömeges gabna s egyéb tápláló terményeket szolgáltathatnak; de ha minimum állna fenn, még e kivételek sem létezhetnének.

Minél míveltebbé lesz a gazda, minél belterjesebb lesz a mívelési mód, annál kisebb a veszély, melyet a minimum törvény nemléte okozhatna. A gazda ugyanis belátja, hogy tulajdosan eldarabolt, elkülönzött földön okszerűen többé nem gazdálkodhatik, s ha felosztja nagyobb birtokát, több munkát és tőkét fordít abba; de jól megjegyzendő, hogy a munka csak bizonyos fokig fordítható productive valamely jószágba, s ha azt a fokot elérte, hasztalan minden további fáradság; a föld nem lesz többé jövedelmezőbb, a föld termő ereje nem fog tovább fokozódni. S ép ez oknál fogva lesz egy bizonyos határ, hol a földmivelő belátva, miszerint földe, ha fiai közt felosztja, többé nem lesz oly jövedelmező, mint gyermekeinek kellő ellátására szükséges, s e határnál megállapodik; egyik fiát utódjává teszi, s a többieket a tudomány, ipari, gyári műveltséggel kiképzetten a széles világba küldendi.

Sőt a kormány bizonyos esetekben nem is állíthatna fel minimumot; jelesen a városok mellett okvetlenül el kell oszlatnia a birtoknak, így mondja Keleti Károly politikai kézikönyv című s Baudrillart Henrik nyomán kidolgozott művében (136. l.): Budavárosa tözsomszédságában Albertfalva (Saxenfeld) csupa kisbirtokból áll, oly csekély birtokból, mely egy maga mezőgazdaságra fordítva, gazdáját el nem tarthatná, de igenis elég nagy, hogy a telken oly ház épüljön, mely szegényebb családnak tisztes lakást nyújt. Birtokosai mesteremberek, nagybárá asztalosok, kik a fővárosi mesteremberek s egy-

letek számára dolgoznak, olcsóbban egyrészt azért, mert nem kellvén fizetniök a fővárosi drága lakbért, termelésök is kevesebb költséggel jár; 'másképp azért, mert a ház telkéből fennmaradt konyhakert, az egyik másik kézen levő, vagy a közel nagyobb birtokostól bérelt tengeri- s burgonyaföld', ha egészen ki sem adja, mégis mindenesetre könnyíti élelmöket. S ily kis birtokostól elvehetnők a tiszta levegőt, a napot, a zöld virány látását, mely lélekre, testre, egyaránt jótékony? Elvehetnők a hasznat, melyet kis kertjükből vagy a tehéntartásból s más mellékfoglalkozásból húznak? De ha szinte mellőzzük az ily kivételes eseteket, meg kell vallanunk, hogy a kisbirtoknak általában is vannak hasznai: csak ezen üzhető a konyhakertészet, csak ezen tenyészthetők a sok munkát, de kevesebb tért igénylő kereskedelmi növények, gyümölcsök s virágok; pedig mind e foglalkozás a mint haszonhajtó arra nézve ki üzi, ép oly hasznos, sőt szükséges a közönségre nézve, mely csakis általok elégítheti ki ebbeli szükségleteit.

Ha azonban utóvégre a minimum fen is állana, mennyi s hányszor kellene kivételeket tenni, ez vagy ama gyár felállítása, mely nem igényel oly nagy telket, mint milyen a legkisebb minimum is, csak ép azért nem volna létesíthető, mert kisebb telket nem lehet szerezni. És föltéve, hogy minden egyes kivételes esetre külön szabályok s rendeletek volnának, tekintet volna az ország külön részeiben fekvő jószágok termési minőségére, ha mondom, mindazon előreláthatlan s emberi tehetséget túlhaladó viszonyokat a törvényhozás mind tekintetbe vette, melyek a jószág nemzetgazdasági hasznát s így nagyságát is feltételezik, s egy ily módon készült minimum törvényt foganatosítani akarna, egy fölfedezés oly lendületet adhat a mezei gazdaságnak, hogy általa a kisjószág közép- vagy nagygyá válik; s így a minimum törvény célját tévesztővé lesz.

Az előnyök, miket a birtok oszthatlanságából a minimum védői következtetnek, mind mívelt államban a nélkül is ön-

ként bekövetkeznek : Ugyanis a minimum előnyeül említik a túlszaporodás korlátozását, a szorgalom- s iparfokozódását; mert a családapa látván miszerint gyermekei számára fel nem oszthatja többé fekvő birtokát, iparkodni fog munkája gyümölcsseiből gyermekeinek jövődjét biztosítani; vigyázni fog gyermekeire, valljon micsoda állás- vagy mesterséghez van leginkább hajlamuk, hogy így utóbb arra képezhesse ki őket, maguk a gyermekek pedig átlátván, miszerint saját kötelességök magukat fentartani, egész elszántsággal fognak jövődjük megalapításához fogni és munkás, erélyes államtaggokká lesznek. S ha netán az életben balsors által üldöztetnének, mindig van egy biztos helyök, hol szívesen fogadtatnak, hol otthon érzik magukat, s ez az osztatlanul maradt birtok. (L. Liszt II. 223. l.). Ez előnyök s a fenyegetett veszély, hogy a túlságos elaprózás minden államból egyegy Irelandot alakít, mind csak képzelt s egyes esetek által elrémlt nemzetgazdák szüleményei. Mert egy ép, egészséges s politikailag erős nemzet nem fogja soha földét annyira elapritani, hogy abból az állam bukása, gyöngülése következne. Jól mondja e tekintetben Roscher (L. Rau u. Haussen Archiv. Neue Folge III. 390. l.) „A föld túlságos elaprózását nemcsak a nemzet hanyatlási okának, hanem egyenesen a hanyatlás előjeléül kell tekintetünk. A földművelői osztály, gyökere az egész népnek; a magasabb osztályak mintegy ágak, levelek s virágok, kihalhatnak s alulról ismét kipótoltathatnak; de ha a gyökér elromlott, mitsem ér az egész fa, s csak arra való, hogy tűzbe dobattassék. Hol tehát a nép politikailag azaz szellemileg s erkölcsileg arany korát éli, ott egész határozottsággal várhatni, mikép a földművelő osztálya bir annyi okosság-, előrelátás- s önmeggyőződéssel, mely szükséges azon mérv felismeréséhez, melyen alól többé a birtok el nem osztható, el nem aprózható. A mit éretlen népeknél a törvényhozás, azt teszi művelteknél s pedig sokkal jobban s hathatósban az egyesek szabad önelhatározása. Csak a ki az

életet parányokból, egyes elszigetelt jelenségekből következeti, csak az mondhatja, hogy a hajdankor népei, az olaszok azért stülyedtek s veszték el, mert földeldarabolásuk túlságossá lett; ki organicailag akar eljárni, annak a dolgot meg kell fordítania s a kevesbé fontost, a részletest, a fontosabból s általánosból kell következtetnie.“ Egy általános minimum különösen nagyobb földterületekre vonatkozólag (pl. egy kormánykerület, vármegyére) helytelen, sőt mindazon esetekben káros, hol a körülményekhez képest vagy túlságosan nagy, vagy éppen kicsiny; s minden külön területre egyegy minimumot hozni, igen fáradságos és nem állandó tartamu. (L. Rau, Archiv. Neue Folge IX. 186. 1.). A föld eloszlása különben is nemcsak ős hagyomány és szokás által keletkezett társadalmi intézmények, a nemzet jelleme- s történetével áll kapcsolatban, hanem magától az éghajlati s geographiai helyzettől tetetik függővé, s így a törvényhozás soha sem hozhat általános szabályzatokat, melyek a föld felosztást bármikép rendes metettükből kisodorják a nélkül, hogy az államéletben mélyen gyökerező társadalmi érdekeket s a haladó jólétet meg ne fojtaná. (Rotteck Rtaatslexicon Lette: Grundvertheilung).

Mindezek tekintetbe vételével bátran állíthatjuk, hogy az állam engedje a földbirtok szabadon eloszthatását a polgárok saját belátására s csak ha a birtok feloszthatás a közjónak kárára mármár a törpegazdaság kárhozható rendszerévé fajulna, akkor hozzon ideiglenesen s csakis azon hely- s vidékre nézve szabályokat, melyek ez esetben a földosztást megtiltják.

Valamint minimum, úgy maximumot sem kell az államnak hozni, engedje meg, hogy a polgárok saját belátásukhoz képest fordíthatassák birtokszerzésre vagyonuk egy részét, s annyit szerezhessenek, a mennyi belátásuk szerint helyesen művelhető.

A művelődési történet egyik sajátságos tüneménye az, hogy éppen a föld szabad földosztatása létesített kiválóság mivelt gazdag népeknél latifundiumokat. Mert a feldarabolás

szabadsága néha a földbirtok esztelen szétszaggatásához vezetett; a mennyiben kiválólág a tulajdonképeni paraszt telkek férceltettek el; holott a nagyobb birtok sértetlenül áll vala, az így szétدارabolt birtokrészleten a paraszt, hogy csak élte szükségleteit természetesse, nem tekintett többé helyes gazdasági elvekre, hanem vetett, s azt vetette, mi gyorsabban s bővebben termett, s ennek következménye a burgonyávali táplálkozás, mely hitványnyá és elsatnyulttá teszi a népet. Terményeit többé a piacokon el nem adhatja, mert nem versenyezhet a nagyobb földbirtokos jobb s olcsóbban előállított terményeivel. Minden legkisebb baj, csapás, a legnagyobb nyomorba taszítja őt. S ha egyszer a földmivelés elérte e fokát, ha egyszer a törpegazdaság ingoványába süllyedt, akkor igen könnyen támad a nagybirtok. Különösen ott fejlődhetik ki az, hol a műveltség igen magas, s a népség igen sűrű, miután a kereskedés természeténél fogva nagy sőt temérdek vagyont többnyire csak egyesek kezébe halmoz össze, s a törpe gazdaság egyes földrészeit könnyen vásárolhatja meg. A pénz hatalma a szó szoros értelmében a föld urává emeli a gazdagot, s a rög előbbi tulajdonosát napszámosává, teszi. E tüneményt tapasztalhatjuk különösen Olaszországban, hol már két ízben fordult elő. S mi ennek következménye? A nemzet elszegényedése s a földmivelés hanyatlása; hisz ha oly tulságos birtokhalmaz összesedik egy tulajdonos kezébe, ki nem szorul minden egyes részlet gondos művelésére; el fog ott pusztulni a legtöbb szántóföld, elvadul legtöbb szőlő, s a népet jellemében annyira megingatja, hogy századok lefolyása alatt is alig képes ismét jobblétre emelkedhetni.

Félszázada már, hogy a kolostorok Lombardiában feloszlattak s a különben holt kéz által birt javak ismét forgalomba jöttek, mindennemű elsőszülöttségi, majoratus, substitutio s hitbizomány megszüntetett, s mégis tulajdonképi földmivelői osztály nem keletkezhetett. A dolog régi kerékvágásban megy. Ha egy birtokos család netalán elszegényül,

nem a paraszt az, a ki megveszi jószágát, ott van a kereskedő, s a paraszt legfeljebb bérlője lehet. A pénzhatalom, mely a parasztot a birtokból száműzte, ily függetettségben tartja még jelenleg is a népet. (L. Bernhardi 487. l.).

Láthatni ebből, hogy a szerfölött nagy jószágok az u. n. latifundumok minden államra nézve veszélyesek, s már Plinius mondá: *Latifundia perdidere Italiam*; s Balbi *Statistica* I. 126. l. Portugal és Sanyolhonról mondja: „*L' immense étendue de terrains incultes, qui . . . appartiennent aux communes, aux grand seigneurs, aux majorats, au clergé et à la couronne, et qui ne pouvant se vendre, restent toujours incultes ou redouits à n' être que de misérables paturages entre des mains insouciantes.*” De nem kell az államnak attól tartani, miszerint a vagyon igen el fog szaporodni egy kézben, ha helyes amortisatio törvénye van, mert csak örökké élő, tehát erkölcsi, jogi személyeknél lehetséges a nagybirtok összehalmozás. Helyesen mondja Török János publ. dolgozatok 133. lapján: „Valljon minő állam maxima fogna határt szabni annak, hogy mennyi tőkét szabadjon a státuszpolgárnak a földbe fektetni? vagyis mennyi földet birhasson valaki? S ha a társadalom nem képes megakadályozni, hogy a tükehalmozók Rothschildek-, Sinák-, Pereirekké váljanak, hogyan és mi okból ellenezze, hogy az országban dúsgazdag földbirtokosok is ne legyenek? Hadd birja tehát és használja mindenki öröklött és szerzett kisebb nagyobb tőkéjét szűk vagy terjedt birtokában, attól sohase tartsunk, hogy a tüke felhalmozódása egyes kezekben ma már, midőn a kifejlett polgári szabadság a népet a dúsz olygarchia zászlói alól elvonta, az államnak veszedelmes lehessen. A sors, mely az ember minden viszonyaiban oly bölcs rendezőként működik itt is, ki fogja egyenlíteni a netán előforduló különbségeket.

Itt is, mint a minimum törvéynél az állam feladata nem egyéb, mint felügyelni, miszerint csakugyan a nemzetgazdaság kárára szolgáló latifundiunok ki ne fejlődjenek s az ezek,

kifejlődését akadályozó szereket akkor ideiglenesen alkalmazni.

A nagy birtokkal szorosan összefügg az u. n. hitbizományi intézmény; hol a család egy tagja élvezi csak a jószág gyümölcsét, de mégis ugyan e családtag nem rendelkezhetik szabadon a fölött. Kettős szempontból tehát károsak az ily intézmények először, mert az intézkedési szabadságot gátolják, s mivel a család egyéb tagjait kizárják a jószág élvezetétől, s itt valóban azt kérhetjük: Proletáriussá vállják-e minden testvér azért, hogy az első szülött szabadon élvezhesse a gazdagság fényét? (Roscher 96. §.). A hitbizottmányok megszüntetendők, csak ott, hol az állam célja hatalmas aristokratia létét szükségli, hol a kormány állandó segélyt leli a nagy földbirtokosokban, ott kell s lehet ez intézményt fentartani s védeni; s itt sem tisztán nemzetgazdasági elvek alapján, hanem igen is politikai, országtáztani szempontból.

A tagosítás.

Különös fontosságu a mezőgazdaságra nézve a birtok, a jószág egytagbani léte, egy részben való fekvése. Ugyanis rendszerint az egyes földbirtokosok jószágá nincs egy darabban, hanem többnyire egy helytűt fekszik búzafölde, ismét másutt tengerije stb. Már pedig ily szerteszélylyel fekvő birtok nagy kárára van nemcsak magának a földbirtokosnak, hanem az összes közgazdagodásnak is. Jelesen, mennyi idő vesz el hasztalanul az egyik s másik földhöz való menéssel? A barmok gyakran már az uton kifáradnak, s a helyszinen megérkezve újra kénytelenek dologhoz kezdeni, mennyi föld vesz el ily szétDarabolásnál utakra, határdombok vagy kerítések- s más egyebekre, mi mind nem történnék, ha a jószág egy részbe, egy tagba volna összesítve. S ép ez összesítést eszközli a tagosítás (tagosztály, Commassation, Verkoppe-

lung). Ez említett előnyön kívül még következőket mondhatni a tagosítás mellett.

Ha a birtok egy darabban van, sokkal könnyebb az átmenet belterjesebb mívelési módra, mintha széjjel szórta fektüdnének az egyes földdarabok, hol a belterjes mívelésről szó sem lehet. A gazdaság áttekinthetése központilag könnyen történhet, s a tiszta jövedelem a tapasztalás tanúsága szerint növekedik. Igaz, hogy árnyoldalai is vannak ez elvnek, a mennyiben a tagosítás foganatosítása által kisebb bérlo- és zsellérektől elvonatik az alkalom egyes részleteket bérbe vehetni, mert kisbirtok részlet nem lévén, nagyot az illető zsellér nem szerezhet. De ez árnyoldal az említett előnyök mellett egészen elenyészik.

Azonban a tagosítás foganatosítását sok körülmény fellelte nehezíti. Roszakarat, a régihez való szokás, s minden újtóli visszariadás a tagosítást káros intézménynek kürtöli ki. A tagosítás által nem lehet mindig ugyanoly jötermést földet az illető birtokosnak nyújtani, mint azelőtt birt, s végre sokszor kimondhatatlan szeretettel csüng különösen a földbirtokos azon birtokrészletén, melyhez őseire való visszaemlékezése csatolja, melybe elődjait temette, s melyet századon át családja szántott, melyről századon át családja táplálkozott.

Ez akadályoknál fogva a tagosítás véghezvitelénél következőket kell szem előtt tartani: Hozzon a törvényhozás mindennek előtt engedményező törvényt, miszerint a tagosítást az országban foganatosítani lehet; s jelölje ki, kik s mikor kívánhatják a tagosítást. Igen természetes, hogy bármily felvilágosult legyen is a földmivelők osztálya, mindig fognak találkozni néhányan a községben, kik a tagosítás ellen lesznek s így alig hihető, miszerint a földbirtokosok e tekintetbeni egyhangúsága valaha is létesüljön. Elegendő, ha a földbirtokosok nagyobb része, különösen mint ezt a hannoverai 1842. törvény rendeli, ha e nagyobb rész a telektérfogat és adóérték tekintetében a határ kétharmadát bírja, kívánja s

beleegyezik a tagosításba. Az ellenkezőket azonban kényszerrel készíteni mindig óvakodják az állam, inkább beszélje rá s győzze meg őket ez intézmény hasznáról, hogy így, mintegy szellemileg kényszerítve az intézmény foganatosságát ne akadályozzák.

A telkek becserélésénél illetőleg átengedésénél mindig tekintetbe kell venni a becserélendő föld tiszta jövedelmét s a helyviszonyok előnyeit vagy hátrányait; így a falu-, a községhez közelebb fekvő föld mindig nagyobb értékű, mint a határ végén messzefekvő; természetesen feltéve, hogy a föld minéműsége ugyanaz. A becserélésnél a birtokosnak lehetőleg ugyan oly nemű föld adassék, s miután ez a legtrikább esetekben válik kivihetővé, pótolassék a minőség mennyiség által; azaz adassék jobb minőségű föld kisebb részletért, a rosszabb mennyiségből nagyobb részlet. Kisbirtokosoknak részletei a falu, a község közelében hasíttassanak ki, mert sokkal méltányosabb, hogy a nagybirtokos, kinek birtokán talán mezőgazdasági épületei vannak, vagy legalább lehetnek, távolabb helyen birtokoljon, minthogy a kisbirtokos, kinek minden szerszáma, épülete, benn a faluban van, minden egyes dologért messze utat s fáradságos járáskelést tegyen. A tagostási költséget a részletbirtokosok telkeik nagyságához képest tartoznak viselni. A mi az egyéneket illeti, kik ily műtétet végrehajtanak, tanácsos, hogy azok szakértőkből, azonkívül pártra nem hajló s a határban ismerős, jártas emberekből álljanak. (Roscher 82. 83. §§. Rau 98. §. - Kautz 65. §. Karvassy 206.).

A tagosítás foganatosságával együtt igen tanácsos a közlegelőket is felosztani. A közlegelők oly földek, melyek a község birtokához, tulajdonához tartozván, minden egyes községi tagnak használatára állanak. Alacsony miveltségű fokon nemcsak nem károsak, sőt hasznosak az ily legelők. Ily miveltégi fokon fő szükség levén legelőre, s a veszendő trágyára nem levén még szükség, igen jól megfeleltek a célnak,

sőt a szegényebb sorsuakra még jótéteményt is képeztek. De magasabb műveltségi fokon károsokká, s nemcsak nem hasznosokká lesznek; jelesen megakadályozzák az átmenetet belterjesebb gazdálkodáshoz; mert minek természetesen a birtokos földén takarmányt, vagy minek istálózza barmait, midőn a közlegelőn tarthatja azokat, s ha utóvégre be is látja, hogy honn nagyobb gonddal ápolt barmai több hasznot s nagyobb jövedelmet hoznak is, le nem akar mondani ingyen, minden kárpótlás nélkül a legeltethetési jogról. A községtagok közt ily közlegelőn számos surlódások keletkeznek, mi igen természetes. A marhák elsatnyulnak, hisz alig találják fel szükséges tápukat, s végre a kórnyavalyáknak szabad tér engedtetik dühöngésre.

A közlegelők kétféleképp szüntethetők meg, vagy felosztatik az egész legelő az egyes haszonélvezők közt, vagy pedig a község birtokában marad, de nem marad többé legelőnek, hanem új s rendes gazdasági rendszer szerint műveltetik.

A felosztás következő elvek szerint történhetik: a fölosztást csak a haszonélvezők követelhetik, s pedig mindnyájan összesen vagy nagyobb részük, s ekkor az egész közlegelő osztatik fel, ha pedig csak egyesek követelnék a felosztást, s a nagyobb rész makacsul ellenáll minden ujításnak, az egyeseknek részletök kiadatását, kihasítását meg lehet engedni.

Azonban micsoda mérv, micsoda kulcs szerint osztassék fel az egyes haszonélvezők közt a közlegelő; s itt több nézetre akadunk, némelyek a marhák számát akarják zsinór mérvül elfogadtatni, azaz, a ki több marhát legeltetett, nagyobb osztályrészt kapjon a közlegelőből, s viszont; s mondják, miszerint ez legigazságosabb, mert így mindenki azon mérvben részesülne a földbirtokban, a mely mérvben azt előbb élvezte, midőn marháit ott legeltette. Ez ellen azt lehet felhozni, hogy a marhák száma nem mindig állandó, s gyakran megesnek, miszerint éppen a felosztásnál bizonyos okoknál fogva, pl. dűgvész, kereskedésbeni eladás által az illető haszonélvező sok-

kal kevesebb marhaállománnyal bir, mint rendszeren; sőt családokra is vezethetne, a mennyiben t. i. a közelgő felosztásnál az illető haszonélvező egyéb jószágain található számos állatokat mind ide hajtáná, s így oly előnyben részesülne, mely éppen nem illeti őt. Igaz, efféle családtságok ellen, azt lehetne folyamatba venni, hogy a marhák számát több évekeni számuk közép száma szerint határozzuk meg; de még ekkor is hiányos az elv alkalmazása, mert a gazdagoknak, kik sokkal könnyebb módon tarthatnak s táplálhatnak barmokat, igen előnyös, míg a szegényebbeknek, kik mivel a község tagjai ép oly joggal birnak a legelőbeni részvételre, de körülményeiknél fogva semmi, vagy csak igen kevés állatot legeltethetnek, sujtja, vagy legalább jogukban kissebbíti.

Egy más elv, mely szinte alkalmaztathatik, abban áll, hogy a legelő a birtokosok földbirtoki gazdaságához képest osztatik el. Ez ugyan sokkal méltányosabb- s igazságosbnak látszik, de szinte nem felel meg minden kíváncsolomnak; hisz így a szegény sorsú majoros, kinek földje igen kicsiny, de igen sok marhája van; fölötte sujtnának, s ennél fogva ez elvet sem lehet elfogadhatónak mondani.

Leghelyesebbnek látszik, ha e két elvet egyesítve a felosztás oly mérvben történik, hogy mind a marhák állománya, mind a jószágok, a földbirtokok területe vétetik tekintetbe.

Ujabb időben több pártolója akadt azon nézetnek, hogy nem kell felosztani a közlegelőt, hanem a község műveltesse azt, s az ebből nyert jövedelem a községi tagok közt legeltetési jogukhoz mérten osztassék ki. E nézetet azzal pártolják, hogy így a község némi értéktartalékot birand, melyhez szorultságában előreláthatlan bajok és csapások idején fordulhat.

Némileg még a földbirtok rendezéséhez s a kormány ebbeli köréhez tartozik a pusztán hagyott, vagy pusztává lett földek megműveltetése, benépesedése. E tekintetben már a legrégibb időben találunk példákra, s a kormányok mindig gondoskodtak gyarmatosítások által a földet népessé s jólétűvé

tenui. A rómaiak, különösen II. Valentinianus s Theodosius császárok törvényül hozzák, hogy mindenki, ki valamely elhagyott földbirtokot két évig művel, ugyan e földrész tulajdonosává lesz (L. Rau 102. §.). Nyomára akadunk egész nép tömegbeni gyarmatosításra különösen a középkorban, hol a háborúk dühe, gyakran egész néptörzsöket kipusztított, így saját kedves hazánkról tudjuk, hogy IV. Béla német gyarmatosokat hozatott a tatárjárás után elpusztult földekre. Jelenleg midőn el van már ismerve, hogy a népesedés jól szervezett erőteljes államban ép oly módon nő, mint szükséges a hely- s időviszonyok szerint; a gyarmatosítást már csak ott s akkor lehetne helyeseltetni, ha nagy világháborúk által egész vidékek sivatagokká, elhagyott pusztákká lennének; s akkor is mindig egybe kell hasonlítani a gyarmatosító nép jellemét a begyarmatosítandó ország lakosaiéval, mert a mely nemzetségek egymásiránt gyűlöletet vagy csak ellenszenvet éreznek is, azok, ha egymás mellett laknak, ha őket ugyanazon anyaföld táplálja, ha ugyanazon egy országot vallják is hazájuknak, mégis folytonos gyűlöletüket le nem győzhetvén, mindenféle aprósággal gyötörni sőt nyomorgatni s megvetni fogják egymást, minek mindenesetre káros következményeit a nemzetgazdasága sinlendi meg. Szépen szól erre vonatkozólag Korizmics Antal „Törökország földbirtoki, adóügyi s gazdasági viszonyairól“ című s a magyar akadémiai értesítő 1860. évi I. 2. számában megjelent értekezésében (204. l.): „Azt mondani, hogy csináljon Törökország magának a népes Európa elemeiből nagyszertű telepítvényeket s pótolja ezek által a kézhányt, siettesse a nép szaporodását, nagyon könnyű s kényelmes tanács, csak hogy szerintem kevés gyakorlati felfogásra mutat. Fog-e menni, kérdezem, Európából számos keresztény a muzulmán népség közé települőnek? és szívesen fogja-e látni a török is, ha országába flyvást több és több giaur szívárogo be? Alig hiszem. Vallás, nemzetiség, szokások és előítéletek, oly hatalmas gátokul szolgálnak e tekin-

tetben, hogy a mesterséges colonisatiótól valamire való eredményt csak vérmes reményti optimista várhat.“

Önkezelés és bérrendszer.

S most tekintsük a földbirtokos viszonyát birtoka irányában; jelesen minő kötelessége van a földbirtokosnak, hogy földét legjobban művelje, hogy az elemek káros behatása ellen biztosítsa, és hogy termékeit értékesítse.

Először, mint művelje a földbirtokos földét? s e tekintetben egészen mellőzzük a gazdasági módot; valljon belterjesebben vagy nagyobb beruházásokkal; hanem csak arról szólnunk: önmaga művelje-e azt, vagy bérbe adva mások által műveltesse.

Mind az önkezelési, mind a bérbeadási rendszer mellett fontos érvek s okok szólnak. Mindkettő a mezőgazdaság különböző műveltségi fokán, különösen sikerrel alkalmazható. Így látjuk, hogy az önkezelési rendszer akkor válik uralkodóvá, midőn a nemzet őskösi naturalgazdaságából a pénzgazdálkodási stadiumba lép, hol már a mezői gazdaság nem általánosan foglalkodtatja a nemzetet, s nem is hajtatik végre többé szolgák vagy rabok által, hanem önálló s tiszteltebb üzletaggá lesz, a telekjövedelem emelkedik s hol végre a földesurra nézve előnyösebbé válik, ha önmaga műveli földbirtokát, mintha földhöz kötött jobbágyok vagy éppen rabok által munkáltatná azt, s ő maga a haza ellenségei ellen küzd, vagy életét a hon kormányzására szentelve, a mezői csendet a világ zajával fölvaltani iparkodik.

Az önkezelés előnyei nagyok, jelesen: tagadhatatlan tény az, hogy senki és sehol sem fog a föld oly gondnal, iparral, erélylyel, gyönyörrel és örömmel műveltetni, senki sem fog annyi költséget, áldozatot s tőkét a földbe beruházni, befektetni; és senki sem fog oly éber figyelemmel a jószág minden állapotára felügyelni, mint a tulajdonos. Helyesen mondja Dr.

Récsi Emil (Dr. Kudler József „Politikai gazdaság tankönyve“ fordításának II. 16. §.): Az érdeken kívül a tulajdonosra nézve hatalmas ösztönző a gazdaság tőkésítésére azon vonzalom, melylyel földé iránt viseltetik, s minden lépten látni jeleit azon vonzalomnak, melylyel a földművelő viseltetik azon föld iránt, melyet tulajdonául művel, mert gyönyör neki a munka, mit tulajdonában végez, s pénzért meg nem tenné azt, mit tulajdonáért szívesen megtesz. “ Senki sem fog nagyobb s csak hosszú idő után gyümölcsöt, hasznot hozó javításokat létesíteni, mint a tulajdonos, kit azon öntudat, azon érzés vezet, hogy a javítás által saját földének, tűzhelyének, szülöttjei birtokának jóságát, termékenységet, szóval jövedelmét gyarapítja. Politikai tekintetben is nagy horderejű ezen rendszer; miután ez a birtokosok önállóságát igen gyámolítja, a birtokost saját földéhez, mely neki legnagyobb gyönyöre bilincseli, s így benne a hazaszeretet nagy horderejű érzetét ápolja, erősíti. (L. Roscher 57. §. Kautz 68.).

Árnyoldalaihoz sorolhatjuk azt, hogy az ily önkezelési rendszernél a földbirtokos gyakran nem jut a kívánt és szükséges tőkéhez: s így földét nem művelheti elég belterjesen, nem tehet gazdaságában lényeges, nagy jövedelmeket hozó változásokat; de e veszély kiegyenlítve van, ha az országokban jól szervezett földhitel intézetek léteznek, melyek a birtokosoknak olcsó s biztos tőkéket nyújtanak. Egy másik árnyoldala ezen kezelési rendszernek, főleg nagyobb birtoknál fordulhat elő. A nagybirtokosoknak, miután önmaguk nem képesek minden egyes mezei munka s művelet után látni, a földet gazdatisztekre kell bízniok. Már pedig a gazdatisztek igen ritkán bírnak elégséges ösztön- s érdekelttséggel, hogy a földet legjövődelmesebbé, a munkát leghasznosabbá tegyék; főképp pedig ott, hol mint nálunk a kamarai jószágokon a jószág vezetése- és igazgatásához okvetlenül szükséges szabadságában különféle szabályzatok, rendeletek s válaszok által korlátozva vannak. Ez árnyoldálnak szinte meg van a

maga orvosszere, s jelesen igen ajánlható az u. n. nyerhánnyadi rendszer alkalmazása; itt t. i. a tisztai kar az évenkénti tiszta jövedelemből rendes fizetésén kívül egy bizonyos előre megállapított nyerhánnyadot, százalékot kap, mint rendkívüli díjt; mi által ébersége, szorgalma s érdekeltsége a jószág s annak termékenyítése iránt fokoztatik, s így maga a tulajdonos is gazdasági jobblétnek örvendhet. Ez elvet b. Sina több jószágain sikerrel fogatosítja, ellene csak az vétethetik, hogyha rossz termésű évek a tulajdonosnak semmi jövedelmet, sőt ellenkezőleg kárt okoznak; ki térítse meg e kárt, mert méltó s igazságos, hogy a gazdatisztek, kik jótermésű években a haszonban részesültek, most a kárban is egyenlő mérvben részesek legyenek és ezt a földesúrnak megtérítsék. De a szegény gazdatisztól azt kívánni csak nem lehet, s így nem találunk egyéb eszközt, mintha az állam, a kormány, a földesúr e veszteségét pótolja. De miből? S erre nézve egy újabb időben lábra kapott s majdnem minden míveltebb népnél elfogadott adónemet ajánlunk: t. i. az örökségi adót. Minden örökösödési esetben fizetessék az örökölt vagyonból egy bizonyos meghatározott és az örökösnek az örökhagyóhoz rokonságnak közelsége szerint fokozódó részlet; ez azután külön pénztárba fektetendő, mely a nyerhánnyadi elv alkalmazása által kárba esett iparosok, gyárnokok s földesurak veszteségének pótlására szolgáljon.

Az önkezelési rendszer általában csak kisebb terjedelmű földterületeken fogatosítható helyesen; nagyobb birtokokon főleg belterjesesebb gazdálkodás terjedtével a bérleti rendszer (Pachtsystem) bír előnnyel. De e rendszer bizonyos okvetlenül szükséges előfeltételeket kíván; jelesen: a telekjáradék bizonyos magas fokát, mert a bérletsomma tulajdonképeni magvát e földjáradék képezi; azonkívül értelmes és tökéreökkel ellátott földmívelői középosztályt, melyből a bérlők rendszerint származnak, kikben mind az ipari, mind a mezőgazdasági téren jól képzett s gyakorlott egyéneket találha-

tunk. E rendszernek főkéllékei, hogy a bérlő osztály állása tisztelt és biztos legyen, hogy az állam a bérlő s bérbeadó, tehát földesúr közti viszonyokat helyes bérleti törvények által szabályozza és meghatározza; a bérlőt minden önkény és erőszaktól megóvja. A bérlési rendszernél fővita, vajjon meddig terjedjen a bérleti időszak, jelesen az idői vagy örökbérleti rendszer (Zeitpacht — Erbpacht) érdemel-e elsőbbséget.

Az időleges kibérlési rendszernél a jószág a bérlőnek időközökként bizonyos előre meghatározott összegért adatik át, s a bérlő a jószágot önrovására míveli, s annyi nyereséget huzhat, a mennyi a telek veszélyeztetése nélkül lehetséges. Ez elvnek előnye abban áll, hogy a bérlő minden tehetségét arra fordítja, miszerint a telket, a jószágot legjövedelmezőbbé tegye, mi által a közvagyonosság nagyban előmozdítatik; a földesúr ellenben a jószágot a meghatározott idő eltelte után ismét saját kezéhez vonhatja, más míveltebb s járhatóbb bérlőnek nyújthatja; szóval, szabadságában nem lesz annyira gátolva, mint az örökbérleti rendszernél. Árnyszoldalai gyanánt tekinthetők, hogy a bérlő az időköz által csak bizonyos ideig levén birtokosa a teleknek, nagyobbbszerű javításokat, melyeknek gyümölcsei csak később, csak hosszabb idő múlva szedhetők, alig fog tenni, s ha az időszak igen rövid, gyakran a föld termő erejének kiszívására fogja minden tehetségét fordítani, s így a telkek egyáltalában egészen kifosztva, kizsákmányolva jönnek a bérbeadó földesúr kezébe; mi mindenesetre nagy nemzetgazdasági s magánegyéni hátrány és akadály.

Ez utóbbi árnyoldal kikerülhető az u. n. örökbérleti rendszer által; itt a föld a bérlőnek örökre átadatik, s a bérlő csak az évenként fizetendő kanont, haszonbért fizeti. Itt már a bérlő a földet majdnem tulajdona gyanánt tekinti, s így kiserleteket, hosszabb idő után gyümölcsöző javításokat fog létesíteni; árnyoldala, hogy a földbirtokos a bérlő személyének változtathatási jogáról örökre lemond, s ha mindjárt látja is,

miszerint jószágá októlan bérlő kezébe jutott, többé a szerződés megkötése után a bajon nem segíthet.

Mindkét rendszer előnyeit egyesíteni, s hátrányait mellőzni lehet a hosszabb időre bérbeadás által, mert minél hosszabb a bérbeadási idő, annál inkább áll a bérlőnek hatalmában a jószágot sajátjaként művelni. Jól mondja e tekintetben Thaers, hogy a tulajdonos földét neje gyanánt, a bérlő ágyasa gyanánt tekinti; minél tovább tart ezen viszony, annál inkább közelít az előbbenihez. Az efféle bérlésnél a földesúr keze sincs megkötve, s így szabadon változtathatja bérlőit. A birtok termő erejének kizsákmányolása ellen azonkívül legtanácsosabb, ha a bérleti szerződésnél a gazdálkodási terv mindkét részcélra közös tanácskozás és érett megfontolás után meghatározatik. (L. Roscher, 62. 67. §§. Kautz, 68. 112. §§.).

A bérleti rendszer két elfajulása gyanánt tekinthetők az óriás- s a törpe-bérletek; ez utóbbiakat leginkább az albérllet megengedése idézi elő, mely gyakran sok országban valóságos s jól szervezett bérlő osztálynak legnagyobb kárára van és szokott lenni. (L. Roscher, 68. §.)

Egy különös neme a bérletnek a felesbérlet (Theilbau), mely Olaszországban, déli Franciaországban s nálunk több helyütt találtatik. Itt ugyanis a földesúr adja a földet, a hozzá tartozó beruházásokat, felszerelvényt, sőt gyakran az üzleti tőkét, vagy legalább annak egy részét; a bérlő többnyire paraszt, a munkát szolgáltatja s a két fél a nyers jövedelemben osztozkodik többnyire fele részben. Nem tarthatjuk célszerűtlennek, ha Keleti Károly idéztünk munkájából (151. l.) saját szavait igtatjuk ide: „A dohánytermesztés legalább a Tisza melléki nagyobb földbirtokosok által nagyobb részt így (t. i. félbérlés által) üzetik. A dohány oly növény, mely sok munkás kezét kíván, de kis területen is nagy jövedelmet képes adni. Az alföldön tehát, hol a lakott helységek mérföldnyire fekszenek egymástól, a pusztai birtokosa nem képes maga körül elég munkást gyűjteni, hogy a dohány termés-

tést kellő haszonnal üzhesse. Legalább nem képes az ehez szükséges munkásokat egész éven át haszonnal foglalatostoktatni. De ha birna is elegendő munkással, ha ezek a tenyésztesben nincsenek érdekelve, soha elég gondot nem fordítanak e művelési ágra, s a nyert termék soha sem fizetné ki az elég költséges befektetéseket. Így tehát bizonyos területre munkás családot fogad, birtokára telepíti a munka ideje alatt, s azon kívül, hogy a dohánynyál betöltetendő földet megszántja, s ha nem gyeptörés, melyben a legszebb dohányok teremnek, meg is trágyázza, téhtartást is enged a kertésznek, előlegez neki élelmiszereket, míg ez a plántákat ülteti, kapálja, öntözi, a leveleket törí, zsinórra fűzi, simítja, osztályozza s bálozza, szóval eladási állapotba helyezi, a nyerendő árban felesen osztóznak.

És ez eljárás módja nehezen gáncsolható, mert amellett, hogy a maga részéről érdekelt munkás úgy dolgozik, mintha saját földén természetene, amennyiben minél több s minél jobb minőségű terméket képes kiállítani, annál nagyobb saját haszna is, a birtoknak azon előny is jut, hogy sürgős munka idején, az éppen a dohánytermesztés körül nem szükséges az alföldön elég gyér munkás kezeket más művelési ághoz is használhatja; de a munka felosztás nagy elvével is összhangzásban van az eljárás; mert az egész életén át az elég bonyolodott dohánytermesztéssel foglalkozó oly ügyességet s képességet szerez magának, hogy — mint például a Tisza-roffi dohány kertészeknek — országos híre lesz, s a legkecsgetőbb föltételek alatt messze földre elhívják, mi mellett az illetőknek épen nincs rossz dolguk, és az e gazdasági ággal foglalkozók, legalább az egyedáruasság behozatala előtt, midőn a dohánytermesztés hazánkban széltében virágzott, bizonyára nem tartoztak köznépünk legszegényebbjei közé.“

A félbérlet helyén van ott, hol a bérlői rend még nem fejlődött ki; hol nagy hiány van munkás kezekben, s azért

csakis átmenetesen helyeselhető. (L. Kautz, 338. §. Roscher 59. 60. §§.)

Biztosítási ügy.

Ennyi a földművelésre nézve, gyakran fordul elő azonban, különösen a mezeigazdaságban, hogy előreláthatatlan körülmények, korai fagy, nagy szárazság, jégverés, tűzvész, a mezei gazda egész fáradságát meghiusítják; s ő elkedvetlenítettve efféle csapások által tán nem fogja többé földjét oly szorgalom- s kitartással művelni, mint teszi vala. Ennek kiküldése végett létesítessenek az u. n. biztosító intézetek. Jelenen a jég- s tűzkár elleni biztosítások lehetségesekké tétessenek.

A vagyron biztosításra egyáltalában első eszmét a tengeri kereskedés, mint mely legnagyobb bizonytalanságnak van kitéve, nyújtá, Florenceben már 1458. találkoznak törvényekkel, melyek az efféle biztosításokra vonatkoznak. Azonban a mezei, különösen a jégkár elleniek csak a mult században keletkeztek, s hihetőleg Franciában, vagy Angolországban; 1797. Németországban is; azóta a biztosító társulatok annyira elszaporodtak, hogy jelenleg alig van tartomány, hol önálló, vagy legalább fiók biztosító intézet ne léteznék. (L. Weninger Vince „Politikai számtan“ 76. §.)

Egyáltalában az efféle biztosító társulatok, vagy részvénytársulatok vagy kölcsönbiztosító társulatok. A kettő közt következő a különbség: részvénytársulatoknál a biztosított meghatározott díjt fizet s ha a kár megtérítése az efféle biztosítási öszletekből ki nem kerülne, a társulati alaptőkéből pótoltatik a hiány a nélkül, hogy a biztosítottak ujlagi fizetés vagy pótlékjárulékra szoríttatnának. (L. Pol. számtan 77. §).

Egészen máskép áll a dolog a kölcsönbiztosító intézeteknél; itt ha a biztosítottak által fizetett összeg elégtelen a kár-

pótlásra, akkor utólagosan kötelesek azt a biztosítottak megtéríteni.

Mezőgazdasági károk helyreállítása végett elsőbbség adatik a részvénytársulatoknak; mert nincsenek annyi s oly súlyos ingadozásoknak alávetve. Tekintsük először a jégbiztosítás kellekeit s feltételeit, hol mindjárt az újabb időben létesített magyar általános biztosító társulat szervezetét és szabályait is megismerhetjük.

A jégbiztosításra nézve minden tapasztalás, mely szerint átalagosan meglehetne határozni, mennyi percenttel járuljon e vagy ama vidéken fekvő jőszág gazdája a kár biztosításához, hasztalan. Mindazáltal legtöbb biztosító intézetnél az ország különböző pontjai az utolsó évi tapasztalatok nyomán „veszélyességök” szerint osztályozvák.

A biztosítani akaró kénytelen mindjárt a bejelentésnél biztosítandó vagyonának állapotát lelkiismeretesen bevallani, és a jőszág termény- úgy pénzbeni jövedelmét, mint mit éppen biztosítani akar a társulatnál, vagy az avégre kirendelt ügynöknél bevallani; erre a társulattól kötvényt kap, melyben ez a jégverés általi kár megtérítését igéri; de csakis a jégverés általit, mert egyéb természeti vagy elemi csapásokból származót nem kármentesíti; ha a biztosított vagyonában időközben lényeges változást tenne, azt be kell jelentenie; s pedig a magy. általános biztosító társulat szabályainak 7. §. szerint 8 nap alatt.

Ha egy ily biztosított jőszágot a jég csakugyan elverne, akkor a biztosított vagy annak meghatalmazottja köteles azt minélhamarább a társulattal tudatni a m. át. bizt. társ. 8. §. szerint, ha az illető károsult a helyszínén van 48 óra alatt, ha pedig távol van, 3 nap alatt. Erre azután a társulat egy szakértő bizottmány által, némely társulatoknál még a politikai hatóság közbejöttével, a kárt kipuhatoltatja, megbecsületi. Ily becslésnél a bizottmány kiváltkép következő pontokra figyel: Mily nagy lett volna a termés, ha a jég el nem

veri, mert ha a jégverés előtt közvetlenül meglevő termés vagy annak folyó ára a biztosított termés mennyiségénél vagy annak bevallott értékénél nagyobb, akkor a társaságot érhető kárvesz meghatározására nézve a biztosított összeg vétetik szabályozóul: például ha valamely föld termése 200 forintban van biztosítva, a valódi érték pedig a becsmi szerint 400 frtot tesz, akkor a biztosított, ha a jég termése felét elverte, nem az egész 200 frtnyi összegre, hanem csak felére tarthat igényt, mert a nem biztosított részre nézve önbiztosítónak tekintetik. Ha ellenben a jégverés előtt közvetlenül meglevő termés vagy annak folyó ára a biztosított értéknél kevesebbet tesz, akkor a társaság csak a valódi kárnak, nem pedig a biztosított összegnek megtérítésére köteles. Pl. ha a termés 200 frtig van biztosítva, s a jégverés által létesült kár csak 100 frtot tenne, akkor a biztosító nem kívánhatja az egész biztosított összeget, hanem csak a károsítás által veszendőbe ment 100 frtot. — Azután megvizsgálja a bizottmány, valljon a jégverés által hányad része veszett el a termésnek, s egyszersmind meghatározza annak értékét a folyó ár szerint. Ha a biztosított a biztosító társulat ebbeli eljárásával meg nem volna elégedve, az ügy választott bíróság elé kerül. Hazánkban a biztosított választ egy bírót, egyet a társulat, s e kettő választja az elnököt; vagy ha választásukban meg nem egyezhetnének, a szolgabíró nevezi ki azt. — Ha az ügy végkép eldőlt, a társulat kevés idő alatt, legfőlebb 14 nappal a kár megállapítása után a kártérítési összeget kifizeti. (Pol. számtan 81. §.)

Nem csekély fontosságúak a tűzkárbiztosítékok. E tekintetben az ország minden helyiségei a szerint, a mint ott elegendő és célszerű mentőszerek léteznek, a mint a vidéken több vagy kevesebb tűzvész fordul elő, a helység építkezési módja szerint, a mint az épületek közelebb vagy távolabb állnak egymástól, az épület cserép-, zsindely- vagy náddal van fedve, a vidék vízzel bővelkedik, vagy a víz távolról ho-

zatik — s más efféle körülmények szerint osztályoztatnak. A kártérítés az előbbiekhöz hasonló módon történik.

Már hogy az efféle biztosító intézetek mily jótékony hatásuak, könnyen beláthatni, s így a kormány a népet ily intézetek felállítása, alapíthatási engedélyek megadása s pontos felügyelet által biztosító társulatok létesítésére ösztönözze, buzdítsa; de soha se kényszerítse őket erre, mint pl. Németország több állama teszi, hogy a háztulajdonosok épületeiket tűzkármentesítsék; ha a nép, a földmivelő belátja, hogy hasznára van a biztosítás, ott úgy is meg fogja azt tenni; ha pedig erővel kényszerítetik rá, jogában sértetik, s tán csalások, eltagadások s háza elhanyagolására fog vetemedni. (L. Pol. számtan 78. §. Rau, 105—108. §§.).

Terménykereskedés.

Sokkal több intézkedni valója van a kormánynak e tekintetben, mint hasznosítsa a földbirtokos legjobban s könnyebben termését. Erre nézve fő elvül állíthatni, hogy ép akkép kell törekednie, miszerint a gabnafogyasztás, szükség és igen nagyárok által ne veszélyeztessék, mint azon is kell lennie, nehogy a földmivelők nyereségei kilátásuk elzárattassék s így maga a termesztés kisebbitessék. (Rau. 121. §.). Ez elv valósítására szükséges, hogy mind a kül- mind a belgabnakereskedés tökéletesen fölszabadíttassék, minden korlátok-, vámsorompók- s egyéb akadályoktól.

Jelesen engedje meg a kormány a gabna kivitelét. Hogy pedig ez elv, a gabnakivétel szabadsága, valósítva, a termesztést elősegíti, bizonyítja Franciaország. Ugyanis ott Sully megengedte a gabnakivitelét, s íme Franciaország 60 éven át annyi gabnát termesztett, melylyel nemcsak önszükségeit elégíthette ki, hanem Angolország innen látta el magát gabnával. Colbert minister az 1662. drágaság s éhség okát a gabna szabad kivitelében vélte találni, s eleinte egészen meg-

tiltotta, utóbb a kivitelt csak korlátooltan engedte meg, s ime 70 millió helyett, csak 40 millió setier természetett évenként, és 113 év lefolyta alatt 65 drágasági év fordult elő. (L. Rau, 123. §.). S így éppen az, mi ellen a szabad kivitel korlátoztott, éppen az éhség s drágaság gyakrabban jelentkezett, mint előbb.

Az érvek, melyek a kivitel megakadályozását helyeselik, az ellenérvekkel együtt következők. Ha a gabnakivitel nem gátoltatik, káros lehet a kivitel még oly országban is, hol ugyan több természetik, mint mennyi magában az országban fogyasztatik, mivel a gabna árát felcsigázza; mert mindenestre csak akkor fog a gazda gabonát külföldre vinni, ha ott magasabb árt kap, mint hazájában, s a kivitelt addig fogja folytatni, míg benn a hazában oly nagy lesz a kereslet, hogy a külföldi magas ár a belföldivel azonos, vagy tán ez utóbbi még magasabb is lesz. A második súlyosabb érv az, a gabna-kivitel által a nyers anyagok elvonatnak a műipar teréről, s így a műipar s vele karöltve a munkás osztály hanyatlani, súlyedni fog. Hogy tehát a gabna ki ne vitessék, s így a kivittel kapcsolatban álló káros következmények be ne álljanak, igyekezzék a kormány vámok által a kivitelt annyira nehezíteni, hogy a kivitt gabona külföldöni ára a vám illetmény fizetése által legalább olyan, vagy még alacsonyabb legyen, mint a belföldi gabnaár; — vagy, a mi ugyan nem oly ajánlatos, tiltsa meg a kormány egyenesen a kivitelt, ne engedje meg, hogy a gazda a belföldön termett gabonát másutt, mint saját hazájában eladhassa.

Ez ellen azt mondjuk, hogy a gabna kiviteli tilalom vagy vámszabályzat átalában **káros magára az államra nézve;** mert a kiviteli gát vagy tilalom a gabona árát le fogja csökkenteni; s a mezőgazda pedig látva, mikép gabnájáért nem kapja meg a kívánt, az ohajtott árt; nem fogja többé kellőleg, vagy oly nagy gonddal földét művelni, mint eddig; termése s egyáltalában a termesztés kisebb lesz, s így az árak

ép az által, hogy a kormány a kivitelt gátolni akarta, emelkedni fognak, drágaság, sőt gyakran éhség is támad ország-szerte. A földbirtokos nem fogja többé tőkét a földbe fektetni; minek tenné ő ezt? hisz úgy sem hozhatják azok a várt kamatot, a tőkék tehát máshová, a műiparba fognak átszivárogni s pedig mesterségesen, mielőtt még helyes mezőgazdaság fejlődött volna ki. De a műipar sem fog igen fejlődhetni, mert egyik legjobb vevője a műipari cikkeknek a földbirtokos nem lesz azon állapotban, hogy műipari cikkeket vásárolhasson, vagy egyáltalában fejletlen mezőgazdasága mellett nem is szorul a műipar cikkeire.

Ha ez érvek a kivitel káros voltáról tant megdöntik, úgy hasznát egyéb, sokkal hatalmasabb indokok támogatják. Jelesen a gabnakivitel a belföldön el nem kelő s így fölösleg termésnek külföldön is új piacot nyit; az által a nemzeti töke szaporodását lényegesen elősegíti. Nem káros a belföldre nézve, sőt még hasznos; mert a szűk termésű években, hol talán a természetények a keresletet ki nem elégítik, a már külföldre való készletet belföldön lehet kereskedésbe hozni; míg ha a kivitel gátolva volna, a mezőgazda nem is gyűjtött volna ily készleteket, s a drágaság, sőt gyakran az éhség is, kész. A gabnakivitel az annyira káros, főképp magasabb műveltségű államokban káros, árhullámzatokat megszünteti; mert a keresletet kielégítő gazdák fölöslegüket nem kénytelenek ugyanazon piacon, t. i. a belföldön eladni s így saját kárukra az árukat leszállítani; míg a szűk termésű években a fentebb említett okoknál fogva ismét a kereset nagysága túlfokozza az árakat.

Ha már nem is tiltatik meg a gabnakivitel, legalább korlátoztassék az, bizonyos intézkedések által! Erre nézve Dr. Schütztl egy értelemben mondjuk, miszerint a gabnakivitel nagy baj, s a gabnakivitel megakadályoztatása kisebb, de mégis mindig baj marad. (L. Staatslexicon art. Korngesetz). S ha már mégis a két baj közt választani kellene, a kisebbet

választanók, s ez a gabnakiviteli vámok által való akadályoztatásban áll, hol ugyanis a kormány bizonyos vámfokozatot állít fel, olykép, hogy a mint a belföldön a gabna ára kisebbdik vagy nagyobbodik, oly módon kisebbedik vagy nagyobbodik a kiviteli vám is. Ez intézkedés igaz azon célját, miszerint a belföldi gabnaár a külföldivel bizonyos összhangba hozattassék, eléri; de ferdesége s félszegsége abban áll, hogy a gabnakereskedést igen bizonytalan alapra állítja; a vámtételek folytonos változtatása a gabnakereskedést laukasztja, a külföldi vevőket elijeszti, s magának a kormánynak is felette terhes árfelvételi intézkedéseket tenni szükségesít.

Vannak azonban tagadhatatlanul bizonyos esetek, hol az állam jó'lete, a nemzet fenállása a gabnakiviteli korlátozását, sőt egyenesen megtiltását lehetőségessé és szükségessé teszik. Jelesen, ha a termés szűk volt, s ugyan olyan volt a szomszédtartományokban is, akkor gyakran a kereskedő, a mezőgazda sokkal előnyösben adhatja el gabnáját a külföldön, mint a belföldi piacon; egy példa felvilágosítja az egészet. A mezőgazda, a kereskedő a határszéleken vagy oly folyam mellett lakik, melyen a kereskedés a szomszédtartományokkal lehetséges, s nagyon olcsó; már itt mindenesetre a szállítási költségek kisebbsége következtében is előnyösebben adhatja el termését a szomszédtartományokban, mint magában a belföldi piacokon, hová tán tengelyen, szekereken kellett volna az egész termést szállítani. Ily esetekre nézve azonban soha sem helyeselhető az állam abbeli intézkedése, mely által a gabnakivitelt hirtelen s rögtön megtiltja, hanem inkább az látszik méltányos- és igazságosnak, miszerint a kormány a kiviteli megengedésénél előre meghatározza azon eseteket, melyekben a kiviteli okvetlenül többé meg nem engedhető, különösen jelölje ki előre a belföldi piaci ár azon határát, a melynél a kiviteli többé nem történhetik. Ezen intézkedés által maga a gabnakereskedő sem sújtatik, mert előre tudja med-

dig s mily mérvben lehetséges és szabad a külfölddel kereskednie. (Rau. 126. §.).

Még oly országokban is, hol a bentermelt gabnára szorulnak, hol a belszükséglet is alig elégttettik ki a belföldi gazdák terményei által, itt is fölöslegeseek a kivitelt akadályozó tilalmak s rendeletek, mert a kivitel önkényt megszűnik, hisz a szűktermő tartományban nagyobb ár remélhető mint külföldön, azonkívül azon biztosság, hogy a gazda, he netán fölösleges gabnája teremne, azt külföldre szállithatja s így értékesítheti; nagy ösztönül szolgál arra nézve, miszerint földét legjobban s legtökéletesebben művelje; s végre maga a fogyasztókra nézve kevesbé aggasztó azon körülmény, hogy szükségletét külföldről látja el, midőn tudja, mikép saját földije, saját honfia is fölöslegét bármikor a külföldön értékesítheti, eladhatja. (L. Rau. 124.).

Ha a gabnakivitel szabadságának kérdése nehéz a megfejtésre, hol leginkább csak a földművelő a gabnakereskedő érdeke forog kérdésben, úgy még nehezebb s egyike a legvitatottabb kérdéseknek, valljon mitevő legyen a kormány a gabnabehozatalára, a gabnabevitelére nézve?

Itt jelesen két szempontot kell figyelembe venni: A tartomány vagy nem állítja elő a szükséges élelmi szereket oly mérvben a milyenben kívántatnak, s ekkor magára az állam fenállására nézve szükséges a bevitel megengedése s annak megtiltása vagy korlátolása a népet a legnagyobb inségre, nyomorra juttatná; mint az Angolhonban történt, hol a törvényhozás megemlékezvén azon roppant önfeláldozásokról, melyeket az aristocratia a különféle háborúk viselésére tett, azzal vélte a földbirtokosokat megjutalmazhatni, ha nekik úgy szólván egyedáruságot nyújt a földtermékek kereskedésében, mert a gabnaárak szerint a gabna külföldi bevitale annyira volt súlyosbítva a vámok által, miszerint a bentermesztett gabona mindig olcsóbb lehetett, mint a bár kevesebb termelési költségekkel előállított külföldi.

Vagy elégséges, sőt fölös gabona termeltetik, de a külföldi gabna olcsóbb levén, szinte piacra s talán kedvező piacra talál a belföldön. Ily esetben már minden bizonynyal érdekellentiség áll be a termelők s a fogyasztók közt, a meny nyiben a termelők azt követelik, hogy gabnájuk ára, kelete, a külföldről behozott gabna olcsósága által le ne nyomattas sák, kívánván, hogy az állam tiltsa meg a gabna szabad bevitelét; vagy legalább akadályozza meg azt annyira helyes vámfokozat által, hogy a külföldi gabna ára ha nem is nagyobb, legalább olyan legyen, mint a belföldié. A fogyasztók ellenkezőleg azt kívánják és követelik az államtól, hogy csak engedje szabadon a gabnabevitelt, mert ez által magukat nyers anyagok- és élelmi szerekkel könnyebben elláthatják, s így fenmaradt tőkéjüket vagy az ipar- vagy más vállalatokba sikeresebben fektethetik. Mind e nézetek eldöntésére szükség az egész gabnabevitelről szóló tant legalább futólag áttekin tünk. (L. Rau. 129. 130. §§.).

Hogy a gabnabevitelt védvámak által nehezíteni, vagy éppen teljesen lehetleníteni nem tanácsos, s nem célszerű: kö vetkezőkkel bizonyíthatni. Az állam ez intézkedése által ko rántsem nyújthatja alattvalóinak mindig a kívánt szükségletet; mert habár ez intézkedés meglehet a földművest belterje sebb gazdálkodásmódra ösztönzi; mégis annyira nem fokozhatja a földművelő a föld erejét, hogy kivált igen népes államokban a szükségletet rendesen kielégíthesse; hisz a föld termő ereje határok közé van szorítva, s bármily szorgalom, ipari, vegy tani s gépi eszközök alkalmazása által sem lehet egy kalap nagyságu föld termékenységet oly nagyra fokozni, hogy egy egész népet a szükséges élelmi szerekkel elláthassa.

S az állam az által, hogy szükségletét a külföld által elé gitteti ki, épen nem veszélyezteti önállóságát s függetlensé gét; nem kell neki attól tartani, hogy tán ha háború, ellensé geskedés vagy bármi néven nevezendő viszony támad közte s azon állam közt, melytől a gabnaszükséglet egy részét nyeri,

akkor mindjárt a gabnabevitel megtiltása által szorultság, éhség vagy drágaság keletkezik ! Nem ! hisz minden ország, minden tartomány szükséglete nagyobb részét rendesen önmaga termesztí, s csak egy kis rész az, a mit a külföld szolgáltat. E kis részt pedig, ha éppen egy állam a bevittelt megtiltaná gabnatermelőinek, más államok búsán kielégíthetik.

A versengés más népekkel a gabnabevitel megtiltása által igaz megszűnik, de hisz e versengés úgy sincs kárára a földbirtokosnak, jelesen azért, mert műveltebb államokban úgyis a gabnatermelő a szállítási eszközök kifejtettségé által nagyobb előnyben van, mint a bevittelt eszközlő népek, kik rendesen a szállítást csak igen nehezen létesíthetik. Maga a védvámi intézmény gyakran balvélemény-, bal felfogásra vezet a földbirtokost, a mennyiben oly telkekre is kiterjeszti a művelést, melyek arra nem is méltók ; s így azon osztály s azon földmivelők nyernek csak, kik jótermésű s kedvező fekvésű telkeket bírnak. Sőt egyáltalában a földbirtokosoknak monopolitistikus jogokat ad, s így már e szempotból is káros hatásuaknak kell lenni a bevittelt tiltó, akadályozó intézkedéseknek. Maga Liszt Frigyes, ki különben a bevitteltre nézve nem bódol mindenben a szabad kereskedelem elméletének, Politikai gazdálkodás rendszere (ford. Sárvány Antal) II. k. 129. l. az őstermelvények bevitteltét védőleg következő felvilágosító példát említ : „Ha Franciaország visszautasítja határaitól a német vágó-marhát és gabnát, mit érend el általa ? Ez által mindenek előtt oly helyzetbe tétetik Németország, hogy francia borokat nem vehet. Franciaország tehát annyival kevésbé előnyösen fogja a bortermesztésre alkalmas földeit használni, a mennyire ama forgalom megzavarása által bora kivitteltét megkárosítja. Annyival kevesebb embere fog kizárólag bortermesztéssel foglalatoskodni és annál kevesebb belföldi földmivelési termékek fognak kívántatni, a mennyit azon emberek, kik magukat kizárólag bortermesztésre adandók válnak, fogyasztottak volna. Franciaország tehát saját földmi-

velési erejében más pontokon mindig sokkal többet ves: tene, mint egyetlenegy ponton az által nyerhet, hogy a kizárás által egy oly marhatenyésztést és marhahizlalást ápolgat, mely nem magától fejlett ki; tehát valószínűleg nem is kiváltképpen hasznos azon tájak földmivelésének, hol ezen iparág mesterkélve hozatott létre.

Vannak azonban az egyes államok éltében pillanatok, időszakok, hol a körülmények állása, constellatiója kényszeríti a kormányt, miszerint a földbirtokosokat, a gabnatermesztőket s kereskedőket talán egyéb néposztályok kárára is beviteli vámok s tilalmak által pártolja. Az efféle esetek különfélék lehetnek; egy néhányat példázgatva említeni akarunk. Ha a földbirtokos telekadója által az állam részéről inkább igénybe vétetik, mint egyéb iparosok, ha így a termelési költségek nagyobbodnak, méltó s igazságos, hogy ilyenkor a kormány adja meg a földmivelőnek azon előnyt, termesztyényét olcsóbban eladhatni, mint a külföldi gabnakereskedő; ilyenkor a védvám nemcsak helyeselhető, hanem szükséges is; mert különben a földbirtokost elkedvetleníti birtoka mivelésétől. (L. Staatslexicon art. Korngesetz). Gyakran magasabb miveltségű államokban válik szükségessé a gabnabevitelt megtiltani; ugyanis ily államokban az által, ha a külföld gabnája csak kevésbé háttérbe szorítja a gabnaárakat, már a földbirtokos a földipar más ágához, jelesen az állattenyésztéshez fog fordulni; s így a nemzeti élet fentartására oly szükséges gabnatermelés elhanyagolva lesz. Itt is józanul fog cselekedni a kormány, ha a mezőgazdáknak kedvez s védvámok által nehezíti a bevitelt.

Azonban a védvámok inkább állandóak legyenek, mintsem a belföldi ár ingadozásához képest fokoztassanak, s maga a védvámi intézkedés is csak átmeneties legyen; s mihelyt az ok, mely azt létesítette megszűnt, szüntettessék meg az okozat, a védvám intézménye is.

A gabnakereskedésnek még egy más ága is van, s ez a

belföldi gabnakereskedés. Alacsony műveltségű fokon, amint egyáltalában csak csekély kereskedés tapasztalható, úgy különösen a gabnakereskedésről is alig lehet szó; itt vehetni közönségesen észre, azon minden kor s népnél előforduló jelenséget, hogy míg az ország egyik részén a nép majdnem éhen hal, nyomorban teng s elsatnyul, addig a másik rész önzsirjába fulva, nem tudja mikép pazarolja el termései bőségét. Itt találkozhatni a vendégszeretet hazájára; a földbirtokos nem tudja mi tevő legyen gyümölcseivel, legalább vig cimborák közt akarja azokat elpazarolni. De minél műveltebbé válik valamely nép, minél inkább tökélyesbülnek a közlekedési eszközök, már a kereskedés s vele karöltve a gabnakereskedés is virulni, fejleni kezd. Eleintén a földművelő maga viszi termését a legközelebbi piacra, maga kínálja vele a fogyasztókat, egy szóval a földesúr személye a gabnakereskedőével azonosul. Később a műiparosok, a pékek, a molnárrok, magok eljönnek a földesurhoz, ki belterjesebb gazdálkodása miatt többé nem jöhet vagy nem akar jönni személyesen a piacra; megveszi tőle a gabnát, s azt lisztté, illetőleg kenyérré alakítva, a forgalomba juttatják. Majd ismét az iparosok sem találhatnak többé időt ki a földesurhoz menni, s egy közvetítőre van szükségük, s ez a kereskedő, ki a földesúrtól megveszi a termést, s az azt kereslőknek nyújtja. (L. Roscher 151. §.). Így keletkeznek a gabnakereskedők, vagy amint ez, éppen a nemzeti élet fejlődésén nyugvó osztályt a szűkkörü s rövidlátó köznép nevezi, a gabnauzsorások. Már ki is tagadná, hogy a gabnakereskedők nem uzsorások, hisz a földesúrtól akkor veszik meg a termést, mikor annak ára felette kicsiny, s a fogyasztóknak ismét akkor adják el, midőn jó magasra emelkedett a gabna ára! hogy ne volnának uzsorások, hisz valamennyi meggazdagodik, már pedig ha rendes úton s módon kereskednének, olyan dúsakká nem is lehetnének! — S az államnak nem is kellene tütnie ezen zsarnokokat, kik piócaként szívják a földnépének véré,

mert önmagát s létét veszélyezteti; ugyanis a gabnaüzérek összeveszik mind a gabonát, magtáraikban felhalmozzák, s onnan oly magasra csigázzák az árakat, hogy a nép minde-
nét, mert élnie s ennie csak kell eladva, pénzét odaviszi nekik, s így nyomorra s szegénységre jut!

Ily beszédekre nemcsak a tudatlan néposztály, hanem gyakran a műveltebb körökben is akadunk. Tagadhatatlan ugyan, hogy visszaélések a kereskedés e nemében is történtek; hogy itt is akad egy pár kis lelki, ki feledve az állam, a nép, a haza, sőt önlelke boldogságát, uzsorássá, nyomorgatóvá válik; de azért az egész osztályt elkárhozfatni nem lehet. Hisz a gabna-
kereskedő az, ki a földbirtokos áruát, termését forgalomba hozza, ez biztosít azoknak kelendőséget, ez roppant sok időt kiméltet meg a földbirtokossal, ki különben mindig maga s talán igen gyakran kénytelenítettnek termelvényeit gazdaságát oda hagyva, termését a tán messzefekvő piacra szállítani,
— A gabnakereskedők kiegyenlítik a fölösleget és a szükség-
get, mely már magától a természeti viszonyokból foly; s így a gabnaárakban bizonyos egyformaságot, állandóságot létesí-
nek, mert a hol fölösleg van s így a földbirtokos olcsón kény-
szerülne termését eladni, ott megjelenik a gabnakereskedő, elviszi a fölösleget s így drágábbá, magasabbá emeli az árt, s használ a földbirtokosnak. Hol pedig szükség van, hol a gabnakiány ismét tulmagas árakat hoz elő; ott a gabnakeres-
kedő gabnakészlete által olcsóbb árakat létesít, s így a fo-
gyasztóknak használ. Egész nemzetet tekintve, melyben mind termelők mind fogyasztók vannak, azt kell mondanunk, hogy a gabnakereskedő mind a földesúr, mind a fogyasztóknak hasz-
nál, sőt nemcsak a vidékek tekintetében egyenlíti ki a gabna-
kereskedő az árakat, egész évsorokon át megakadályoztatja a folytonos árhullámozást. Jó termő években összevásárolja a fölösleget, a mi az árakat alacsonynyá tenné, és szűkter-
mésűekben ismét a fölöslege által a különben óriási árakat rendes állásukba hozza. S így ép a gabnakereskedőknek le-

het köszönni, hogy a drágaság, a nyomor újabb időben már mindinkább ritkul, holott az előtt alig volt év, melyben az ország egyik vagy másik helye az említett sujtó körülményektől meg ne látogatattott volna.

Azon vád, hogy tömeges összevásárlások által a gabonáért tetszésök szerint határozhatják meg, nem áll; nem áll pedig, mert a gabona oly árucikk, melylyel a kereskedés igen nagy risicóval jár; tudhatja-e a kereskedő, hogy a mostani bőtermésű év után szűktermésű év fog következni, s ha számításában esalódott, ki téríti meg kárát, ki földözi veszteségét? sőt azon balvélelem, hogy a gabnakereskedő kénye kedveszerint csigázhatja fel az árakat, merő lehetetlenség. Mert akkor azt kellene feltételeznünk, miszerint a gabnakereskedők mind egy nézetűek, mind egy véleményűek s mind óriási capitalisták; már pedig sem az utóbbi sem az előbbi feltétel nem áll. — Hogy meggazdagodnak a gabnakereskedők, igaz; de ha a gazdagodás mérvfoka volna az uzsorásoknak, akkor a gazdag földbirtokost, iparost, művészt mind uzsorásnak kellene neveznünk. S nem illeti-e jogosan a gabnakereskedőt a nyereség? mily nagy a kárveszély, a risico, melylyel küzdeniök kell! mennyi tőkét fektetnek a termés megvevésebe, mily gonddal kell a szállítást, magtározást foganatosítani, hogy készletök az idő változása által el ne romolják! Nem méltó-e, hogy a gabnakereskedő, ki tán 5—6 év folytán alig nyerte vissza kiadott tőkáját, a 7—8. évben 100 százalékkal lássa jutalmazva fáradságát? Jól mondja Kautz (362. l.) „magasabb kifejllettségű államokban a gabnauzсорátóli félelem rendesen nem más, mint rémektőli félelem, mely még azt a bajt is okozza, hogy minden szükségesebb üzletág, melyet a népvélemény sujt és megvet, vagy tán még erőszakoskodástól is tartani kényszerül, mindenkor nagyobb töke és munkanyereségre teszen szert, mint egyébként tenni képes volna; továbbá azt, hogy a gabnaüzletnek ép e megvetése minden jellemes és jószívű embert attól elrettent s

olyanok kezébe játsza, a kik más szabályt eljárásukban nem ismernek, mint üzér haszonvadászatot, a csalárdságot, a csalást.“

Igy állván a dolog, azt kérdjük, mint viselje magát a kormány a belföldöni kereskedelemre nézve? Engedje meg a legszabadabb gabnaforgalmat, mert ezáltal a kereskedőnek megadja azon szabadsági fokot, mely ilyenmü kereskedés foganatosítására megkívántatik, s magának a földesúrnak, a természetnek is ösztönül szolgál nagyobb s belterjesebb termelésre. Legyen a kormány különös figyelemmel, hogy müvelt s gazdag gabnakereskedői osztály létesüljön, mely ne legyen a köznép megvetése- és gáncoskodásának örökösen kitéve, szóval szerezzon a kormány a gabnakereskedőknek is bizonyos tekintélyt az országban, s a drágaságtóli félelem önként megszűnik. (L. Rau 133.).

Dacára mindezen említett kormányintézkedéseknek, melyek mind a földbirtokos s az állam tagjainak jólétét eredményezni akarják, gyakran előreláthatatlan körülmények kifejlődése által mégis drágaság, gabnaszorultság keletkezik. Hányszor örült már a földműves szép termésének, s íme egy pusztító háboru, a forradalom dühe, reményeit egy nap alatt megsemmisített. Kereskedési krízisek, forgalmi s közlekedési akadályok fölmerülte drágaságot vonnak magok után; s a mit tán legelől kellett volna emlitenünk, mily gyakoriak a rossz termésü évek a mezőgazdaság bizonytalan iparában! S ily rossz termésü évek okvetlenül drágaságot idéznek elő; mert a gabna nem fényüzési cikk, melyet nélkülözni lehet; melynek élvezését az egyes államtagok kényök kedvök szerint kissebbithetik, a gabnafogyasztást nem lehet korlátolnunk, s így rosztermésü években nem lehet a keresletet kissebbíteni; a gabnaárak magasbulnak, s evvel karöltve drágaság lesz. A drágaságot gyakran a fogyasztók önkárukra idézik elő, ugyanis a hiány talán nem is oly nagy, de nagy az emberekben ama félelem, hogy a nélkülözhetlen élelmi szerek ára nö-

vekedni, emelkedni fog; ez aggodás hirtelen nagyítja a keresletet; mindenki még akkor akar gabnát vásárolni, midőn még olcsó s im ép e törekvés a tán különben nem emelkedendett gabnaárt magasra fokozza és kész a drágaság. Igen természetes, hogy az efféle módon keletkezett drágaságot nem is lehet tulajdonkép annak nevezni; mert önkényt megszűnik az, mihelyt a fogyasztók belátva oktan eljárásukat ismét felhagynak a tömeges kereslettel. Az ár tehát nem lehet egyedüli mérve a drágaságnak, a baj lényege a gabna valóságos szüksége egészen más jelekben mutatkozik: a fogyasztás kisebbedik, a szegényebb sorsuak ép úgy, mint a gazdagabbak élelmezésükben fukarabbak lesznek, a jobb eledelektől lassan lassan áttérnek a kevésbé élvezetesebbekhez, míg végre a burgonya lesz egyedüli élvezetők, a halálozási arány lassan emelkedik, naponkint több több új vendége van a temetőnek, a házassági kötések s gyermekszületések gyérülnek, ki is házasodnék akkor, mikor az éhhalállal kell küszködni, ki gondolna akkor család alapításra, midőn önmagát sem láthatja el a szükségeseikkel; a fogyasztási adók kevesbednek s az adó hátralék óriási módon szaporodik, a szegényebb sorsu nép elhagyja rendes foglalkozását, mely többé nem adja meg a kívánt élelmet, kiáll az országutakra, lop, rabol s gyilkol; ezen tiltott cselekvényekrei hajlam lassankint és fokozatosan növekszik, már nem elégszik meg a magánosok vagyonával, elégedetlen lesz az állam intézkedéseivel, szidja a kormány tagjait, hisz azok okai, úgy mond, hogy a szegény nép éhen hal, míg ők dőzsölve pazarolják adó gyanánt fizetett filléreiket; az elégtelenség nőttön nő; egy pár szájhős izgató összegyűjti a felingerülteket, s a kormány egy szép nap reggelén vérben s lángban látja uszni fellázadt alattvalóit (L. Roscher 152. §.)

Mit tevő legyen a kormány, hogy az említett tünetmények által jelezett drágaságot enyhítse. Nézetünk szerint mindek előtt a gabnakészletet gyarapítsa, teheti pedig ezt több-

félekép; jelesen u. n. gabnatározások által. Itt t. i. a kormány gabnakereskedő gyanánt működik, s gabnáját oly idők számára tartogatja magtáraiban, midőn a szükség mutatkozni kezd; e módszer magasabb fejlettségű államokban nem járható azért mivel a kormány, mint jogi személy, soha sincs azon előnyben, mint a magán s egész életén át üzlettel foglalkodó gabna kereskedő, soha sem vehet oly olcsón, oly jó mint ez utóbbi; azonkívül, mily nagy teher volna az efféle magtárak épen tartása mennyi bajjal volna egyesítve a gabna gyakori tisztítása, jókarbani fenállása; s végre a gabnakereskedőket ily hatalmas versenyző elriasztaná az üzlettől s így e fontos néposztály jótékony hatását kisebbítené. (L. Rau 136 — 138. §§.). E mód tehát nem helyeselhető, ép oly káros az u. n. maximum behozatala, hol a kormány bizonyos árt határoz, melyen fölül nem szabad gabnát árulni. Ha ez ár magasabb a rendes piacinál, úgy természetesen a gabna ára hirtelen a megszabott ár magosságig emelkedik; ha kisebb, csak nem lesz oly esztelen a kereskedő s eladja készletét oly piacon, mely neki a kívánt s lehetséges árt megtagadja, a piac tehát ürülni fog, a gabna ismét raktárakba vonul s a kereskedő jobb időket várva közönyösen nézi a nép nyomorát s a kormány boszankodását. Ha már most a kormány pénzbírságokkal és egyéb büntetésekkel szorítani, kényszeríteni akarja a kereskedőt eladásra, akkor kézalatti titkos eladások fognak lábra kapni, melyek ép azért, mert a kereskedő sohasem biztos, mikor büntettetik meg eljárásáért, igen magasak s nyomasztók lesznek; eltekintve attól, hogy az efféle eljárás a legnagyobb igaztalanság, a legnagyobb jogtalanság, mely a terrorizmus legutálatosabb nemének eltűrésére kényszeríti a békés polgárt. Ép ily célszerűtlen, ha a kormány a kereskedők számát kisebbíti, ha egyeseknek mintegy monopolistikus jogot ad, ha megtiltja a piacra hozott készletek visszavitelét, ha a mezőgazdáknál u. n. félhivatalos raktárakat létesít, azaz, ha meg-

hagyja a mezőgazdáknak, miszerint tartsanak illő kárpótlás mellett a kormány rendelkezésére mindig bizonyos készletet.

S így a kormány helyesen s jogosan csak akkép hárit-hatja el az efféle szükség vészeit, ha az egyes iparosoknak előlegeket nyújt, ha 'adóelengedéseket tesz, ha rendkívüli munkálatokat foganatosít, melyek által a szegényebb sorsua-kat pénzhez juttatja, végre s ez bár az állam terhére van, ha gabnakészletet szerez meg külföldről, a bevittet ha netán véd-vámak által meg volt akadályoztatva, szabaddá teszi, s a ki-vittet megtiltja; a gabnafogyasztó iparágakat egyidőre meg-szünteti vagy korlátozza; ide számíthatók a keményítő gyártás a szeszégetés stb. Minde rendeleteknél azonban igen óvato-san kell a kormánynak eljárnia, mert az efféle szabályzatok fölötté aggasztóan hatnak az alsó néposztályokra, mindenben már a véginség vészjelcseit látná, s így az állam létét fenyegető elégedetlenségnek forrását gyámolítaná.

Az itt ott előforduló éhség s nyomor enyhítésére a magá-nosok is, s pedig nagy mérvben segíthetnek, ha összeállnak s apró öszletekben készpénzt, élelmi szereket nyujtanak az ügyefogyottaknak, ha a gazdagabb földesurak inség sujtott bérlőiknek bérldijukat részben elengedik, vetőmagot stb. nyujtanak.

Eddig elősoroltuk mi teendője van különösen a kormány-nak a mezei jószág, a földbirtok jó karban tartására nézve; csak két s pedig igen fontos tárgyat hagyunk el elméleti fej-tegetésünkben, s az a földbirtokos miképen megadóztatása, s a birtok szerzési képesség körül létesítendő helyes elmélet; de czecket alább hazánkra vonatkozva, mindjárt példákkal fel-világosítva akarjuk előadni. S így áttérhetünk hazánk tör-vényhozására; vizsgálni fogjuk, mint működött itt a legfőbb szervező hatalom a mezőgazdaság virulására, vonatkozólag mikép s mily intézkedések foganatosítottak különösen leg-ujabb időben, melyek dacára nemzeti állásunk politikai tekin-tetbeni függősége mellett a nemzeti mezei ipar- s földmive-lésre oly jótékonyan hatnak és hatni fognak.

A MAGYAR TÖRVÉNYHOZÁS

működése a földbirtok tekintetében.

A jobbágyság.

Valamint egyes ember csak munka és küzdelmek által juthat el óhajtott létre, s még a kockajáték is csak merész áldozatok után kedvez választottjainak, úgy egész népfajok, nemzetek és országok soha sem jutottak zöld ágra századokon keresztül állhatatosan folytatott korszerű igyekezet és verejték nélkül.

Midőn őseink, mint harcos nép Pannoniát elfoglalták, minden bizonynyal tudjuk, hogy a rabszolgaság létezett; s pedig tudjuk ezt nemcsak más népek analog viszonyaiból, hanem történetiróink tanulságából is, így Thuróczy I. capt. X. (s nem mint Kelemen II. 431. c) alatt mondja Thurócz 2. c. 10.) ezt mondja: „Edictum etiam fuit, ut cum res communitatem aequa forte tangentes, occurrent, aut generalis expeditio exercitus incumberet, mucro sanguinis aspergine tinctus, media Hunnorum per habitacula et castra deferretur, voxque subsequeretur praeconia, dicens: Vox Dei et praeceptum communitatis universae, ut unusquisque in tali loco (eundem designando locum) armatus, vel qualiter potest, compareat, communitatis consilium simul et praeceptum auditurus. Haec consuetudo inter Hunnos sive Hungaros, usque ad tempora Geisae ducis, filii Ducis Toxun, filii Arpad, inviolabiliter extitit

observata et multos generatione de hac, perpetuam redegit rusticitatem. Nam sancitum erat, ut transgressores hujusmodi mandati, nisi rationabilem assignarent excusationem cultro media per viscera dividerentur, aut in desperatas causas vel communem immisericorditer rediguntur in servitutum.“ A rab-szolgaság nyomára akadunk azonkívül Sz. István, Sz. László és Kálmán törvényeiben is.

Kezdetben csak az, kit a nemzet többé nem tekinthetett tagjának, volt és tartatott szolgának. Erre vonatkozólag mondá Thuróczy fennebb idézett szavaiban, s utána Verbőczy majdnem szórul szóra Hk. I. 3. hogy a ki a harcba való hívásnak nem engedett, hanem helyes ok nélkül abból visszavonta magát, szolgává lett; de a tekintetbeni állításukat, miszerint e törvény igen sok szabad magyarnak kárára volt s ez által igen sok örökös szolgaságra jutott, nem helyeselhető; mert kiki átlátja, miszerint harcias nép, már pedig hogy ilyen volt légyen a magyar, ki sem vonja kétségbe, ily harcias nép tagja úgy gondoljuk legnagyobb készség- és örömmel kapott az alkalmat, mely által henye, dologtalan éltét, hírnevet s dicsőséget egyaránt szolgáltató harcias életmóddal felváltsa. Egészen egyéb okok működtek itt, melyek a szolgaság alapjául, indító eszközeiül szolgáltak s minden józanabb felfogásut e nézet elvetésére birni fogják. A hadi foglyok s a fegyverrel ellentállók legyőzetésük után rabokká lettek, s e neme a szolgaságnak az, mely annyira gyarapította a nemszabadok számát; ugyanis Kézai Simon mester „De originibus et gestis Hungarorum“ című műve Appendix cap. II. §. 1. így szól, hogy a magyarok elfoglalván Pannoniát a keresztényeket s pogányokat a nemzetjog szerint részint megölték, részint magukkal vitték a harcba és zsákmányuk egy részét nekik átengedék; másokat pedig táboraik sátrai- s lakóhelyeik mellett tartottak s ezek az állatok- s a föld gyümölcseiből éltek. az idők változtával, midőn a vad kedélyt a kereszténység áldásdús malasztja szelidítette, s a zsákmány utáni járás mind-

inkább gyértült s végre el is enyészett; a foglyok kik előbb uraikat szolgaként a hadba követték, most a mezei iparra, a földmivelésre adták magukat, sőt mint Kézai mondja: „dispensatum est postmodum per Papam in hunc modum, quod captivi terras colerent et ex terrae fructibus viverent. Ideoque captivi terras non habentes propria voluntate centum dare susceperunt, qualem Domini tribuerunt.“ Az ország hatalmasbjai azonban korántsem gondolkodtak így, s a szolgálakat nemcsak bizonyos illeték fizetésére, de személyes szolgálatra is kényszerítették. Sz. István ugyan sokat tett, s leginkább neki köszönhető a magyar nép polgárisodása: de más részt a büntettek legnagyobb büntetése gyanánt a szolgaságba való vetetést rendelte, ami azután későbbi királyainknál is szokásos maradt.

Így rendeli Sz. István II. 26. §. 1. hogy ki másnak szolgálójával közöstül s ezt dacára kétszeri megfenyítésnek harmadszor is teszi, szolgálává legyen: „si autem tertie (sc. forniceretur liber quidam cum ancilla alterius) sit servus pariter cum ancilla, aut redimat se.“ Ugyanez elv áll, ha valaki másnak szolgálójával házasságot kötne II. 27. §. 1. „Si quis liber conubium ancillae alterius, sciente domino ancillae, elegerit, perdita suae libertatis industria perpetuus efficiatur servus.“ Ezen törvények kétségkívül a german jog behatása következményei, hol mint tudjuk, főelv gyanánt szolgált e tétel: „Trittst du mein Huhn, bist du mein Hahn.“

A tolvajság úgy látszik egyik főbüne volt üseinknek, s mint végzeményeinkből kitűnik, még maguk a főurak, sőt a főpapok is elkövették gyakran. Nem csoda tehát, hogy királyaink ily főbűn ellen a legszigorúbb büntetéseket, jelesen magát a rabszolgaságot is rendelék. Különösen Sz. István II. 41. rendeli, hogy a szabad ember, ki tolvajságot követ el, váltsa ki magát, ha pedig ezt nem teheti, adassék el rabszolgának: „Si quis liberorum furtum commiserit, hanc decrevimus legem componere, ut semel redimat se, si potest,

sin autem von, venundetur.“ Sokkal súlyosabb Sz. László II. §. 10. §. 3. hol, ha a tolvaj már büntetve, illetőleg megvakítva van, még ártatlan gyermekei is, ha tiz éven felüliek, szolgasággal büntettetnek: „Liber in furto captus, si ad ecclesiam fugerit, et inde eductus obcoecatus fuerit, filii sui et filiae suae, si decem annorum aut minoris aetatis fuerint, in libertate permaneant: si vero majoris aetatis, quam decem annorum fuerint, in servitutem redigantur et omnis substantia eorum auferatur.“ E törvény igaz mostani korunkhoz képest túlszigorúnak fog látszani; de nem szabad felednünk, miszerint László oly korban élt, melyben az elrettentési elv a büntetések körül főszerepet játszott; már pedig úgy hiszem semmi által nem lehet valakit annyira elrettenni; mint oly fenytés által, mely a bűntevő apa ártatlan magzatait sújtja. E szigort már némileg enyhítve látjuk Kálmán I. 56. hol már csak a 15 éven felüli gyermekek sújtatnak szolgasággal: „Fur inventus a iudice culpabilis aboculetur; et uxor furis, quae particeps est sceleris mariti, merita servitute mancipetur; filii quoque eorum, quindecim annorum et ultra matris poenam sortiantur, qui vero infra quindecim annos fuerint; impune dimittantur.“

Büntetés gyanánt szolgált a szolgaság még azon papoknál is, kik szolgálóikkal ágyasok gyanánt éltek. Erre vonatkozólag mondja Sz. László I. 2: „Si quis autem presbyter ancillam suam, uxoris in locum sibi associaverit: vendat, et si noluerit, venundetur et pretium eius ad episcopum transferatur.“

Az igazságtalan bíró büntetése hasonlólag szolgaság, de itt különös eset tűnik szemünkbe, hogy csak akkor büntettetik így a bíró, ha és midőn a tolvajság büntettén rajtakapott s büntetendő egyének irányában mutatkozott kedvezőnek, oly értelemben, hogy a büntetést nem akarta volna rajta végrehajtani. László II. 6. így hangzik: „Si iudex nasum servi non inciderit, vel librum non suspendèrit; pereant omnia sua, praeter filios filiasve et ipse iudex venundetur.“

A saját vérének megtagadása s az u. n. larva bünténye szint mint egyike a legnagyobb gonosztetteknek a szabadság elvesztésével büntettetett. Mindkét büntett csak utóbb látszik nagyobb elterjedésnek örvideni, mire nézve az is szolgál ismérvül, hogy az előbbit csak Verböczy az utóbbit pedig az 1723: 46. említi. Jelesül a Hk. I. 39. §. 2. szavai: „Poena autem proditionis fraterni sanguinis ultra dedecus, et infamiam exinde contrahendam, haec est: ut ille proditor, ac condemnatus universis bonis et haereditatibus suis, perpetuo destituatur, et in illum fratrem aut sororem, quem scilicet vel quam fraudere, justisque suis juribus despoliare nitebatur eadem cuncta bona et haereditates transferantur, et ipsemet quoque in persona sua ad fovendum pariter et serviendum illi tradatur.“ A larva vagy az álaré azon büntett, midőn valaki egy szinlett név álorcája alatt valamely család tagjai közé akar tolakodni, hogy így azon család vagyonának vagy bárminemű hasznainak részesévé lehessen; az efféle büntetvők számára hozatott az 1723: 46. §. 3. Ut tales (sc. larvatae personae) quod personas proprias in perpetuam servitutem iis, quos laeserint jobbagyonali subjectioni mancipetur.“

Végre, ki adósságát a szerződés pontjai értelmében meghatározott időben s módon nem teljesítette, szinte elveszti szabadságát; a mint ezt Verböczy II. 68 következőleg okadatolja: „Quoniam libertas, et praerogativa ac exemptio nobilium a captivitate non liberat quemquam, neque exemptum reddit poena punitio neque pravi operis: sed potius damnat, virtus enim per quam Nobilitas vera fundatur, dicta, ut honeste quisque vivat, et alterum non laedat.“ (L. Kelemen Institutiones jur. hung. privati Budae 1818. II. 316—321.)

Ezen kor rabszolgasága inkább az egyeseket sújtotta, mint egész néposziályt, inkább csak rabszolgákról lehet szó s nem rabszolgaságról, s mint már egyszer említők, kismíveltségű, primitiv államokban a rab soha sincs annyira munkával kínozza, mint azt egyáltalában a rabszolga szóhozi fo-

galomnál képzeljük. Igaz, hogy a szolga sorsa majdnem egészen ura önkényétől függött, ki őt szabadon, mint dolgot eladhatta és vehette, (L. Sz. István II. 26. 36. Sz. László II. 1 Kálmán I, 74. 77.) kicserélhette, hagyományozhatta, büntet hette; sőt azon büntetések, melyek az orr-, füleklevágása vagy szemek kitolásában álltak, sokkal előbb alkalmaztattak a szolgára, mint a különben szabadra (L. Sz. László II. 38); de mindamellett az akkori szolga sorsáról nem igen panaszkodhatott; hiszen egyik főteendője a szolgáknak a mezei ipar a földmivelés s az állattenyésztés volt, s ép e foglalkozás emelte őket igen korán, sőt állíthatni már első királyaink uralma alatt a jobbágyok sorába.

Ugyanis az egész ország nem műveltethetett pusztá szolgák által, azaz hadifoglyok és vétek miatt szolgálással sújtottak által; hanem ama békés polgárok, kik a honfoglalók bejöttekor önkényt hódoltak, birtokaikban meghagyattatva folytatták földük művelését s egészen szabadon éltek napjaikat; ugyanily sorsban részesítettek az u. n. hospites. Ezek nem fizettek semmit, kivéve az egyháznak az illető tizedet, míg a szolgák jövedelmükből egy bizonyos részt földesuraiknak kiszolgáltatni tartoztak, sőt személyes szolgáltatásokra is köteleztettek. De idővel a szabad földmivelők sorsa rosszabbá lett; azon korban, hol a törvénynek alig volt ereje, midőn az erő, a hatalom parancsnokolt; az egyes főurak hatalmuk alá szorították a hospites és szabadokat, gyakran személyes szolgáltatásokkal is terhelték; míg végre I. Lajos alatt törvény hozatott, mely őket is a kilenced adója alá hajtja. Az 1351: 6. így szól: *In omnibus jobbagionibus nostris, aratoribus et vineas habentibus, in quibuslibet villis liberis ac etiam udvarnicalibus villis, quocunque nomine vocatis, ac reginalibus constitutis (exceptis civitatibus muratis) nonam partem omnium frugum suorum et vinorum suorum exigi faciemus, et domina regina exigi faciet, ac barones et nobiles similiter ab omnibus aratoribus, jobbagionibus et vineas habentibus, in quibuslibet pos-*

sessionibus ipsorum existentibus, nonam partem omnium frugum suarum et vinorum suorum pro eorum usibus exigant et recipiant.“ S miután a szolgálknak helyhez kötöttsége Robert Károly decretumának (mely III. Endre 1298 : 70-nek is idéztetik) következő szavai által: „Quilibet rusticus seu jobbagyio alicuius nobilis, si voluerit, de possessione Domini sui, habita licentia et justo ac consueto terragio persoluto, ad possessionem alterius nobilis, vel alias quo ei placuerit cum omnibus suis rebus libere se causa commorandi transferre valeat“ megszüntette lön: nem létezett többé szolga és szabad földmivelő között különbség; hanem mindnyájan egyenlő jogultság- s kötelezettséggel bíró jobbagyak voltak.

Lássuk már most mily kötelezettségekkel bírtak a földmivesek, és mint változott állapotjuk az idők folyamában. Főkötelességük volt mindig a földet, melyet laktak mivelní és gyümölcseiből az illető tartozásokat pontosan leróni, s így természetesen a földhöz bizonyos mértékben le voltak kötve; s szabad költözési joguk számtalanszor korlátoztatott s ismét tágabbá tétetett. Jelesen Robert Károly s N. Lajos rendelményei értelmében Zsigmond 1405 : 6. ezt határozza: „Statuimus praeterea, ut amodo in antea cives, hospites, seu jobbagyiones nostri regales, de nostris civitatibus, possessionibus, oppidis et liberis villis, castrorumque nostrorum tenutis, ad ecclesiarum nobilium et alterius praeeminentiae hominum possessiones et e converso, earundem ecclesiarum, nec non nobilium et alterius praeeminentiae hominum jobbagyiones, in praefatas nostras possessiones et de ecclesiarum possessionibus in nobilium possessiones; temporibus semper successivis, universis et perpetuis, liberam, tutam et omnimodam, manendi causa ei se transferendi habeant facultatem: Harum nostrarum literarum per vigorem.“ Ép e szavakat szórúl szóra mondja ugyan e király 1411. végzeményének 14. pontja. Dacára mind e rendeleteknek a főurak illetőleg földesurak a jobbagyakot szabad költözési jogukban mindenkép akadá-

lyozták, sőt azt egyenesen megis tagadták; s így Szilágyi Mihály kormányzása alatt végezmény hoztatott, mely már a szabad költözést akadályozó főurakat szigorú büntetés alá veti, mondván: (1458: 15. §. 1.) „Si autem aliqui permittere nolent (sc. ut jobbagyiones pacifice de eorum possessionibus ad possessiones aliorum permetteret); extunc Comites, vel Vice Comites, et iudices nobilium illius comitatus, hujusmodi jobbagionem cum sex marcis eliberare teneatur: prout antiqua consuetudo requirit. Si autem aliqui dominum comitatibus obedire noluerit, tunc regia majestas, vel ejus gubernator, possessionem talium occupet et tamdiu tenere valeat, donec hujusmodi jobagio cum duodecim marcis eliberabitur.“

Mátyás uralkodása szellemében a gyakori helyváltoztatás felette ingadozóvá s terhessé tette volna az adó kivettést s behajtást, s így e különben felvilágosult fejedelem dicső-korszaka alatt négyszer szüntette meg a szabad költözködést; jelesen az 1459: 30; 1463: 17; 1468: 14 s az 1474: 14 által; ez utóbbi így hangzik: quod jobbagiones quorumcunque, usque ad annum integrum non dimittantur. Si autem aliqui eorum fugientes recesserint, vel non habita licentia, et justo terragio eorum minime deposito, aliqui eosdem deduxerint, tales reddantur suo Domino, iuxta antiquam regni constitutionem, cum gravaminibus consuetis.“ De e rendeletek csak átmenetiek voltak, s pusztán a királyi adó beszédese miatt tétettek.

Habár a törvényhozás időről időre a jobbagyok sorsát enyhítendő újabb és újabb rendeleteket hozott a szabad költöztetés ügyében: mégis a kor s a folytonos párttusák, melyek alatt honunk az Árpád ház kihalta után folyvást vérzett, arra birták a földesurakat, hogy nyomják s zsarolják jobbagyaikat, s innen helyesen következtetve mondja Tóth Lőrinc: „Utmutató urbéri ügyekben“ című műve 7. lapján: „Így lett lassankint a 14. és 15. században a jobbagyok sorsa mindinkább nyomasztó; míg végre Ulászló idejében oly szomorú ál-

lapetra szállt alá, mely idő műhelye lett a megalégedetlenségnek s előkészítette ama borzasztó kitörést, mely előtt Dózsa György emelte a véres zászlót.“ Igen Dózsa György a pórvezér lázitotta fel a népet! vagy nem ti voltatok-e okai zsarnok földesurak, midőn a súlyos mezei munka alatt görbedő pórnak sorsát mindenféle módon terheltetek?! nem ti voltatok-e a pórlázadás vezérei, kik az országgyűléseken a nép enyhítésére hozátok a rendeleteket: de valóban, az életben azokat kijátszátkok!? A pórlázadásban nem azt látom gyilkolónak, s romboló lázadónak, ki ura s elnyomója ellen kivont karddal rohant; hanem igenis a földesurakat, kik hü alattvalóikat kényszeríték a föllázadásra s azután őket a legnagyobb boszu vágygyal minden kigondolható módon kivégeztették.

Mily következménye volt e szerencsétlen felkelésnek eléggé bizonyítja az 1514: 14. teikk melyet a honatyák nem mint honatyák, hanem mint magánjogaik s tulajdonuk megsértett boszulói hoztak vala. Im itt a törvény szövege: „*Quamquam omnes rustici, qui adversus Dominos eorum naturales insurrexerunt, tamquam proditores capitali poena essent plectendi, ne tamen tanti sanguinis effusio adhuc sequatur, et omnis rusticitas, sine qua nobilitas parum valet, deleatur, statutum est; ut quod universi capitanei, centuriones et decuriones, concitatoresque aliorum rusticorum, ac manifesti homicidae nobilium, praeterea violatores virginum et mulierum omni gratia semota occidantur; et ubilibet exstirpentur. Caeteri autem rustici refutis et persolutis damnis ac homagiis praenotatis, in eorum personis salvi mancant. Attamen ut huiusmodi prodicionis eorum memoria atque temporalis poena etiam ad posteros eorum diffundatur et transeat; et quam enorme facinus sit Dominos insurgere, omne saeculum agnoscat, a modo deinceps universi rustici in hoc regno ubilibet residentes, per hanc infidelitatis ipsorum notam, amissa libertate eorum, qua de loco in locum recedendi habeant facultatem, Dominis ipsorum terrestribus, mera perpetua rustici-*

tate sint subjecti; neque de coetero, contra voluntatem et conensum Dominorum suorum, de loco in locum recedendi et se moraturos conferendi habeant facultatem.“

S ily törvény hatása sokáig nem maradhatott el, nyomor s inség terjedett el a hazában, a pór türte elnyomatását, de bensejében, jellemében megváltozott: tunyává, hanyaggá, restté lön, s csak innen magyarázható meg nagyrészt a magyar parasztok még mostanságban is közmondássá vált restsége. A köznyomort nevelte még a pogány török számtalan betörése és dúlása; úgy hogy magok a földesurak is már aggódni kezdettek jobbágyaik súlyedő sorsán s az 1526: 26. §. 2. teikkben mintegy önmagukat vádolva így kiáltanak fel: „Nihil enim praeter nudum corpus, illudque diris affectum verberibus, miserae plebi relinquitur.“ Segíteni, könnyíteni kellett a földművesen, midőn egyrészt a török dúlta hazánk vírányait, másrészt attól kellett félni, hogy a pór megúnva folyvásti nyomorgattatását elvégre föllázad tán, s még magával a törökkel egyesülten rabol; s így történt, hogy az 1547-26. ismét szabad költözködéssel látja el őket mondva: „Cum autem variis exemplis, et vetustis, et recentioribus, saepe numero palam innotuerit Dei optimi, maximi vindex ira ob peccatum aliquod populi gravior: neque ulla res magis ab aliquot annis, florenti quondam Hungariae nocuisse videatur opresione colonorum, quorum clamor ascendit, jugiter ante conspectum Dei. . . . ordines et status regni illud quoque statuerunt unanimiter, ut libertas subditorum miserorum colonorum, superioribus annis, quacunque ratione illis adempta, restituitur: liceatque imposterum, nolentibus sub imperio, potestateve alicuius domini, vel nobilis (durioris fortassis et severioris) vivere, alio commigrare.“ De fájdalom e törvény csak elvileg fogadtatott el, s tényleg fenmaradt a volt szokás; tényleg az egyes földesurak kinozták, gyötörték jobbágyaikat, s azt a legzsarnokabb módon kényszerítették lakhelyén maradni. Erre mutat már a következő évi országgyűlésen ho-

zott törvénycikkely, mely a jobbágyat oltalmába véve, megtiltja azt holmi tres okok vagy szeszélyek miatt büntetni, kihozni mondván (1548 : 41) „Item nemo sine manifestis delictis, et excessibus colonum suum in carcerem vel vincula conicere aut aliis fortassis etiam majoribus cruciatibus afficere possit.” Az 1550 : 36 ugyan ily szellemű, s nem engedi meg, hogy a földesúr a jobbágy akarata ellen annak szöleit, habár árát lefizetné is, elvegye : „Statutum est, quod nemo domino- rum at nobilium, vina colonorum suorum, illis invitis etiam pretio auferre possit.” S itt említhetnénk számtalan rendele- teket és országgyűlési végzeményeket, melyek mind a jobbá- gyok sorsát enyhítendők, mintegy előkészítették a nagyobb reformok létrehozatalát. Ilyen : az 1655 : 31. 48 ; 1715 : 97. 101 ; 1723 : 15. 18 ; 1729 : 26. Minde rendeletek arra mu- tatnak egyrészt mennyire sujtatott helyes törvények hiányá- nyában a jobbágy : s másrészt, hogy magok a földesurak is legalább jobb részők belátta az állapot helytelenségét.

Vége III. Károly felfogta, miszerint dacára a törvény- hozás irányának a jobbágy sorsa mégis mindig a földesúr ön- kényének van alávetve ; s belátva, miszerint egy ország s fő- kép mezei iparra utalt ország, mint hazánk, a földmivelők el- nyomattatása mellett virágozni soha sem fog ; elhatározá ma- gában, miszerint egész koronaországának parasztjait, jobbá- gyait kiemeli a földesúr önkénye alól, s külön rendeletek ál- tal szabályozandja jogaikat, illetőleg kötelességeiket. E ne- mes szándéktól vezéreltetve kiadta 1737. Slavonia számára úrbéri rendeletét, mely azonban egészen fogamatlan, sikertelen maradt.

Nagylelkű leánya Mária Therezia követte atyja nyomdo- kait; erőlyesen sürgette az 1764. országgyűlésen a jobbágyok jogainak szabályoztatását : de a főurak s nemesek nem talál- tak maguknak elég időt e kívánnak megfelelőleg az úrbéri rendeletet kidolgozni. Mit az országgyűlés nem tett, azt meg- teszi az uralkodónő, nem kérve beleegyeznek-e a nemesség

abba, mit nemes szive sugált; s legelőször is 1756. martius hó 15. Verőce, Pozsega és Szerém vármegyék számára; 1767. januar 23. Magyarországra, kivéve a temesi bánságot; s 1780. ez utóbbira nézve hozatott úrbéri rendelet. (L. Frank a közgazság törvénye Budán, 1845. I. 202. Kelemen II. 324.). Ezen úrbéri rendeletek bármennyire voltak is a jobbágy sorsára enyhítők, nem foglalták magukban a szabad költözési jogot.

Ezt tenni az új kor genialis fejedelmének II. Józsefnek, jutott osztályrészül. Az uralkodás ezer ágában jártas s avatott fejedelem belátta a hiányt, mely még az úrbéri rendeletekben is van és 1785. october 4. 23219. sz. alatti rendeletében minden jobbágnak megadta e jogot; a mit utóbb 1791: 35. is magáévá tevéen feljogosítja a jobbágyot, hogy az alispány- s a földesúrtól elbocsátó levelet kapva, Gergely napján szabadon költözködhetik. „*Omnibus colonis aut subditis libera migratio ea ratione denuo restituitur, ut depositis tam publicis quibusvis, quam dominalibus obventionibus, meliorationes et super aedificata per judicem nobilium cum interventu dominiii terrestralis conscientiose aestimanda vendere, venditione non succedente et cum rebus suis, erga excipiendas nihilominus testimoniales vice-comitis concernentis comitatus et dominiinii terrestralis praevidiamque circa festum S. Michaelis arch-angeli insinuationem, in certo termino festo quippe Gregorii papae, adeoque non gravis anni tempore libere quo voluerit, se transferre permittantur.*“ S innen számítva a jobbágy már szabadon költözködhett s 1836: 4. törv. a költözésnél megtartandó módokat s szabályzatokat világosan kifejté; ezek szerint: A szabadon költözni akaró jobbágy minden adósságait kifizetni tartozik, de ha közterheit leróva, magánadóságaira kezeset állit, őt elköltözésében többé gátolni nem lehet. Ezután szükséges, hogy mind földesurától, mind a vármegye főispánjától vagy szolgabirájától elbocsátó- vagy útlevelet kérjen, s szerezzon magának; mert ily elbocsátó-levél nélkül 200 forintnyi bírság mellett tiltatik jobbágyot valamely

jószágra befogadni. A költözködés ideje Gergely napján levén, az illető jobbágy szándokát az uraságnál már szeptember 1. tartozik a helybeli előljárók jelenlétében kijelenteni. Ha a földesúr dacára annak, hogy a jobbágy mindent teljesített, mi az elköltözéshez kívántatik, az elbocsátó levelet kiadni nem akarná, a jobbágy az alispánhoz fordul, előadja az esetet, s az alispán elbocsátó levelébe beigtatja e körülményt s a jobbágy e levéllel bátran elmehet; az alispán azonban az ügyet a legközelebbi gyűlésnek megvizsgáltatás végett előterjeszti. Ha a földesúr még ekkor sem akarná a jobbágyot eleresztetni, sőt erővel letartóztatná, az alispán kötelessége a jobbágyot szabaddá tenni, sőt ha szükséges a közgyűlés beleegyezésével még karhatalommal is kiszabadítani. A földesúr ellenben tartozik minden a letartóztatásból származott kárt megtéríteni, s azonkívül 200 forint pénzbírságot fizetni, mely fele részben a megye házi pénztárába, fele részben a jobbágyoknak jár. (L. Kelemen II. 322. Fogarassi 153. 160.).

Gyakran azonban egy egész község kívánja elhagyni telkeit, erre nézve mondja az 1836: 4. 5. §. hogy „mihelyt ezen törekedés a földes úrnak tudtára esik, azt az illető hatóságnak azonnal jelentse fel, ez pedig annak okát és eredetét, a lakosok s földesúr annak rendje szerint leendő kihallgatása mellett, szorgalmasan nyomozza, és ha némely alapos okok adatnak elő, ezeket is jó móddal elhárítani iparkodják, amit nem eszközölhetvén, ugyanazt a megye a fenforgó körülállásokkal együtt, a dolognak addig is egész voltában fentartása mellett, a kir. helytartó tanácsnak bejelenti, ez pedig a szükségképen megkívántatott intézeteket a törvény értelmében tegye meg.“

A javítások-s befordításokat, melyeket a jobbágy tett, a jobbágyi teleknek haszonvételével együtt, bárkinek eladhatja. De ez adásvevéshez a földesúr beleegyezése kívántatik, ki azt fontos ok nélkül meg nem tagadhatja, azonkívül szükséges ily eladáshoz a bejegyzés (improtocollatio); ugyanis min-

den adásvevés jegyzőkönyvbe iktattatik s pedig egy jegyzőkönyv a földesúr, a másik pedig a községnél tartandó.

Ily állapotban találta a jobbágyokat az 1848. országgyűlés, melynek 9. cikkelye a jobbágyok földjeit minden bármi néven nevezendő úrbéri tartozások s kötelességek alól fölmenté; s így végre a tudomány által annyira igényelt követelményt a szabad birtokot létesítette. A magyar törvényhozás e szép elvét újabb rendeletek megerősíték; jelesen az 1848. nov. 7. és dec. 2.; az 1849. jul. 7. cs. nyiltparancsok: s az általános polgári törvényt bevezető patens VII. cikke, a meny nyiben így szól: „Az általános polgári törvénykönyvnek az előbb létezett, most azonban megszüntetett s jövődre meg nem engedhető paraszti, jobbágyi és függetlenségi kötelékre vonatkozó határozatai nem alkalmazhatók.” A jobbágy szabadságát mintegy végső pontjaiban is kiegészítő rendelet az 1853. martius 2. kelt Magyarország, Horvát és Slavonia számára kibocsátott úrbéri patens. Mindjárt az első fejezetben így szól: a létezett úrbéri kötelék a földesúri törvényhatóság megszüntetése következtében az úrbéri kötelékből s földesúri törvényhatóságból származó és származott jogok, illetmények és köteleztetések is megszűnnek.” Az országbirói értekezlet e rendelményt meghagyta VI. 1. § ban. S így jelenleg a szabad tulajdon vagy birtok elve lévén az uralkodó, a kormány s törvényhozás a tudomány nagy vívmányait felhasználva hazánk földiparának új lendületet s emelkedhetést nyújtott.

Átfutva így a földbirtok szabályzatát meghatározó rendeletek történetén; tekintsük most mily elvek uralkodtak a felől jogunkban s fussuk át legalább vázlatban az úrbérre vonatkozó rendeleteket. A jobbágy földek valóságos tulajdonosa, vagy mint nevezni szokás főtulajdonosa a földesúr volt, ezt Verböczy III. 30. §. 7. így fejezi ki: „*Rusticus praeter laboris mercedem, et praemium terris domini sui, quantum ad perpetuitatem, nihil juris habet, sed totius terrae proprietas ad dominum terrestrem spectat et pertinet.*” A közterhek nem

a főtulajdonoson fekszenek, a mennyiben t. i. a jobbágy helyett, ki adóját meg nem fizette, akár mivel annak fizetésében elmaradt, akár mivel elszökött vagy elmozdított, s így nem lehet személyét feltalálni, nem felelős a földesúr; mivel a jobbágy tartozásai nem is a telekkel, hanem saját személyével jártak. Ezt világosan kifejezve látjuk az 1741 : 8. „Ne onus publicum fundo quoquo modo inhaeret.“ De mivel az adót csak attól lehet jogosan követelni, ki nek bizonyos jövedelme van, a törvény világosan rendeli, miszerint a jobbágyföldek, mint melyek az adózó nép fentartására rendeltetvék, mindig adózók gyanánt tekintessenek, és soha se csatoltassanak a főtulajdonos nemesi vagyonához. Erre vonatkozólag mondja Pauly „Constitutio rei urbarialis regni Hungariae III. 366. l. „Si severiori subditorum tractatione desertas sessiones evenire contingat, casum in illum sessiones desertae, sicut caeteri fundi, qui connumerationem portarum jam ingressi sunt (si profugi non revertantur) aut novis colonis relinquantur; aut vero reliquis in loco degentibus erga praestandas dominio juxta praesentem regulationem (sc. urbarialem) proportionatas servitutes et datias attribuantur.“ E szabály alól egy eset mégis kivétel gyanánt fordul elő; s ez eset Verbúczy Hk. I. 40. szerint osztályozáskor fordulhat elő: ugyanis osztályozáskor több testvér létében a legifjabb kapja az apai házat, de a többi osztályosnak külön külön ép oly ház építtetik; a mely házakhoz a helyek a jobbágyföldből is kihasíttatnak, s a nemesi birtokhoz örökösen csatoltathatnak. (L. Wenzel 158. §.) Azonban ehhez egy 1773. sept. 20. 5023. szám alatt megjelent rendelet szerint királyi helybenhagyás kívántatik. Az elhagyott telkek, mint fönnebb említők új jobbágyságokkal népesítendők be, s e tekintetben a földesúr az azt megszállani akarókat fontos ok nélkül 200 forintnyi büntetés alatt a telek megszállásától el nem tilthatja; s azt nem ellenezheti. Sőt hogy annál nagyobb törekvést élesszen a kormány az efféle földek

benépesítéséhez, gyakran a jövevényeknek hat évre elengedi vala az adófizetést.

A jobbágytelkek használata a jobbágyé, de itt meg kell jegyezni, hogy csak a földmivelés útján szerzett haszon a jobbágyé, minden egyéb a földesurakat, a földtulajdonosokat illeti. Így a madarászat és vadászat három forintnyi büntetés alatt van megtiltva a jobbágyoknak; világosan mondja ezt az 1504 : 18. „Sub poena solutionis trium florenorum, per Dominum terrestrem tales coloni, qui venationem et aucupia exercent, aut per eum in cuius territorio talis colonus apprehendetur; irremissibiliter exigendorum.“ S e rendeletet az 1729 : 22. megerősíti. Ugyanez áll a halászatra, sőt Frank I. 382. l. mondja újabb időben példa keletkezett a pióca szedésre is. A jobbágy az így félig haszonélvező, félig tulajdon birtokot szorgalmasan művelni tartozik; ez törvénykönyvünkben számtalanszor kifejezve található. (L. Frank I. 205.) Ki elégtelen vagy képtelen a telek kellő megművelésére, azt a földesúr, ha tehetlensége vagy képtelensége önhibájából keletkezett azonnal, különben csak egy év múlva mozdíthatja el, 1836 : 4. §. 12. a). Azonkívül szinte elmozdítatik az, ki 1836 : 4. 12. b) a közönségre nézve veszélyes kicsapongásokban, és c) ha jobbágyi kötelességeire nézve, az uraság kárával több ízbeli nyilvános nyakasságban vétkesnek találattik.“ Különben a művelési módra nézve semmi meghatározott szabály nem volt; a jobbágy azt ültethetett s termesztetett telkén a mit akart. (L. Frank I. 206.)

Hogy azonban itt szerfölött sok ismétlést kikertüljünk, lássuk mint gondoskodott az urbarium a jobbágyokról. Mint már említettük, Mária Therezia hozta ezt be, s minden következő országgyűlés megerősítette; jelesen az 1791 : 35; 1792 : 12; 1796 : 3; 1802 : 6; 1805 : 3; 1807 : 3; 1808 : 9; 1812 : 3; 1827 : 10; 1830 : 14. Mig az 1836 : X. 5. §. újabb szabályokat hozott, hogy mint a törvény magát kifejezi, a jobbágyok úgy összesen, mint külön külön, minden tekintetben, és így

földesuraik iránti viszonyaikban is minden önkénytől mentek s vagyonaik- és személyeikre nézve voltaképpen biztosítottak legyenek. Az úrbéri rendeletek értelmében a földesúr jobbágyának köteles volt az illető telket adni. E telek állott külső s belsőből (*fundus intravillanus et appertinentia extravillana*).

A belső telken van a jobbágy laka, gazdasági épületei. házi kertje. A belső telek nagysága az *urbarium* I. §. 1. szerint egy holdnyi; a hold pedig annyi föld, melyhez két pozsonyi mérő vetés szükségeltetik. Ezt az elvet az 1836 : 5. §. 1. helybenhagyja, mondván : A belső egy egész telki állomány (Pozsón, Szerém és Verőcze, nemkülönben Temes, Torontál és Krassó vármegyékben is meghagyatván az eddigi szokás) mindenütt egy holdban határozatit meg.“ Ha a belső telek a meghatározott mennyiségnél akármennyivel nagyobb lenne, az a külső telekhez fog számíttatni, s viszont ha kisebb lenne, a külső telekben fog póttoltatni. Mindazon jobbágyok; kik minden a törvényben meghatározott szántóföldek és rétekkel birnak, egésztelkes gazdáknak, kik csak felét, negyedét vagy nyolcadát birtokolják, féltelkes (*mediae sessionis*) negyedtelkes (*quartalistae*) nyolcadtelkeseknek (*octalistae*) hívattatnak. Ezen alól kisebb részletet bírók zselléreknek (*inquilini*) s pedig ha lakházakkal birnak házas zselléreknek (*domiciliati*), ellenkezőleg házatlan zselléreknek hivatnak (*non domiciliati*).

A külső telek vagy járandóság a különböző megyékben a lakosság száma, közlekedési eszközök tökéletessége, a föld termékenysége szerint különféleképp volt meghatározva. (*L. Urbar. punct. I. §. 2.*) mit az 1836 : 5. §. 1. majdnem szórul szóra átvett. — Sőt az egyes megyékben is több osztály állíttatott föl: Így Bereg és Nyitra megyékben 5; Csanád megyében csak 2; Abauj, Baranya, Békés, Csongrád, Esztergom, Fejér, Győr, Hont, Komárom, Liptó, Somogy, Szabolcs, Zala, Tolna, Turóc, Ugocsa, Vas és Veszprém megyékben 3; — Arad, Árva, Bács, Bars, Bihar, Borsód, Gö-

mőr, Heves, Marmaros, Mosony, Nógrád, Pest, Pozsony, Sáros, Soprony, Szathmár, Szepes, Torna, Trencsén, Ungh, Zemplény, Zólyom vármegyékben 4 osztály létezik. A rétek mindenütt három osztályba sorozvák: a mint t. i. sarju terem vagy nem, vagy csak olykor terem.

Az osztályok bizonyos meghatározott mennyiségű hold földet tartalmaznak, így Békés és Csongrád megyékben a legtermékenyebb, s így első osztályu telek 34 holdat; Csanádban 36; míg Beregben az ötödik osztályu s így legrosszabb föld 28. Nyitrában csak 24 hold. Trencsénben a negyedik osztályu 22. Zólyomban 24. Sáros- és Ungban 26 holdnyi. Szint ily különbségeket találunk a rétekre nézve is, így Bács, Békés és Csongrádban 22, míg Abauj, Árva, Bars, Hont, Liptó, Nyitra, Pozsony, Sáros, Soprony, Szala, Trencsén, Turóc, Vas és Zólyom vármegyékben csak 6 holdnyi. (L. Frank I. 303. Kelemen II. 325. Fogarassy 154. Wenzel 159).

Ez vonatkozott a jobbágytelek állományára; s e telket a földesúr köteles a jobbágyoknak miveltetés végett átadni, azonfelül tüzelő fával köteles jobbágysait ellátni, s itt következőre kell figyelni; a jobbágy előbb a száraz galyakat s a ledőlt fákat köteles felszedni, s csak ennek elfogyásával törtennek fa levágatások ugyanazon jószág erdejéből, hol a jobbágyok laknak, vagy ha azon nincs erdő, a szomszéd uradalomból. Sőt ha e jobbágyok tüzelőfával kereskednek, vagy a favitel ott szokásban van s az illető jobbágyok egyik főforrása: a földesúr az erre nézve szükséges fát erdejéből kiadni szinte tartozik. Urb. punct. II. §. 4. 6. „Ubi in territorio proprio propter exiguas silvas lignum focale pro colonis non adesset sufficiens, etiam ex aliis dominialibus silvis, attamen in justa proportionem iisdem admittenda.“ Lignatio focalis, ubi silvae praeexistunt, e deciduis aridisque lignis, et in horum defectu etiam ex vivis arboribus, non tamen fructiferis ad propriam duntaxat necessitatem subditis licita.“ De ha magának a községnek volna erdeje, akkor nem köteles a földesúr a job-

ágyoknak tüzelő fát nyújtani ; így Pauly 190. l. *Lignatio focalis et aedilis in propriis communitatem , aut colonorum silvis pro usu suo retentis , absque ulla dominio pendenda praestatione ad propriam necessitatem libera est ; et in hoc casu dominium subditis silva sua dominali ligationem admittere non tenetur.*“ Urb. punct. II. §. 8. E faizási joggal magok a zsellérek is birnak; (l. Pauly, 192. urb. V. §. 30.) Hol fa nincs, ott azelőtt a földesúr nem volt köteles nádat szolgáltatni; hanem azt csak a szokás hozta be, (l. Pauly 196. l.) de az 1836: VI. §. 5. ezt mondja : „Mely határban nádas vagyon és hol a nádlási haszonvétele az úrbér behozatalakor vagy későbbi rendbeszedés által a községnek és község szolgáltnak megengedetett vagy ezek az eddigi gyakorlatnál fogva , annak használatában voltak, ott azon nádlási haszonvétele az eddigi használat rendje szerint ezeket is azontúl fogja illetni ; mely helyekben pedig kiszáríthatván a nádas , annak haszonvétele elenyészett, azokban a jobbágyok, a megszűnt haszonnal együtt járó 40 kéve nádi tartozás megszüntetésén felül, semmi egyéb kárpótlást az uradalomtól nem követelhetnek , kivéve azon helyeket, hol a nádasnak bizonyos része, ha szinte 40 kéve adózás mellett is, a községnek vagy az egyes jobbágyoknak külön külön telkek után, úrbéri állományaikon fölül s kirekesztő használatukra akár az úrbér , akár az uradalom által lenne kijelölve, — mert az ily nádas kiszárított földjeit a jobbágyoknak ezentúli használatra kell átengedni, a jobbágyok pedig a 40 kéve nád eddig dívatban volt tartozásnak természetben vagy ha eziránt a kölcsönös egyezés nem eszközölhető a törvényhatóság által helybeli körülményekhez képest meghatározandó annyit érőnek megadására ezentúli is fognak köteleztetni.“

Azonban nemcsak tüzelő fát, hanem építéshez szükségest is nyernek a jobbágyok ; megjegyzendő azonban , hogy csak a háztetőre szükségest s nem egyszersmind a falba valót is ; mert az 1807 : 21. §. 17. világosan mondja : „Ne per aedifi-

ciorum ex ligneis materialibus constructionem silvae desolationi exponantur, coloni et inquilini eo publica jurisdictionis auctoritate adstringantur, ut in posterum aedificia quaevis (exceptis locis uliginosis et exundationi obnoxiiis) non amplius ex lignis, verum vel ex solidis materialibus, vel demum ex crudis, aegyptiisque tegulis, aut demum ex limo, terraque constipata ponant; alioquin dominica terrestria, ab obligatione assignandorum pro parietibus lignorum in futurum immunia et absoluta declarantur.“ Ha az összes községnek közhasznára szükséges épületfa, azt szinte a földesúr tartozik adni saját erdejéből; mindkét esetben azonban a levágandó fák kijelölése a földesurat illeti, s a fák irtása által ne történjék semmi nagyobb kár, mint ezt ép idéztük törvénycikk előtt már az 1791 : 57. mondja. (L. Frank I. 209. Kelemen II. 325. Fogarassy 155.).

A földesúr jobbágysai számára a szükséges legelőket adni tartozik. De sem úrbéri rendelet, sem egyéb törvényeink meg nem határozzák a legelő nagyságát; amint azt helyesen nem is tehették, mert majdnem minden helyen a legelő más nemű s természetű; másneműek a népnek erői, sőt vannak helyek a hol közlegelő nem is szükséges, s így azt határozza az urb. rend. §. 22. hogy minden egyes esetben annak mennyiségét bölcs belátásu előljárók a népjólétét szemök előtt tartva határozzák meg. (Pauly 53. l.) A legelőkre nézve nevezetes változást hozott be az 1836 : VI. §. 2. mely szerinta legelő elkülönítés a jobbágysók s földesúr kölcsönös beegyeztével megengedtetik; de erről alább. (L. Frank, I. 208.)

Makkoltatásra nézve e szabályok álltak: ha a jobbágysók birt. erdővel, akkor semminemű makkoltatási kedvezményben nem részesülnek a földesúr jószágából, még azon esetre sem, ha egy vagy más évben erdejökben nem is teremne makk. De ha nincs erdejök, akkor a jobbágysók tulajdon uruktól 5 kr-jával olcsóbban kapják a makkot, mint idegenek; de soha a helységen kívüli erdőkből. A makkok

összeszedése a földesúr joga, s három napnyi kézi munka büntetése alatt meg van tiltva a jobbágnak ez összeszedés. (L. urb. p. VIII. §. 11.) különben az 1836 : VI. §. 4. azt rendeli : „A makkoltatás a jobbágyoknak az uradalmi erdőben, de csak abban, mely lakhelyük határában fekszik, 6 krjával olcsóbban mint más idegeneknek, azonban csupán csak tulajdon szükségökre és nem kereskedés végett engedtetik meg. Temes, Torontál Krassó vármegyékben pedig a makkoltatás a jobbágyoknak ugyanazon uradalom, melyhez tartoznak, ha szinte határkívüli erdeiben is, az eddig szokásban volt bér mellett, mely egy nagyobb darabtól csak 6, a kisebbtől pedig 3 krajcárban határoztatott meg, egyedül tulajdon, nem pedig más helyről hajtattott, vagy kereskedés végett vett sertésekre nézve a szerint lészen szabad, hogy a befogadandó sertések makk mennyiségével legalább három hónapig ériék be; — azon esetben pedig, ha a makk az uraság által befogadott sertések száma miatt 3 hónapoknak lefolyta előtt fogyna el, a jobbágyoknak innen következett kára téríttessék meg. Végre Pozsége, Szerém és Verőce vármegyékben a makkoltatás ekkoráig divatozott úrbéri rendelet szerint oly móddal fogja illetetni a jobbágyot, szinte tulajdon szüksége nem pedig kereskedés végett szerzett sertéseire nézve, hogy hol a makk mennyiség legalább 8 hetekre elegendő, egy nagyobb sertéstől 12, a középszerűtől 9, a kisebbektől végre 6 krajcárak fizetessenek bér fejében a földes úrnak, minden alattomban behajtott darabtól ezentúl is kettős taksa fizetés állapítván meg.“

Azonkívül meg van engedve a jobbágyoknak, hogy a vad gyümölcsöt, mely az urasági erdőben terem szabadon szedhessék és élvezhessék; de a vad gyümölcsökhöz nem számítatik a dió, gesztenye; s a gubacsszedése is a földesurat illeti. A község saját erdejében igen természetesen minden jog a jobbágyot vagy egyedül, vagy hol szerződések léteznek, a

jobbágyot s a földesurat együtt illetik. (L. Frank I. 209. Kelemen II. 326. Fogarassy 155.)

E kötelességeken vagy terheken kívül még az u. n. védterhet is kell a földesúrnak viselnie. Jelesen kötelessége az ellenség berontása, vagy más balsors által lakaikból kiszorított jobbágyokat 200 forintnyi pénzbírság büntetése alatt telkeikre ismét visszafogadni (l. 1723 : 18) : „*Ut talium oppidorum et possessionum ruralium , antehac portas ingressarum incola, quandocunque dispersi, ad propria habitationum suarum loca redire et incolatum suum recipere volentes , per Dominos locorum terrestres sub poena contra colonos profugos recipientes, et non restituentes statuta, per magistratum comitatensem, de bonis similium dominorum, redire volentes ejusmodi subditos non recipientium, irremissibiliter desumanda admittantur.*“

A földesúr jobbágyának törvényes bírója s pedig nemcsak magánjogi ügyekben, hanem még a kisebb büntető jogi vétségekben is (de levioribus delictis). Így mondja ezt a Hk. III. 25. §. 3. „*Qui (sc. jobbagyones) secundum legem et consuetudinem hujus regni dudum approbatum, ratione quoruncunque nepotiorum, nec in praesentiam judicum ordinariorum regni, nec vicariorum ecclesiarum, vel aliorum judicum spiritualium, sed neque comitum parochialium aliquorum comitatum, simpliciter et directe citari possunt; sed eorum ex parte cuilibet quaerulanti, atque causanti, Domini ipsorum terrestres atque temporales, sive sint saeculares, sive spirituales, judicum et justitiam primum impendere tenentur.*“ Tartozik azonkívül a földesúr jobbágyát másoknak igaztalansága ellen védeni s őtalmát bármily alkalommal magára vállalni s az 1715: 68. trveikk értelmében a földesúr törvényes gyáma a jobbágyoknak.

Ezek volnának röviden a földesúr kötelmei. E kötelmeknek megfelelőleg következő előnyök s jogokban részesültek a földesurak. (L. Huszty I. 78. l. Kelemen II. 237. Fogarassy

161.) Az engedetlen, hanyag vagy egyéb kicsapongások által magát hálátlannak mutatott jobbágyot megfenyítheti. S pedig büntető hatalma körét s terjedelmét az úrbéri rendeletek VIII. és IX. Pauly 150. s köv. ll. adja elő.

Pénzbüntetést vagyis birságot csak a törvény által meghatározott esetben lehet kiszabni, s mindig az úri hatóság előtt; tehát soha sem függ a földesúr pusztá akarától. Különösen a törvényben pénzbírsággal sújtatik azon jobbágy, ki sertéseit titkon a rendes illetmény fizetése nélkül nyereszkedési vágyból a makkoltatásra hajtja; ekkor a közönséges díj kettős fizetésére szoríttatik.

Egyéb esetekben a büntetés egy, két vagy három napi kézi munkában van megállapítva; a büntetés mennyiségét szinte a földesúri hatóság határozza meg. Azonban vannak esetek, melyekre a törvény a büntetés mennyiségét is meghatározza. Így ha a jobbágy fákat vág le, vagy más kárt tenne az erdőkben, a kár megtérítésen felül három napi munkával büntettetik. Erre vonatkozólag régibb törvényeink máskép szoltak így a Hk. III. 33. §. 5. a tiltott favágásban bűnt minden nála található jószágának elvételével s vérdíja megfizetésével fenýíti mondván: „Ubi autem colonus, furtim vel manifeste manu violenta silvam succiderit, vel arbores eius ad decorticaverit, et ibidem comprehendit poterit, omnia bona sua secum habita, amittet et insuper in homagio suo, pro violentia, convincetur.“ Ha a jobbágy engedelem nélkül makkot szed, szinte három napi munkával bűnhődik, ugyanez áll, ha netán fegyvert viselne vagy vadász kutyákat nevelne, táplálna, tartana. Lőfegyvert a jobbágyinak már az 1514: 60. §. 4. szerint nem szabad viselnie: „Rusticus vero si pixidem habuerit, dextra manu truncetur.“ Pauly említett munkája 152. l. szükségtelennek is mondja a jobbágy fegyverviselési jogát. Hisz azelőtt míg a jobbágy akár lovas-, akár gyalogosként kénytelen volt urát a harcba követni, fegyvert is kellett viselnie; de mióta állandó katonaság a jobbágy ebbeli kötel-

mét megszüntette, fegyverviselhetési joga is megszűnik. A személyi és vagyoni biztonság miatt sem szükséges többé a fegyvertartás így okoskodván: „argumento eo, quod fine tuendae domesticae tranquillitatis teneant, latronesque et praedones armis persequi debeant, per publicam provisionem suapte alioquin cessante.“ A bormérés, mely a törvényben meghatározott időn kívül történik, s a marhahús másunnan mint földesurától vétele, az illető bor vagy hús elvételén kívül szinte három napi munkával büntettetik.

A büntetés harmadik neme a fogság, börtöl egybekötve. Azonban mindig figyelembe veendő a fenytendő bűnös családi s egészségi állapota; s azért három napnál tovább soha sem zárathatik el; az őriztetési költségekért vagy semmit, vagy hol divatban volna, legfeljebb 15 krt lehet egy egy napért követelni.

Vége testi büntetéssel is élhet a földesúri hatóság; jelesen következő esetekben: ha enyhébb büntetések, habár azok ismételve alkalmaztattak az illető jobbágyot meg nem javítják: akkor az úrihatóság ép férfit 24 botütés, asszonyt ugyanannyi vesszőcsapásra ítélhet; de aggastyánokat vagy gyengébb testalkatúakat soha sem fenýíthet testi büntetéssel, ott ezek helyett fogság alkalmaztatik. Az úrbéri munkára kirendelt s meg nem jelenő vagy később jövő jobbágy 12 botütéssel fenýíthető, ha a jobbágyok egymás közt összeesküdnének (collectam inter se facientes) 24 botütéssel bűnhődnek. Minden egyéb esetben azonban a megyei törvényszék ítél, kivéve ha a földesúr királyi engedelemnél fogva élethalál fölötti joggal birna. (L. Kelemen II. 327.)

Második jog, mely a földesurat illeti az, hogy a jobbágyot ugyanazon megyebéli más jószágára szabadon áthelyeztetheti; de ha ezt más megyében fekvő jószágra vinné, az elébbi jobbágy helyett mást kell helyettesítenie, különben a jobbágy vérdíja megfizetésében marasztaltik el; ezt rendeli az 1723 : 62. §. 1. „ne Dominis terrestribus snbditus suos ex

uno comitatu ad alium amplius translocare liceat;“ de ha egy uradalomban igen sok jobbágya volna, s azoknak ott kellő elhelyezést nem adhatna, míg tán más jószágán éppen munkás kezek hiánya mutatkoznék, ugyanazon év s törvcikk §. 3. szerint átszállíthatja jobbágyait: „Qui vero Dominorum plures subditos in uno comitatu vel uno fundo haberet, neque eosdem in ibi accomodare valeret, talibus (relicto in priore fundo subdito, ad supportandam contributionem idoneo) reliquos ex uno comitatu in alterum libere translocare licebit.“

Saját személyének szolgálatjára kötelezheti jobbágját, de nem ingyen, hanem pénzbeli fizetés vagy jutalom mellett.

Jobbágyait a telekkel együtt eladhatja, elzálogosíthatja, felcserélheti, végrendeletben hagyományozhatja stb. de soha egyedül a jószágtól elvontan magát a jobbágyot.

Kincsvédi joggal bír mind magszakadás mind hűtlenség esetében; azaz a jobbágy vagyona említett esetekben a földesurra száll örökségkép. Világosan kifejezve találjuk ezt Hk. III. 30. §. 2. Si autem intestatus decesserit (rusticus); omnia ipsius bona, tam mobilia, quam immobilia ad Dominum terrestrem devolvantur, §. 3. qui ante omnia de eisdem bonis pro exequiis et sepultura illius providere, cunctos deinde creditores suos contentos reddere; et debita sua persolvere tenetur: et residuum bonorum pro se tandem tollere potest.“ A hűtlenség miatti háramlást az 1715: 62. határozza meg: „ut domini quidem terrestres omnes et singuli, in universis bonis rebusque mobilibus rusticorum seu colonorum suorum acquisitis, non tantum in semine deficientium et ab intestato decedentium sed etiam notae infidelitatis aut criminis laesae majestatis reorum, imperturbate succedant.“

A szökevény jobbágyakat a törvényes büntetéssel megfenyítheti, s minden vagyonuktól megfoszthatja s azt a maga számára megtarthatja. Sőt más földesurtól elszökött saját jobbágját vissza is követelheti; a mint az 1556: 31. mondja: Si vero colonus ad aliena bona se vel clam vel fugitive, mora-

turum conferret; vel violenter abduci faceret: extunc omnes haereditates et bona mobilia et immobilia, talis coloni, in bonis et ditione domini sui existentia et habita; in eundem dominum suum terrestrem devolvantur, et per eum libere occupantur et auferantur; ac in super, si talis colonus in aliquo loco extra villam, in quam male et contra modum transmigrationis se contulerat; per dominum suum, vel homines suos reperiretur; eum dominus suus captivare, ad propria reducere, omnimodam habeat facultatem."

Jogában áll jobbágya tanubizonyságát visszautasítani; s erre nézve több törvényeink vannak. Igy Sz. István megtiltja az alattvalóknak, főkép a szolgák és szolgálóknak tanuságát uruk ellen elfogadni. II. 19. Ut gens monarchiae huius ab omni incursu, et accusatione servorum, et ancillarum remota et qujeta maneat; secundum regalis decretum concilii penitus interdictum est: ut nullius causa culpa aliquam servilem personam, contra dominos vel dominas in accusationem et testimonium recipiant." Ugyanezt, csakhogymár nem a szolga; hanem a jobbágy szóval kifejezve mondja a Hk. II. 27: 6. §. s különös mikép indokolja Verböczy állítását; mert a 7. §. így szól: rustici enim et plebeae conditionis homines tum donis tum terroribus longe facilius, citiusque quam nobiles a tramite veritatis abstrahi possunt." — Azonban az 1729: 26. már megengedi a bíróságoknak a jobbágyok s szolgák tanuallomásait akár uruk mellett, akár azok ellen felhasználni, ha az igazság másunnan ki nem tűnnék, mert így szól (2. §.): „Quantum porro servos aut subditos adtineret; esto communiter, ac ordinarie testimonia eorundem, contra vel etiam penes dominum adhibere posse non videantur, quando tamen veritas erui aliunde nequiret; in casis civilibus (iis, ac talibus, in quibus ipsorum interessentia adeoque quodpiam commodum vel incommodum, a causa illa, in qua testificantur, pendens, nullo modo subvertatur) tam penes, quam contra dominum, in testes valide assumentur."

A földesurnak jogában állt a jobbágy-telken levő malmokat, szőlőket a maga részére megvásárolni; így mondja Verbőczy Hk III. 30. §. 8. „Qui (sc. dominus) dum voluerit terras, prata et molendina, secundum aestimationem communem; vineas vero iuxta condignum earum valorem; ad se recipienti habeat facultatem.“ De e szokás, mint igen könnyen átlátható igen nagy önkényre nyújtott alkalmat az illető földesuraknak, kik hogy e jogukkal valóban vissza is éltek, mutatja az 1625. 58. mely így nyilatkozik: A rendek s karok a szőlők kibecsülésénél leginkább két absurdumra akadtak; a mennyiben t. i. a földesurak többnyire éppen a szüret közeledtével becsültetik, s annak megbecsültetésénél nem hívják egybe a szomszédokat, vagy szolgabírák és esküdteket; hanem csak a jobbágy által becsültetik. Ennélfogva rendeli, hogy ezután csakis Sz. Gergely pápa ünnepe után szabad annak történnie s pedig a szolgabíró s esküdtek jelenlétében; sőt hol a szokás így kívánná, a szomszédok s határosok is összehivattassanak; s hogy a törvényt nem csak a szőlőkre kívánja alkalmaztatni, mutatja ugyane cikk 6. §. quod observetur etiam in facto terrarum, exstirpatiarum et foenetorum.“ Ugyanezt erősíti meg az 1665: 48.

A jobbágy eladó dolgai s munkálataira nézve elővételi joga van, azonban azon az áron, melyet más idegen ajánl; s azonkívül az árt azonnal kell kifizetni és saját használatra nem pedig nyereség kedvéért kell vennie. Mert világosan szól az 1723: 15. §. 10. „Ac denique ne naves, vel rates sub quo cunque titulo; aliaque materialia, vel res venales; in portubus, tempore nundinarum aut extra illas, per dominos terrestres vel locorum quaestores, aut arendatores, aliosque quocunque obiectolevi quoque pretio, aut aliter qualitercunque praeemantur aut occupentur; pro justo nihilominus pretio, dominorum terrestrium praeemptione pro iisdem salva permanente.“ Sokkal világosabban s nem egyes kivételes esetre szorítva nyilatkozik ugyanaz év 75. midőn mondja: „praeemptio-

nes diversarum rerum venalium, si et in quantum legitimus illarum usus adesset; eadem deinceps quoque continuari valerent; ad propriam tamen nonnisi necessitatem restringuntur, non autem eo, ut deinde aliis cariori iterum pretio; venales ejusmodi res distrahantur; extendendae.“ S mindezt az urb. rend. VII. 3. §. megerősíti (L. Pauly 368. I. Kelem. II. 237.)

Végre a földesur engedelmé nélkül a község semmiféle kötelmet nem vállalhat magára; így az urb. VIII. § 17. Mutuum communitalis nomine absque praescitu domini contrahendum aequé interdicitur.“ Mint szüntek meg mind e jogok, melyek ha átgondoljuk értekezéstünk első részében mondottakat mint a nemzetgazdaság növekedésére károsoknak bizonyultak be: alább fogjuk láthatni.

S most térjünk át a jobbágy kötelmeire s jogaira. A jobbágy telke földmivelés útján szerzett gyümölcsseinek teljes tulajdonosa, ha azokból a köz- s az uraságot illető tartozásokat leróttá, így mondja ezt N. Lajos 1351: 6. hol a földmives köteleztetését a tized- s kilencedre szorítja. Az évnek bizonyos részében szabad a jobbágynek is bort mérni; jelesen az 1550: 36. szerint, ott hol a földesurnak nincs szállója s a jobbágyak másutt termett bort isznak: szabad a jobbágyoknak Sz. Mihály naptól Karácsonyig bort mérni; az év egyéb részeiben azonban csak a földesur mérhet bort. Azon helyeken pedig, hol a földesurnak van szállója, a jobbágynek csak Sz. Mihálytól Sz. Gergelyig szabad bort mérni.

Végre a földesurak zsarnoksága s a tisztviselők rossz bánása miatt a vármegyénél nyernek oltalmat; így az 1715: 101. §. 9. mondja: „Manutentione miserae plebis in praemis ad praecavendam ejusdem oppressionem magistratibus comitatensibus imbuente.“ E törvénycikkelyt az 1723: 18. §. 4. következő szavakkal erősíti meg: „Neve aut subditi et incolae ultra rite confectum urbanum a dominis suis terrestribus, quibusvis insolitis extra urbanialibus, minusque debitis oneri-

bus, cum dispendio boni publici onerentur; in conformitate articuli 100 anni 1715 magistratus comitatenses invigilare; et subditos ab oppressionibus dominorum terrestrium immunes conservare; ac contra eosdem dominos terrestres, auctoritate magistratuali animadvertere debeant, et teneantur.“ Mindezt világosan fejezte ki az urb. IX. §. 7. midőn mondja: hogy az elnyomottaknak, bármi okból szenvednek is, gyors igazságszolgáltatás nyújtatik; s pedig, ha panaszkodnak egyik jobbágyát vagy zsellérét illeti, az urodalmi ügyésznél keressék jogukat; ha az ügyész ellen van panaszkodás: forduljanak a földesurhoz, ha ettől nem nyernek igazságot, vagy éppen ő ellene volna keresetük: akkor a vármegye törvényszéke nyitva áll előttük. (L. Pauly 376. l.)

Legfontosabb jelen értekezésünkre nézve a jobbágy kötelezettsége, melynek egész terjedelmében előadását meg akarjuk kísértetni.

Tisztelje és becsölje a jobbágy urát és ha a szükség kíváná, legyen neki segélyére; mert Isten s fejedelme után annyi nyert jótéteményért leginkább csak földesurának tartozik hálával. Már Sz. István II. 19. a jobbágy ezen kötelessége miatt megtiltá nekik, miszerint földesuraik ellen tanuskodjanak, s hason szellemű egyéb törvényeinket is e nézet vezérelte. A földesur által parancsoltakat pontosan teljesítse, különösen ha őt uralmi szék elé híja; a Hk. II. 23. §. 3 mondja: „ad solos autem rusticos, vel rurales et jobbagionalis conditionis homines atque familiares ignobiles, attinet statutio: quos proprii domini ipsorum terrestres et non officiales statuere ac in praesentiam iudicis sistere tenentur.“ Földesura hatalma alatt köteles mindaddig maradni, míg a költözködéshez törvényesen kívánt kellékekkel ellátva máshová bocsáttatik; ellenkező esetben mint szökevény tekintetik s büntethető. Ezt fejezi ki az 1715: 101. §. 1 „ut coloni de uno comitatu in alium cum manifestis, aut etiam susceptis fugae indiciis commean-tes; sine passu dominorum suorum transire nullibi permittan-

tur.“ E törvényt az 1723 : 60. s 1791 : 35 erősíti meg. Végre, ha magát nemesíttetni akarja, a mi főkép az utóbbi időben gyakori volt már, földesura ajánlatát kellett hoznia ; ezt kívánja az 1630 : 30. §. 4. „Colonialis autem conditionis personae nullo modo nobilitentur ; nisi obtento speciali consensu, et commendatione dominorum terrestrium et comitatus.“

Ezek volnának a jobbágynak, ha szabad mondanom, erkölcsi kötelmei földesuraik irányában. A physical kötelesek, tartozások kétfélék : személyes szolgálatok s adózások. A személyes szolgáltatásokhoz tartozik a személyi munka ; azaz minden jobbág köteles földesurának bizonyos szolgálatokat tenni, különösen egy egész telkes gazda köteles minden héten egy egész napi igás vagy két napi gyalog munkával szolgálni ; így már az 1514 : 16. mondja : „qualibet hebdomada, singulo uno die dominis ipsorum servire teneantur.“ Ugyanezt mondja az 1548 : 34. Az urb. p. III. 1. hason értelményben, de világosabb szavakkal rendeli ; miszerint minden telkes jobbág földesurának hetenkint egy napig napkelettől nyugtáig beszámítva az ide s oda' jövet, a legelés s itatás idejét : „cum duobus jumentis et suo curru, in ipsa tamen aratura quattuor jumentis suo aratro aut occa“ tartozik dolgozni ; végre az 1836 : VII. §. 5. így szól : Magyar- és Horvátországban (Temes, Torontál és Krassó vármegyéket kivevén) minden egész helyes jobbág hetenkint egy s így egész esztendőn által 52 napi igás vagy (a mi azonban ezelőtt nem állott! törvényeinkben) ha a földesur akarja, egy igás helyett két gyalog napi munkát szolgálni köteleztetik ; a nagyobb vagy kisebb állománnyal bíró jobbág ezen mértékhez aránylag teendő munkával tartozván. A házas zsellérek esztendőnkint 18, a házatlan zsellérek pedig 12 napi kézi munkára kötelesek ; — Pozsége, Verőce és Szerém vármegyékben pedig azon szokás továbbá is fenn fog tartatni, mely szerint egy egész helyes jobbág esztendőnkint 24 napot két marhával, és így aránylag a fél, vagy negyed telket bíró ezen

munkamennyiség fele vagy negyedrészt kiszolgálni és ha a jobbágnak marhája nincsen vagy a földesur kézi munkát kíván, egy két marhával teendő napi munkát két gyalog napszámmal megváltani köteles.“ Ugyane törvénycikk rendeli, hogy azon esetben, midőn a földesur jobbágysai munkáját önmaga számára nem akarná felhasználni: azt bérbe is adhatja; de erről a jobbágyakat 30 nappal előbb értesíteni tartozik; kik ha ezt tenni vonatkoznak ugyanynyi idő alatt tudósítják urukat; miszerint munkájokat kiváltandják s pedig (a mint a törvény ezt mondja) egy napi igásmunkát 20; gyalog munkát 10 krral. A jövet s menet ideje, ha a jobbágy másfél mérföldnél messzebb lankék is, beszámíttatik napi munkájokba; kivéve a téli hónapokat, vagyis november, december, január február hónapokat; melyekben napfelkeltekor már a munka helyén kötelesek lenni s csak napnyugtakor bocsáttatnak ismét haza. Ha a munka közbejött rossz idő pl. esőzés által akadályoztatik vagy éppen egészen elmarad, csak azon idő számíttatik be a munkásnak, meddig munkálkodik vala, természetesen a jövet s menet idejét is számítva. A munkás napokat azonban nem köteles a földesur minden héten külön-külön elfogadni, hanem sürgős dolog levén, azokat ugyanazon héten megkettőztetheti; de mindig oly módon, hogy a munka legalább egy negyede a téli hónapokra jusson. Sőt ha távolabb lankának a jobbágyok, 4 napot egy folytában is kénytelenek munkálni; azonban ez egy hó alatt legfeljebb egyszer, sürgős munka idején kétszer, s mindig úgy szabandó ki, miszerint az így terhelt hetet követő héten a jobbágy egészen szabadon hagyattassék. A földesur mind a jobbágy marháinak legelőjéről, mind rossz időben a jobbágy feks- s menedékhelyéről gondoskodni tartozik. (L. Frank I. 213. Kelemen II. 330. Fogarassy 156.)

Im ezek röviden törvényeink értelmében a szolgáltatási szabályok, melyek által hazánk főurainak szántóföldei munkáltattak; ezen munkák az oly súlyosan ostromozott „robotok.“

Igen így műveltetett hazánk oly dúsan termő földe főképp a legközelebbi mult időben, midőn a jobbágy már-már érezni kezdé sulyos nyomattatását; midőn tapasztalta, hogy ép akkor, ha saját mezején a legalkalmasabb idő volna terméseit beszedni stb. ép akkor kötelek földesura számára a hajdu botjának folytonos fenyegetése mellett mintegy igásbarom dolgozni. S jól mondja Széchenyi hitel című műve 100. l.: „Se bot, se vessző nem hozott meg virulásra egy országot sem, s csak halvány s rosz illatú virágokat termeszt a kényszerítve dolgozó kéz.” És Széchenyi műveiben mindenütt a jobbágy-ság felszabadításán fáradozott, s számokkal igyekszik bizonyítani, hogy mint mondja 60 ezer robot egy esztendőben azon munkát viszi végbe, melyet 20 ezer napszámmal könnyen el lehetne végezni. Belátták ez igazságot hazánk több államférfiai és írói, kik közt jelesen Brúné József-re akarok figyelmeztetni. Ez „Robot és dézma” című 1846. megjelent kis munkájában a legsötétebb színekkel festi a robotolás kártékonyosságát; s midőn már adatok által elidegenítette minden józan gondolkodásut a robotolás hasznától végre 56. l. így szól: Vegyük a dolgot természete szerint. Százra menő rendetlen, akaratlan, lomha munkás, — kiket az általuk teljesítendő munkához a világon legkisebb érdek sem köt; kik hazulról is gazdájuk azon utasításával távoztak, hogy igavonó jószágának a munkából mentül kevesebbet, ellenben a dús legelőből, s ha a környülállás engedi, a kaszálók és vetések még dusabb tápjaiából mennél többet juttassanak, kiknek minden törekvése a napot lehetőleg munkálatlan leöltni és pajkosságból is kárt okozni; kikhez semmi szellemi rugóval férti nem lehet, mivel azokat sem jó szó, sem feddés nem mozdítja — a törvény engedte büntetésseli fenyegetés pedig, mennyiben ez legtöbb esetben, főképp távol pusztán, temérdek munkák özönében nem alkalmazható, s különben is csak gazdájukat érinti, a robotoló cselédet legfeljebb gunyhahotára fakasztja, — ilyen munkás tömeget, melynek titkos boszú, és

durva nyerseség ápolta ösztönei a munkáltató földesurnak érdekeivel merő elleniségben állanak, egy két ugyanazon néposztályból kiemelt, tekintélyvel nem bíró csekély bérből tengődő, s így magasabb ösztön nélkül köteleességét amugy gépileg követő hajdu vagy néhány gondtalan, tapasztalatlan ifjonec, avagy rendszerint többfélével igen elfoglalt tiszt mikép kormányozzon? — munkájának helyes, szorgalmas végrehajtására miként ösztönözzön? — Valóban oly hadsereggel, melynek egyes tagjai a szigorú fegy vaskarjával nem érinthetők s különben is azon ügynek, melynek szolgálnak ellenségei, a világ leghíresebb hadvezére sem képes babérokoszorukat aratni. Egy szerencsétlen status hazugság biz ez, mely minden előhaladási törekvést első csirájában elfojt.“ S mindjárt utána néhány lappal 58. l. intő felkiáltást bocsát az összes földesurakhoz, mondván: Nem! ne áltassuk magunkat többé, a robotrendszerrel járó pazarlásokat, vesztegetéseket, sikertelen elkallódásokat kivált nagyobb községekben lehetetlen elkerülni! oly munkaerő ez, mely az erkölcstelen szétbontó elemeivel minden ízben áthatottan rendesen nem kezelhető, szigorú számadással a földesurnak teljességgel nem biztosítható.“ S hogy a robotok csakugyan erkölcstelen hatásuak, tagadhatatlan; hisz hol a munkás azért munkálkodik hanyagúl, s rosszul, mivel földesurának dolgozik; azért itat tovább, hogy kevesebb ideig dolgozzék az uraság mezején; azért hoz rossz ekét és szerszámot, mivel annak megigazítása által ismét elcsip valamit napi munkájából: ott ugy gondolom az erkölcsi érzelem nem tudja többé az ész ama törvényét, hogy előljáróink, uraink javát a mennyiben tölünk kitelik elő kell mozdítani!

De sőt nem csak az erkölcsiségre hatott károsan, leszállt az mérges gyökerével nemzetünk jellemére s mint Széchenyi Hitel című műve 101. lapján helyesen mondja: Most a magyar paraszt szeméire vetett restségnek oka, ha annak legbelsőbb velejére ereszkedünk, többnyire nem egyéb — ámbár

mindenféle álorcát vesz magára, — mint a bizonytalanság s gyarapodhatásáról kétségbeesés.“ A paraszt ember szemére vetett restség tehát szoros kapcsolatban van a robotolással; igen, a mit a cseléd egy helyütt (értem az uraságnál) megszokott, azt saját gazdájánál (a obbágynál) szinte foganatosítani fogja; ott rest volt; itt — nem lesz szorgalmas. Ujabb időben midőn nyugatról mindinkább áthatott a tudomány életető árja, beláttuk mily káros nemzetgazdasági szempontból a robotolás, s mint látni fogjuk megis szüntettetett.

Robotoláson kívül hosszú fuvarral is tartoztak a jobbágyok; azaz négy egész telektől egy négy lovas szekeret kellett kiállítaniok s pedig két napi távolságra, s így összesen jövet s menet betudva négy napra. De az urb. III. §. 12. világosan kívánja, hogy a fuvarozás ne történjék romlott utakon, hanem kényelmeseken (*non corruptis viis, commodo itinere peragatur*); a szántási, aratási, kaszálási s szüretelési időszakban nem követelhető; nem szabad azt más évre áthasztani; avagy pénz, termékek s munka által helyettesíteni. Az efféle fuvarozásnál netán előforduló s követelhető vámokat, harmincadokat vagy bármi néven nevezendő adónevet s beszállásolási költségeket nem a jobbágy, hanem a földesur tartozik megfizetni. A hosszú fuvarozást az 1836: VII. §. 7. megszüntette s helyette egy-egy telekre két napi munkát rendelt, két vonó marhával; úgy hogy nem 52 nap, hanem 54 napi ígás munka vétetik egy egész telektől.

Hol a jobbágyoknak szabad fáizási joguk van, ott ennek mintegy ellenszolgáltatásául minden telkes gazda köteles az uraság számára fát vágni s azt be is hordani, oly módon, hogy az uraság határán bárhová két mérföldnyire hord egy ölet; de soha a határon kívül; Ugyanez áll, hol a jobbágyok nádlási joggal birtak; itt ismét 40 kéve nádat szolgáltatnak az uraság lakába; L. 1836. VII. §. 8. urb. a. III. §. 13. és 14. Pauly 359. l. De e munkát szabad hasonértékű más, jelesen egy napi vonó marhával munkával felcserélni.

A jobbágyok végre a vadak kiirtása végett kötelesek vadászati szolgáltatásokat tenni; s pedig egy telekre vagy nyolc zsellér után egy-egy ember s menet- és jövetel három napot szolgált; fegyvert úgy nemkülönböztetve ölmot az uraság ad; de már e szolgáltatást másnével felcserélni nem szabad soha sem; mert az urb. III. 17. Pauly 369. határozottan mondja: „ita tamen, ut hoc venationis obligamen nec in aliam servitii speciem immutetur, neque per subditum aere vel naturalibus redimatur;“ ugyanily értelemben nyilatkozik az 1836: VII. 6. (L. még az egészre Frank I. 214. Kelemen II. 230. Fogarassy 156.)

A mily mértékben veszélyesek nemzetgazdasági értelemben a robotok: ép oly arányban kárhoztatandók a jobbágy egyéb tartozásai földesuraik irányában. E tartozások többfélék voltak: Így minden jobbágy akár egész, akár félnegyed vagy nyolcad telkes avagy zsellér legyen: minden házhelyért fizet évenként egy-egy forintot oly módon, hogy hábár nem egész telkes gazda volna is, és két háza van: két forintot; míg ellenkezőleg ha több telkes is, de csak egy belső telken levő lakháza van, mégis csak egy forintot fizet. Ez adónem különféle nevet viselt törvényhozásunkban; így házbér, füstpénz, fumagium, focagium, terragium, fundualis seu domalis census, fumarius, urpénz. Fizettetett pedig két részletbe az egyik Sz. György, a másik Sz. Mihály napján. Az 1514: 15. minden jobbágy és zsellértől kívánja ez adót: „Singuli rustici uxorati sive sessionati, seu domos habentes, sive autem inquilini sint per singulos annos Dominis eorum terrestribus, singulos centum denarios, unum florenum aureum facientes: quinquaginta scilicet ad Georgii, et residuos quinquaginta denarios ad Michaelis Archangeli Beatorum festa; ubi ilibet solvere teneantur;“ sőt azt rendelte, hogy hol többet szoktak fizetni az eddigi szokás fenmarad „et si alicubi locorem plures quam centum denarios hactenus solvere consuevissent: talis census per hanc constitutionem diminutus

esse non intelligatur.“ Már az urbéri rendelet világosan mondja, hogy csak azon jobbágy és zsellér, kinek háza van, fizet füstqénzt; ellenkezőleg a házatlan zsellérek ez adó alól fölmentetvék. (L. Pauly 361.) urb. r. IV. §. 1. „Colonus non minus, ac inquilinus propriam domum habens titulo census annui solvet.... subinquinini vero ab hac solutione census sint exempti.“ Az 1836: VII. §. 1. ugyanily értelemben szól; de az abbeli szokást, hogy egy forintnál nagyobb füstpénz vétetik, megszünteti; kivéve Slavóniát, hol a 3 forintnyi szokásos füstpénzt ezentul is épségben hagyja.

A ki pálinkát főz: évenként két forintot fizet földesurának; pálinkát kimérni vagy éppen titokban főzni szorosan tiltatik s az ezt tevő az uraság kárának megtérítésén kívül még büntetéssel is fenyítettetik. Így az 1836: VI. §. 2. (s nem mint Frank §. 3.) a jobbágyoknak, de csak önmagoknak megengedtetik, hogy törkölyből, gyümölcsből, borból, borseprőből és minden földi termeszterményekből, egyedül csak a gabna kivételével, akár saját szükségökre, akár akónkinti kereskedésre pálinkát főzhessenek, azt azonban kimérniek szabad nem lészen. Azon részeiben az országnak mindazonáltal, hol a jobbágyok a pálinka főzést gabonából is eddig gyakorlották, azok e haszonvétel gyakorlatában továbbá is meghagyattatván. A pálinka kazányoktól vagy üstöktől mindenki, a ki azokkal él, nem tekintve a kiégett mennyiséget 2 forintot fog az uraságnak esztendőnkint fizetni. Az 1840: 7. §. 2. e törvényeikkel magyarázólag s illetőleg kiterjesztőleg így szól: a jobbágyoknak megengedtetett pálinkafőzés a zsellérekre is nyilvánosan értetődik; különben pedig az említett szakaszhoz ez tételik, hogy a jobbágyoknak és zselléreknek, az általok főzött pálinkát kimérniök vagy a földesurat a részben illető pénz megadása nélkül pálinkát főzniök, a tiltott bormérésre szabott elkobzási büntetés terhe alatt szabad nem lészen — mindenesetre fenmaradván az olyatén kihágások eseteiben az illető földesuraság részére még az is

hogy szenvedett káaira és költségeire nézve is, urbéri uton magának teljes elégtételt szerezhessen.“

Boltnyitásért, az eladó portékák minősége szerint a földesurnak 10, 15 v. 20 forint fizettetik évenként, kivéve hol a szokás kisebb bért hozott be. Ezt rendeli e 1836: 17. §. 7. Az elsőrendű boltokból, olyanoktól t. i. melyekben jelesb és középszerű posztók, nem különben selyem s a gyárakból s lerakó helyekből, első kézből t. i. bevásárlott egyéb nemezebb portékák tétetnek ki az eladásra, és honnét az ily portékák a házaló kereskedőknek szoktak eladatni — esztendőnként 20 forintokat. A második rendű boltokból, melyek csekélyebb értékű portékákkal vannak felkészítve és az országos uton kívül esnek, hol t. i. ritkább az eladhatási alkalmatosság, a boltoknak birtokosa pedig első rendű kereskedőkhöz nem hasonlítathatik ugyan, de a vásárookra eljár, — esztendőnként 15 forintokat. A harmadik rendű vagyis a falukon levő boltokból, melyeknek birtokosai vásárookra járnak ugyan, de selyem vagy más nevezetes portékákkal nagyobb mennyiségben nem kereskednek és portékáikat is a vidéki kereskedőktől szokták beszerezni; — esztendőnként 10 forintokat.“ A kereskedők s mesteremberek részletes illetménytét esztendőnként szerződésök értelmében fizetik; így az 1836: VII. §. 9. a mesterembereket, művészeket s kereskedőket úgy tekinti, mint kik ez adó által magukat a rendes urbéri munkák alól felmentik.

E rendes tartozásokon kívül, voltak még rendkívüliek is; jelesen, ha a földesur fogságba esett, a kiváltására szükséges pénz összehozatalához tehetségükhöz képest a jobbágyoknak is kellett járulniok. E szokást az 1548: 39. törvényalakjában mondja ki: „Secundum veterem consuetudinem pro redemptione capitis domini terrestris, aut in solennitate primatiarum et nuptiarum, aliquod honestum et tolerabile subsidium dominis eorum, ipsi coloni praestare teneantur.“ Ugyanezt fejezi ki az urb. rend. IV. §. 6. l. Pauly 362.

1.). Mint előbb idézett törvényből látjuk szinte a földesur elsőmiséjénél vagy menyegzője alkalmával bizonyos illetményt fizettek; de mi az 1548: 39. csak általában volt meghatározva, azt az urb. IV. 4 és 5. részletesen határozza meg; amint Pauly 361. l. olvassuk: „*Occasione solemnitatis nuptiarum domini vel dominae terrestres, ita et primitiarum moderatum subsidium in victualibus praestet*;“ azonban a földesur kívánatára az élelmi szerek helyett annak értéke, aequivalense is adathatik, mely ez esetben 48 krajcárra van határozva. „*Optione tamen domini terrestres relinquitur, an praemissa victualia, et honorarium nuptiale, ac primatiale in natura, vel vero horum loco aequivalens pecuniarium a colono videlicet integrae sessionis xr. 48. atque ita juxta proportionem a reliquis percipere velit.*“

Ha a földesur az országgyűlésre különösen meghivatott, költség fejében adópótlékot szolgáltatnak a jobbágyok is. Mindezen rendkívüli pénzben tett adónemek: az idők folyamával önkénytől függőknek sőt szükségteleneknek mutatkozáván az 1836: VII. §. 4. által meg lönek szüntetve; igaz ugyan nem világos szavakkal; de mintegy hallgatva, vagy amint Frank mondja mellőzve. (L. Frank I. 210. Kelemen II. 231. Fogarasi 156).

Ezek lettek volna a pénzbeli szolgáltatások; sokkal nagyobb fontosságúnak s károsabb hatásúnak valának a természetények általi adózások. S ide tartozik jelesen a kilenced. A kilencedet N. Lajos hozta be említett 1351: 6. törv. cikke által, még pedig oly módon, hogy a földesur köteles volt jobbágyaitól a kilencedet beszedeni; különben az a király részére esett: „*Et si qui in exactione praedicta secus fecerit, nos in talium rebellium et praesentem nostram institutionem alterantium, possessionibus pro usu nostro, ipsam nonnam partem ipsorum frugum et vini exigi faciemus, sine dimunitione, et relatione aliqua, ut per hoc honor noster augeatur, et ipis regnicolae nostri nobis fidelius possint famulari.*“

Ugyanezt tartalmazza s pedig majdnem szóról szóra Ulászló 1492: 47. 48. Ugyanez év 49. a kilencedet akkor is rendeli fizettetni, ha a szőlő avagy a szántóföld nem a jobbágy földesura, hanem másnak jószágán volna; s ha e kilencedet a jobbágyfizetni elmulasztaná, elveszti birtokát: „jobbationes, qui in terris aliorum Dominorum vineas haberent, vel ararent, modo simili; nonam partem ipsorum vinorum et frugum aut Akones consuetos, cum muneribus solitis, Domino terrestri dare, et persolvere debeant, et teneantur; ubi vero aliqui hujusmodi solutionem non facerent, vel facere negligerent quovis modo: extunc haereditates illae, de quibus eandem solutionem facere tenerentur, eidem Domino terrestri perpetuo remaneant ipso facto.“ A kilenced tartozását pedig előbb kellett leróni, mint az egyháznak járandó tizedet; erről több vitatkozás levén végre az 1495: 44. azt rendelte, hogy előbb fizetessék meg a kilenced: Quia ratione exactionis decimarum, ac etiam nonarum inter praelatos et barones, ac alios nobiles et possessionatos homines plurimae difficultates in eo exortae essent, utrum scilicet primo decimae, ac postea nonae persolvi debeant? pro eo ordinatum est, quod sicuti hactenus consuetum fuit, ita et imposterum prius nonae, deinde autem decimae persolvantur.“ Ugyanily értelemben nyilatkozik az 1500: 29. midőn így szól: Domini terrestres tam de segetibus decimari solitis, quam etiam de vineis nonas eorum solitas exigant, et quidquid a nonis residuum fuerit, de eo solum modo praelati et ecclesiasticae personae decimas colligant.“ A kilenced fizetése alól még a királyi városok polgárai sem voltak kivéve; mert az 1498: 41. világosan mondja: „Cives budenses, albenses et de Zalankemen, et aliae quaelibet civitates tam regales, quam aliorum quorumcunque in terris aliorum vineas habentes seu araturas facientes dominis terrestribus nonas solvere teneantur;“ ugyanezt mondja az 1514: 58 és az 1518. bácsi végzemény 27.

Az 1500: 27 pedig ismét és ujjolag rendeli a kilenced

fizetését, midőn*határozza: „A modo imposterum ab universis et singulis jobagionalibus araturas facientibus et vineas habentibus non acones, prout in certis locis solebat, sed nonam partem omnium frugum, ceterarumque segetum decimari solitam, et vinorum ipsorum modo et ordine in minori decreto 47. denotatis exigant et exigi faciant sub poena ibidem specificata.“ Az 1507. 15. rende­lése szerint a termés tiz részéből egy, tized gyanánt az egyháznak, egy másika pedig kilenced­kép a földesuraknak nyújtatik: „Decimae isto modo semper reddantur, ita ut decem capetriis una dominis praelatis pro decimis, altera vero dominis terrestribus pro nonis exigantur, octo colono seminanti remanebunt.“

Maguk a nemesek is fizettek kilencedet, ha t. i. oly birtokuk volt, jelesen oly szőlőjük, mely más földesur szőlőhegyén, birtokán feküdt vala; így rendeli az 1563: 69. „Nobiles de vineis suis in propria terra adjacentibus nullas decimas solvere teneantur, sed de illis, quas non in proprio fundo, verum in aliis promontoriis habent, et de illis domino promontorii jus montanum vel nonam solverint, praelatis quoque et ecclesiasticis decimas solvere sint obligati.“

Fizettetett pedig a kilenced a külső telekhez tartozó szántóföldektől s pedig az 1514: 18. szerint „de omnibus terrae nascentiis sive metantur sive falcantur.“ Az 1836: VII. 2. világosan kimondja azonban, hogy csak a külső telek szántóföldei után jár a kilenced, s így a rétek után nem; kivéve természetesen, ha a szántóföldek helyett kárpótlás gyanánt réteket kapott volna a jobbágy, ekkor ezek után is jár a kilenced; de nem ellenkezőleg, ha t. i. rétek helyett szántófölddel pótoltatik a jobbágy telki állománya, mert ekkor ezen szántóföldek kilenced mentesek. Ép így ha a belső telek hiánya kültartozások által pótolva van: e pótlás föld ment a kilencedtől; de nem ha a belső telek egy része a kültelket egészíti ki, mert ez a külső tartozások tulajdonát veszi át. Ment a kilencedtől a kerti gyümölcs, káposzta s ugyanazon évi má-

sodtermés; szintugy az ugarbani termelvény, ha a jobbágy azt más földek elmellőzté nélkül bevetette volna. Az ugar kilencedtőli mentességét már az 1774. királyi rendelet határozta meg; de utóbb a számos visszaélések megszüntetésére ismét eltöröltetett e mentesség; jelesen az 1806. sept. 16. 16372. sz. alatti rendelet következtében.

A len s kender utáni kilenced fonás által volt helyettesíthető; jelesen minden egész telkes jobbágy köteles hat font lent, illetőleg kendert fenni; hol e szokás még nem dívik: ott a jobbágyok szabad választására hagyatik a fonás vagy a természetbeni kilenced szolgáltatás; de hol len és kender nem is termesztetik: ott a földesur a fonást nem követelheti. Slavoniában, Pozsega, Verőce és Szerém megyékben e kilenced nem is fizettetett 1836. VII. §. 2. urb. p. V. §. 4. Pauly 364. l.

Szőllőtermelésből, itt azonban az aszú szőlőből cseppegő nedvet kiveszi a törvény (az 1836. VII. §. 3.) kilenced vagy a helybeli szokás szerint hegyvám jár a földesurnak. A hegyvám állandó s megállapított tartozás, mely nemcsak bor hanem pénz s egyéb adózásból is áll. A hegyvámot a földesur kénye kedve szerint nem emelheti, már az 1655: 31. határozza el a hegyvám szabályoztatását s az ellene vétőket hatalmaskodási bűntevők gyanánt kívánja tekintetni: „Ad tollendos quosvis abusos et auctiones jurium montanorum a viginti annis, per possessores fundi, exactoresque jurium montanorum praejudiciose inductos et impositos; in singulis comitatibus vice comites, cum deputatis nobilibus ad faciem locorum exeant, eosdemque abusos, et auctiones judicialiter compertas, rectificare valeant: Cui rectificationi, Dominus, seu possessor fundi et juris montani, sese accomadare, ac etiam mensuram, et mediam, praevio modo ordinatam, in exactione nonnarum juriumque montanorum observare, sub poena violentiae teneatur.” E törvénycikkelyt megerősíti az 1715: 97. Az urbárium az 1715. után vagy újabb tiltetvényekben az első

szerződés óta történt hegyvám felemeltetését elvetette s a must mértékét újlag a pozsonyi mérő szerint rendeli méretni s jövődre hiteles följegyzésekről gondoskodik: jelesen V. §. 7. ut *jus montanum non alia, quam posoniensi mensura desummat* *ubi vero post tempus conditi illius articuli* (1715: 97) *novae vineae et nova promontoria implanata, ac tempore talis novae implanacionis quantitas juris montani vel per scriptam consuetudinem vel secus pactata fuisset, ibi talis cum ipsa nova implantatione conventa quantitas musti ad mensuram posoniensem reducenda etiam praestetur, si tamen in his novis promontoriis ab eo tempore novae praestationes quaequam adjectae haberentur, hae pariter, qua illegales et abusivae juris montani auctiones in instanti penitus tollantur.* §. 8. *Ne autem contra praescriptum legum jus montanum ultra praeattactam antiquam consuetudinem imposterum quoquo modo augeri valeat, in singulo tali loco, ubi illud desummitur, specifica connotatio vinearum per subditos possessarum et quantum ab his titulo juris montani juxta mensuram posoniensem obveniat sub authentico comitatus expedienda et tam penes dominum terrestrem ac subditos, quam et ipsum comitatum asservanda erit.*“ Azokivül nem szabad a földesuraknak a legjobb bort maguk számára lefoglalni vagy a törvényes mértéktől eltávozni ugyanis az 1655: 79. szerint: „*Civitates submontaneae repraesentant: qualiter ex vineis civium, ac etiam nobilium, in promontoriis dominorum terrestrium existentibus, non solum in rationem juris montani, praestantiora vina una cum vasis per officiales eorundem dominorum eligi et occupari; mensuras quoque majores observari, verum etiam abusivae uvae nigrae et passae, sive praestantiores et colligi et asportari soleant; quae, tanquam praedjudiciosa, ut posthac praecaveantur, decretum est.*“ Ha netán némely évben a termés rosszul ütne ki, vagy éppen nem is teremne bor: a hegyvám következő évben fizettetik, így rendeli ezt az urb. p. V. §. 9. *Si autem in promontoriis plane*

nulla esset vini procreatio, tenebitur quidem subditus jus montanum domino suo terrestri in eadem quantitate praestare, cum tamen, illud non in aere parato, verum in natura exigendum sit; ideo in tali casu hoc jus montanum primum ex subsequi anni procreationi praestandum erit Pauly 365. l. Szintúgy az 1836: VII. §. 3.

A szálló aljától (a subvinetis) néhol szinte járt hegyi vám, de máshol nem; újabb törvények e tekintetben nem hoztak be változtatást, hanem meghagyták a régi szokást. Így említi Pauly 134. l. hogy Sümegvármegyében 1000 négyszögű öl után fizettek 75 denárt, másutt 30 krcárt; ismét másutt kilencedet s tizedet sőt ezeken kívül még 50 denárt is; s hozzáadja „nullo pridem eatenus certo systemata existente res a mutua conventione dependet, usu adoptato normam praescribente.“

A jobbágy adózó szállójét jól tartozik mivelni; de ha ezt tenni elmulasztaná s így földesura hegyvámát vagy kilencedét megkisebbitené, minden holdtól 30 krajcárt fizet kárpótláskép; így mondja Pauly 318. l. Si vero in pommaria pruneta et prata convertuntur, aut vero per possessores negliguntur, attunc sensu benignarum resolutionum regiarum annis 1768. 25. junii et 1784. 3. aprilis nro 3101. subvineta haec censui urbariali, qui a singulo jugero 30 xros constitueret, in vicem cessantis nonae et decimae subjicienda sunt.“

Azon jobbágyok, kik akár tizedet (illetőleg kilencedet) akár hegyvámot tartoztak szőlejük után fizetni: a szőlőfürtőket saját használatukra leszedhették ugyan, de a földesur engedelmével el nem adhatták, nem kereskedhettek velők. A szüretelés idejét a földesur határozza meg, csakhogy itt is a jobbágyok károsodását nagyon késői szüret által nem szabad eszközölni; mire nézve a vármegye köteles felügyelni (1836. VII: §. 3).

Végre a kilenced adózási neméhez tartoztak az u. n. apró dézmák. Minden telek után köteles volt a jobbágy éven-

kint földesurának két csirkét, két kappant, tizenkét tyuktojást, egy itce vaját szolgáltatni; azonkívül harminc telek után járt egy borju vagy ennek hasonértéke (aequivalense) harminc garas. Ily mérvben, azonban mindig a telekhez viszonyítva fizetett a fél, negyed, nyolcados jobbágy és zsellér is. Ezt rendelte az urb. p. IV. 2 és 3. t, Pauly 361. l. Egy újabb leirat azonban 1767. évről rendeli, hogy ott, hol teheneket nem lehet tartani, az illető egy itce vaj is elmarad. (L. Kelemen II. 461. l.)

Az apró dézmát az 1836: VII. 4 világos szavakkal megszünteti; midőn mondja: „Apró majorságban és tojásokban egyes jobbágyok által valamint borjukban is több jobbágyok által öszvesen tett eddigi adózások úgy nem különben a vaj kiszolgáltatása is, jövődre megszüntetnek.“

A kilenced tartozását az uri, jobbágyi viszonyok rendezésénél (tempore urbarialis regulationis) a jobbágyok meg is válthatták; akként, hogy munkát vagy pénzbeli adót fizessenek; s pedig az határozottatott, miszerint egy egész telkes jobbágy minden a földesurnak járandó s természetben szolgálándó adó helyett 12 napi ígás vagy 24 napi gyalog munkát szolgáltat avagy évenként 4 forintot fizet, a földesurnál levén a jog választani e két nemű váltságdíj közt. A pénzbeli fizetésnél ugyanazon elv áll, mi a füstpénznél t. i. két részletben fizettetik u. m. Sz. György és Sz. Mihály napján (V. ö. Frank I. 211 és 212. §§. Kelemen II. 158—168 és 232. §§. Fogarassy 337. §. Pauly 206 és köv. l.)

A tized.

Hason adózási nem, mint a kilenced volt a tized. Ennek eredete azonban sokkal régiebb, mint a kilencedé; ugyanis már Sz. István rendeli, hogy mindenki, tehát nemcsak a jobbágy tartozik a püspökök számára tizedet fizetni; ugyanis II. 52. szavai: Si cui Deus decem dederit in anno decimam Deo

det §. 1. Et si quis decimam suam abscondit, novem solvet §. 2. Et si quis decimationem episcopo separatam furatus fuerit; dijudicetur, ut fur et huiusmodi compositio tota pertineat ad episcopum.“ E törvényből kitétnik, hogy mindenki volt köteles tizedet fizetni és, hogy csakis a püspököknek fizettetett az; sokkal világosabban fejezi ki ez utóbbit Sz. László II. 40: *Episcopus accipiat decimationem de omnibus; sed eo tenore: Episcopi pristaldus interroget possessorem annonarum seu bestiarum, quantum habeat? si crediderit verbis illius accipiat secundum hoc, quod dixit; si non crediderit, faciat illum jurare, et accipiat.*“ Ugyane törvény rendeli; miszerint a tized már karácsonyig be legyen szedve. Kálmán I. 25. ismét csak a püspököknek ítéli a tized szedést: *De tributis autem et vectigalibus sicut comitibus tertiam partem dari decrevimus, ita decimam quoque episcopis censemus.*“

Azonban már igen korán találunk példákat, melyek a tizedet más egyházi személyeknek is nyújtják, s pedig királyi adomány- vagy hosszas szokás következtében. Így látjuk a Sz. Márton Pannonhegyi apátságánál, mely különben is püspöki jogokkal volt felruházva. — Martyrius esztergami érsek 1156. királyi engedelemmel hetven helység tizedét adja káptalanjának. — Wagner Károly „*Analecta Scepusii sacri et profani*“ I. 264. lapján olvassuk, hogy III. András 1297. a százszok grófjának, Eliás abbeli végzeményét, hogy a Szepesség plebánosainak tized fizettessék, megerősíti; sőt az evvel ellenzőket büntetés alá veti, amint következő záradékból látható: „*Concessimus etiam omnibus plebanis de provincia Scepusiensi, ex gratia nostra speciali, ut quicumque parochianorum eorundem decimas suas justo modo solvere neglexerint cum iudicio trium marcarum a villa vel a communitate provinciae Scepusiensis per iudices, pro tempore constitutos, auctoritate nostra eisdem plebanis a quibuslibet fine diminitione exigantur vel etiam persolvantur.*“ Sőt már Erzsébet királyné tett ily rendelést 1280-ban, mint ezt Zsigmond ki-

rály megerősítő s 1434-en kelt leveléből kivehetni. (L. Wagner I. 273.)

Gyakran történt, hogy jószágcserenél vagy az adományszerző egyház megszűntével a királyi kincsekre jutott a tized s ez az u. n. királyi tized. Erre szép példát olvashatunk Fejér Codex diplomaticus IV. I. 16, mely szerint ily módon nyerte el IV. Béla király 1248. a sárosi tizedet.

Azonban bárki is legyen tulajdonosa a tizednek, köteles a helybeli katolikus plebánosnak a tized negyed, nyolcad vagy legalább tizenhatod részét kiadni: Így már Sz. László I. 33: „Episcopi, qui decimationem pecorum, in alio episcopatu nascentium accipiunt; quartam partem presbyteris in suo episcopatu manentibus tribuant. Hasonérteményű az 1498: 50. „Archi episcopi, et ecclesiarum praelati, capitula, conventus et abbates, plebanis ecclesiarum de proventibus eorum decimalibus quartas solvant.“ Ily szellemű az 1546: 55. §. 3. 1557: 12. §. 1. (V. ő. Kelemen III. 150. 151.)

Tárgyai a tizednek: tiszta és vegyes buza, rozs, köles, árpa, zab és bor; így rendeli azt az 1481: 1. Imprimis quod Domini praelati et caeteri ecclesiastici, decimas habentes de nullis aliis rebus, praeterquam vinis, frugibus, agnellis, apibus, mellis, siligine, hordeo et avena, juxta antiquam regni consuetudinem, decimas exigant;“ s minden egyéb törvényben meg nem határozott tárgy után tizedet venni szorosan tilt. —

Azonban úgy találjuk, hogy maguk törvényeink olykor-olykor egyéb tárgyak utáni tizedekről is szólnak. Így az 1498: 51. midőn a tizedköteles tárgyakat elősorolja a tönkölty is említi. §. 9. Ad tollendum igitur omnes hujusmodi alterationis placuit ut tantum modo de his rebus: videlicet frugibus, vinis, siligine, hordeo, avena et spella vulgo thenkel et non aliis decimae per totum regnum Hungariae exigantur.“ Az 1495: 39. ismét gödék után ha-

tározza a tized fizetését: „*Conclusum est, quod apes, agni, capreoli tempore suo secundum consuetum modum dicentur et signentur: factaque dicatione et signatione invito hospite apud quam dicabuntur non amplius quam solummodo usque festum S. Michaelis (et illi quidem ad fortunam decimatoris) teneantur.*“ Sőt legrégibb időben mindennemű termésből járt a tized.

Az urbéri rendelet V. 3 ismét az 1481: 1. által meghatározott tárgyakra viszi vissza a tizedet; jelesen megszünteti a kukoricatizedet mondván (l. Pauly 231) *Fagopiri seu turcici tritici decima tam pro praeterito, quam futuro simpliciter obrogatur, ita, ut nequidem in contractibus, modalitate urbanialiter praescripta ineundis inserenda admittitur.* Személyes tized azaz olyan, melyet valaki mestersége vagy keresete után fizet egészen kiment a szokásból; új szántóföldek az 1574: 22. §. 8. értelmében szinte tizedmentesek „*Deinde neque nobiles de terris ad curias eorum nobilitares pertinentibus, aut exstirpalitiis, neque ecclesiasticas de suis vineis decimas dare teneantur.*“

A tized régenten természetben nyújtatott, sőt András s Ulászló királyaink végzeményeikben egyenesen megtilták azt máskép beszédetni: Igy az 1222: 20. *Decimae argento non redimantur sed sicut terra protulerit, vinum vel segetes, persolvantur. Et si episcopi contradixerint non juvabimus ipsos.*“ ugyanigy az 1498: 49. De a szokás csakhamar a pénzbeli fizetést, illetőleg a tized megváltását, hozta be, s maguk a törvények nyíltan megengedik e szokást: ugyanis az 1563: 72. *Statutum est etiam: ut in quibuscunque regni partibus, decimae ex antiqua consuetudine vel libertate, non in specie, sed in pecuniis exigi fuerint solitae; imposterum quoque non aliter exigantur;*“ megerősíti e törvényt az 1647: 95. §. 3. Ha a tized ura a pénzbeli fizetésen kívül még egyebet is követelne, jogát törvény útján kell keresnie. Hol szerződések léteznének a tized irányában ott ezek határoznak; amint ezt az

1715 : 91. §. 4. következőleg fejezi ki : „*Contractus debita formalitate initos et authentico scripto roboratos.*“ (L. Frank I. 225. Kelemen III. 152.)

A tized fizetése, mint idéztünk törvényekből kiviláglik minden földmivest akár nemes, akár nem nemes, világi avagy egyházi legyen, terhelt; de időjárával mint minden teher úgy ez is egyedül a jobbágyok vállaira sulyosodott. A nemesek már igen korán mentek voltak a tized fizetése alól; így már az 1439 : 48, fölmenti őket mondván : „*Nobiles tam jobagiones habentes, quam non habentes, decimas dare non teneantur: antiqua eorum libertate requirente;*“ ugyanezt s pedig szórúl szóra mondja az 1492 : 50; s egyéb törvényeink. De meg kell jegyeznünk, hogy csak nemesi birtok után nem jár a tized; mert ha például jobbágy földet mivel, akár más, akár saját jobbágytelke legyen az, a nemes is köteles a szokott tized fizetésére. Így szorítja az 1563 : 70. a nemeset, ki saját jobbágy telkeit műveli tizedfizetésre; „*De terris vero, quae directe ad curias et domos Dominorum, pariter et nobilium pertinent et non a colonis acceptae, ac ad propriam postea culturam reservatae fuerint: decimae non exigantur;*“ a törvény szavai alattomban magában foglalják a földesur említett kötelemét. Cserénél a csere szabályai szerint a cserélt jószág átveszi a cserébe adott tulajdonát; azaz ha jobbágy földek uri földekkel cseréltetnek fel, az uri föld fog ezután a jobbágy telek helyett tizedet fizetni; így kívánja ezt az 1659 : 34. „*Rustici a terris, et fundis, per dominos ipsorum terrestres a curiis suis nobilitaribus avulsis et facta pro terris colonicalibus commutatione ad sessiones colonicales applicatis: iustam decimam praestare teneantur.*“

A nemesség tehát általában az egész honban szabad volt a tized fizetése alól; kivéve a somogyi és szepesi nemességet. A somogyi nemesség mind a maga mind jobbágyainak tizedéért örök alku szerint a pannonhegyi apátnak a legujabb időkgig évenként 6500 forintot fizetett. Ezt az 1729 : 45. is

kifejezte : „Pro majori solennitate, et ex superabondanti ; anno 1726 die decima tertia mensis decembris inter archiabbatiam S. Martini Sacri Montis Pannoniae ab una, et comitatum Simighiensem partibus ab altera, intuitu decimarum coram domino regni palatino comite Nicolao Pálffy ab Erdőd, etc. in sex mille quingentis florenis, praedictae archiabbatiae, modalitate transactionali quotannis pendendis, inita conventio, inarticulatur.“ A szepesi nemesség egész 1776-ig szinte mindig fizetett tizedet ; habár számtalanszor vonakodott is ; az 1563 : 70. §. 1. vonatkozik e vonakodásra, midőn a többi nemest mind felmenti a tized alól, egyedül a szepesi nemeségen kivételt téve.

A nemeseken kívül igen korán nem fizették ez adót az egyházak és iskolák ; de csak azon földektől nem, melyekre eredetileg mentességgel birtak. Már az 1458 : 10. határozza : „quod nullus omnino hominum de sacerdotibus, scholaribus, nobilebus neque telonia neque decimas exigere debeat.“ Egyedül az egyházi személyekről szól az 1574 : 22. §. 6. neque ecclesiasticae personae de suis vineis decimas dare teneantur.“ Ismét csak a plébánusok földjeiről rendelkezik az 1647 : 95. §. 11. „Neque a parochiarum pertinentiis a primaeva earum fundatione ab eisdem possessis, decimae exigantur.“

Továbbá tizedmentesek a rácok, oláhok és ruthenek, különösen azon helyeken, hol mentességgel telepedtek le. Az 1481 : 3. a rácokat külön névleg, az oroszokat s rutheneket hallgatag menti fel a tized alól : „Rasciani et caeteri hujusmodi schismatici ad solutionem decimae non adstringantur et neque per comites parochiales, instar aliorum ad hujusmodi decimarum solutionem compellantur.“ Valamennyit névleg emliti már az 1495 : 45. „Sunt plurima loca in confiniis regni sita, in quibus Rasciani, Rutheni, Valachi et alii schismatici in terris hactenus juxta eorum ritum viventes, nullas penitus decimas solvere consueverunt, quos tamen ipsi domini prae-

lati ad decimas solvendas cogere niterentur.“ A ruthenek s pedig Nagy-Oroszfalván lakókról szól az 1500 : 29. §. 4. Illi, qui haecenus a solutionibus decimarum semper exempti fuerunt (prout sunt nobiles unius sessionis in eorum terris propriis, et praediales certarum ecclesiarum, salvis tamen juribus ipsarum ecclesiarum; rutheni quoque Regiae Majestatis in Nagy-Oroszfalu residentes) etiam de caetero, ad solutionem decimarum non compellantur.“ A ruthenek s az oláhokról külön rendelkezik az 1569 : 28. §. 1.

Tizedet nem fizettek az egyházi nemések alaptelkeiken.

A kiknek tized alá tartozó jövedelmük nincsen tized helyett az u. n. keresztpénzt fizették (pecunia christianitatis); ez adót az 1498 : 52. §. 5. hat denárba szabta: „Illi autem, qui nec ex vinis nec frumentis seu biadis decimam solverint, pro pecuniis christianitatis, sex tantum modo denarios solvere teneantur.“

Végre mentek voltak mindazok, kik a tized urától szabadító levelet, azaz fölmentő levelet birtak; az efféle felmentesítéseket azonban szigorún megtiltotta V. István az egri püspöknek s e tilalom okát következő szavakkal adja: ne causa malignandi per ambitiosos sceleratos laicos contra ecclesiam regalem inveniatur.“ Sajátságos, hogy az 1495 : 42, a bírákat fölmenti a tized alól, de azon kötelességet ruházta rájuk, hogy ők tartsák a tizedelő tiszteket: „quod villici propter hospitalitatem, quam exhibere solent decimatoribus; ad exactionem et administrationem decimarum non dicentur, nec de capitibus dicarum quidquam ab eisdem exigatur;“ a tartási kötelezettség itt ugyancsak hallgatag van kifejezve, de oly terheessé lett; miszerint már a következő országgyűlés 1498 : 51. §. 8. így rendelkezik: „judex autem villae, teneatur decimasolvere.“ s e rendelkezést későbbi törvényeink szinte megerősítik így az 1613 : 5. midőn felemlíti azokat, akikről tán kétség lehetne a tized fizetése iránt, a bírákat a fizetni tartozók közé sorolja: „Nobiles armales, qui in persona

tantum nobiles sunt, ac in fundis colonialibus resident; sicut et illi armales, qui in liberis et aliis civitatibus habitant, quive onera civilia supportant; similiter et officiales, villici ac stipendarii dominorum et nobilium; nec non confiniarii fundos rusticanos colentes: decimam integram solvere teneantur.“ S ezt megerősítve látjuk az 1647 : 95. §. 10. (L. Frank I. 226. §. Kelemen II. 153–155. §§.)

A tized intézménye mint az eddig mondottakból is látjuk átalános szokás volt az egyházban; de nemcsak a keresztényeknél; a pogányok és zsidóknál is feltaláljuk azt; mert mindenütt állott az elv: a ki minket a mennyei dolgokban oktat, azt, a földiekkal nem foglalkodhatván, táplálnunk kell.

A tized begyűjtése, annak kellő elhelyeztetése és megőrzése a püspököknek számtalan bajt és alkalmatlanságot okozott; mi elől menekülendők már igen korán kibérlették azt; e tekintetben azomban számtalan visszaélések történhettek, ami igen könnyen megis magyarázható; hisz akkori időben szó sem lehetett bérlőkről, annál kevésbé bérlői rendről s a szegény nép vértzsomjazó zsarnokok kezébe jött, kik azt a legkiálltöbb módon kinozták. Sime már Mátyás korában akadunk egy törvény nyomára, mely a püspököknek a tized kibérlését csak a legnagyobb szükség esetén engedi meg. Az 1481 : 8. rendeli, miszerint a bérlő, ki a meghatározott mennyiségen felől vagy törvény ellen venné a tizedet büntetésül elveszti azt, és az a királyra száll; a bérlő azután a püspököt kitartozik elégtíni. De később a folytonos háborúk belviszályok kikerülhetlenné tették a kibérlést: ekkor törvényeink a jobbágy sorsán könnyítendők a földesuraknak adtak elsőséget a kibérlésnél; így az 1546 : 55. rendeli, hogy Sz. György napjáig senkinek sem szabad a tizedet bérbe adni; ezen időig a földesur maga részére veheti a tizedet bérbe; ezen idő után azomban bárkinek adathatik bérbe. Az 1658 : 54. §. 1. világosabb szavakkal így szól: „quod domini terrestres ante et post festum Sancti Georgii, duabus septimanis jus praeemptionis in decimas et quartas

ubique habeant; elapso vero illo termino: liberum sit cuicunque arendare: neque talis arendator per dominos terrestres, sub poena violentiae impediatur.“ Igy lassankint részint a törvény részint a szokás hatalma által következő eljárás s rend fejlődött ki. Sz. György napja körül a tized ura azon földes úrhoz, kinek jobbágysai tized kötelesek embereit kiküldi, hogy a tized kibérlése iránt alkudhassanak. 1547: 35. §. 1. Ha pedig a tized ura ebbeli köteleességét elmulasztván más valakinek bérlené ki a tizedet az 1548: 61. §. 5. értelmében elveszti tizedét, s azt a földesur nyeri meg: „Siquis praelatus, vel persona ecclesiastica decimam bonorum quorumcunque dominorum, aut nobilium, ante festum praedictum beati Georgii, alio, quam domino terrestri ipsius loci arendaverit decimam illius loci pro eo anno amittat et eam Dominus fundi gratis habeat.“ Ha azomban dacára a tized ura részéről tett ajánlás folytán a földesur Sz. György napja utáni két hét multával sem akarná megkötni a bérlést; akkor, mint fentebb említett törvényekből látszik, bárkinek bérelhető ki.

A püspök vagy a tized ura a szokott s meghatározott bérsommát feljebb nem emelheti; ez rendeli az 1548: 61. §. 2. Si ab antiquo pretium illius decimae, quam in arendam conducere voluerit, expressum et limitatum esse constet; teneatur decimae dominus, ipso limitato et consueto pretio decimam ipsam domino fundi supradicto conducere volenti locare.“ Szintily értelemben s teljes szigorral mondja az 1647: 95. §. 1. „Pretium consuetum et limitatum decimarum maneat in eo statu, in quo nunc est et nequaquam imposterum angere liceat.“ A bérlő földesur ellenben az egész bért azonnal tartozik kifizetni. Ez előbb nem volt így; mert az 1548. törvények értelmében az összeg felét fizette le azonnal; másik felét pedig Sz. Miklós napján vagy Gyertyaszentelőkor fizeti csak 61. §. 2. „Is pretii hujusmodi dimidiam partem, tempore ejusmodi arendationis statim; alteram vero mediam partem ad festum divi Nicolai vel purificationis beatae Mariae juxta locorum consuetudinem persolvere teneatur.“ de az 1655: 89. §. 3. e

záradéka (*deposita tamen simul et semel integra summa arendae, dominis decimae*) e törvény foganatát megszüntette. Ha netán azon eset adná elő magát, melyben a püspök a szokott ár felemeltetését kívánná, s e miatt a földesurtól a szokott bérleti összeget elfogadni vonakodnék: akkor ez utóbbi a pénzt az alispán kezébe olvassa le; így rendeli ezt az 1647: 95. §. 2. *Si vero arendatores istius modi decimarum circa festum beati Georgii juxta continentiam annorum 1546. art. 55. 1547. art. 35. admoniti cum pretio arendae, illud levare noluerint; in eo casu, deposito tali arendae pretio, seu summa apud vicecomitem illius committatus stb.*“

Ha valahol a bérlet még nem volt szokásban, s a püspök a földesurral a bérleti összeg iránt nem tudna meg egyezni, akkor a tized beszédetése a főpap, az illető püspök jogában megmarad; így az 1548: 61. §. 3. *Cuius autem decimae limitata arenda non est; si dominus fundi cum praelato, vel alio decimae domino, vel ejus officiali concordari non possit: extunc praelatus decimam ipsam pro se retinere, et nemini alteri arendare possit; priusquam decimam ipsam in specie non collegerit.*“ Ugyanezt erősíti az 1647: 95.

Ha a bérleti szerződés egész évre terjed ki az illető bért a földesurak magok közt vetik ki s a netán előforduló nehézségeket a megyei hatóság igazítja el. 1647: 95. §. 2. A megyei hatóság ebbeli hatáskörét az 1655: 89. §. 4. így rendeli: *quod si inter dominos terrestres de summa arendae respectu quantitatis bonorum conveniri non posset; difficultates ejusmodi comitatus rectificent.*“ Ha örökszerződés nincsen a püspök vagy maga szedetheti a tizedet vagy bérbe is adhatja; mert a szerződéseket az 1715: 97. §. 4. értelmében meg kell tartani: *Religiosorum porro superiores, contractus suorum praedecessorum cum saecularibus debita formalitate et solennitate initos et authentico scripto roboratos observare tenebuntur.*“ S hogy a püspökök csakugyan nem kötelesek a tizedet bérbe adni mutatja az 1548: 60. eme sorai: *eas (sc.*

decimas) libere pro se colligere et percipere de omnium bonis possint et valeant.“

Mielőtt befejeznők a tized kibérléséről szóló tant: egy pontot kell tüzetesen kiemelnünk, s ez az, hogy háboru idejében a várak körüli tized kibérlésénél még a földesurat is megelőzi a királyi kincsvéd. S erre nézve számtalan törvényeink vannak; jelesen az 1563: 68. §. 4. az 1569: 27. szerint: *Justum etiam censent status et ordines, ut majestas sua sacra, decimas, quae arcibus suis finitimis vicinae sunt, ut hactenus a praelatis arendare valeat.*“ Hasonérteményű az 1574: 22. Ez intézmények több visszaélésre szolgáltatnak alkalmat, különösen divatba jött, hogy béke idején is a királyi kincsvéd lön rendes bérlője a tizedeknek; a baj elhárítására az 1715: 11. azt rendelte; miszerint háború idején a várakban tartott sereg élelmezésének szüksége miatt a tized bérlése a fiscust illeti ugyan; de a háború megszüntével, béke idején ahoz semmi joga sincsen. „*Ex quo circa decimas, quas fiscus regius in locis ad confinia pro militiae sustentatione praearendare consuevit, per locorum commandantes aliosque bellicos et cammeraticos officiales, plurimi praeteritis annis in praesens abusus et excessus irrepsissent; status et ordines idcirco, annuente sua majestate concludunt; ut circa regales praearendationes in militiae sustentationem necessarias aperti quidem, aut ingruentis belli tempore, nihil immutetur aequitatis tamen ratio, pro exigentia boni publici semper habeatur. §. 1. et pacis tempore, in negotio decimarum omnia ad normam legum accurate reducta intelligantur.*“ De ha a földesur vagyónát vesztve határvár melletti jószágán lakik: akkor e jószág utáni tized berlése őt; s nem a fiscust illeti; így az 1574: 22. §. 5. *Nobiles vero, qui per Turcas sedibus suis expulsi, in confiniis habitant, decimas priorum bonorum valeant pro se arendare.*“ A bérletre nézve elsőszéi jogot még királyi levél által is nyerhetni, így az 1647: 95. §. 2. (L. Frank I. 227. §).

A kilenced s tized begyűjtése.

Mind a kilenced, mind a tized beszedése részint a jobbágy terheit sulyosbítja; részint a földesur, illetőleg kilenced s tized ura előnyeit csökkenti: s így e pont körül szigorú törvények keletkeztek, melyeknek foglalata következő: (Itt különösen az 1836: VII. §. 2 és §. 34-re kell figyelmeztetnünk). Mihelyt az aratás egy dűlőben elvégeztetett a földesur tudósítatik felőle; ki is abból három nap alatt, kivéve természetesen az ünnep és vasárnapokat, a maga részét kiválasztja; ha ezt tenni elmulasztaná, a jobbágy a földesur részleteért többé nem felelős s azt ingyen behordani többé nem köteles. Előbbi törvényeink sokkal későbbre határozták a napot, melyen a tizedet ki kellett választani; így az 1495: 37. §. 10; s az 1590: 30. Sz. István napját az 1622: 70. Sz. Egyedét s csak ha e nap után nem jelentkezett a tizedelő; csak akkor hordhatta be a jobbágy saját termését: *Si decimatores usque ad festum Sancti Aegidii ad decimandum non exiverint; extunc liberum sit rusticis frumentum ipsorum convehere.*“ Hogy jutott Sz. Egyed napjának nálunk Magyarhonban oly nagy dicsőség, hogy a kilenced beszedési határnapjául tűztették ki: a *corpus juris* egyik jegyzetéből tanulhatjuk meg. E szerint ezen Franciahtonban ismeretes szentnek tiszteltetése és ismerete azon időben jött át hozzánk, midőn IV. Frigyes császár Hollos Mátyás kortársa Grac, Klagenfurt és Steyerben Sz. Egyed tiszteletére több templomot építtetett. Különben nekünk inkább az látszik helyes oknak, mért választatott épen Sz. Egyed napja; mert september elsejére esik s így könnyen megjegyezhető napot képez. — Az 1715: 11. §. 3. ismét Sz. István napját rendeli határnapúl. De miután az aratás nem minden évben szokott ugyanazon időben teljesíttetni; az efféle határnapok kijelölése sok ügygyel bajjal volt összekötve; s így az 1802: 7 az aratás után 8 napot enged határúl; midőn ren-

deli: „quamprimum messis aut falcatio frugum authumalium omnis speciei per agricolas in eodem terreno aut in compositionatu ejusdem domini terrestris, quosvis titulo nonae, aut cuiusvis terragii, aut decimae in natura obvenientis fundos tenentes, plene terminatur, illico per eosdem agricolas domino concernenti aut eius representanti insinuatío eatenus fiat, et id ipsum post terminatam etiam messém, aut falcationem vernalis procreationis, observetur; ac si vel priori, vel posteriori aut utraque occasione idem Dominus, aut ejusdem repraesentans a die factae sibi insinuationis intra 8 dies numerandos nonam . . . desumere negligeret, agricolis talibus, qui per dilationes similes damnificarentur, integrum erit, evolutu octiduo, concernentis domini quotta obveniente, in agris relicta . . . residuam procreationem convehere.“ A kilenced vagy tized beszédő, ha elkésznek s gyanuja volna; miszerint a jobbágyok tizedéből illetőleg kilencedéből valamit elszállítottak, a bírót megeskedtetheti s az eskümondásra kényszerítheti, arra nézve; miszerint a földesur, illetőleg tizedtulajdonos része hiány nélkül hagyattatott vala. Ezt már az 1498: 51. §. 6. engedi meg így szólván: „Quod si decimator ipse, de injusta decimatione eo absente facta, ipsi iudici credere nollet; juramentum super hoc ab eo exigere valeat, et sic verbis illius acquiescat.“

A bor utáni tizedet mindjárt szüretkor helyben mérik ki, s e szokás már legrégiebb törvényeinkben épugy, mint legújabbban ugyanaz volt. Jelesen az 1647: 95. §. 7 rendeli: Ipsi quoque Domini terrestres nonas suas vel quoad vineis jus montanum suum usque praescripta festa epiphaniarum domini . . . exigant: neque diutius domini decimarum illos expectare teneantur, sed libere suas decimas exigere possint.“ E törvény nem fejezi ugyan ezt ki határozott szavakkal; hanem igen az 1802: 7. §. 2. és 1836: VII. §. 3. Mind a bor mind a gabna kilencedet a jobbágyok földesuraik számára behordani tartoztak; de soha a határon kívül 1836. VII. §. 2. 3.

A tized beszédésére nézve az eddig említetteken kívül

még következő szabályok állanak: a tized szolgáltatás kalászbán s nem szemben történik; 1625: 45. §. 1. azon panasza, hogy a tized nem kalászokban, hanem szemekben szedetett be a §. 2. ezt rendeli „ut deinceps tales innovationes tam in frumenti, quam in vini decimatione caveantur.“

A bor utáni tizednél mindig a törvényes mérték tartandó meg; az 1655: 31. a budai vagy pozsonyi mértéket, mint melyek egymással egyenlők, rendeli használni a bormérésnél. A tizedelésnél netán történendő zsarolások szorosan tiltvák: nagyobb hatalmaskodási büntett gyanánt tekintettek 1563 s 68. 1681: 44. az 1574: 23, a tizednél zsarolásokat 200 forinttal s a tett kár kétszeres megtérítésével bünteti: Ipse capitaneus seu officialis alii quilibet, pro violentia in ducentis florenis, ac pro refusione damni, in poena dupli convincantur.“

A beszédő tisztviselőket a jobbágyok saját költségükön tartani nem kötelesek; így az 1498: 51. §. 7. Compositorem autem acervi, solus decimator disponat: et in expensis suis vivat; az urb. rend. VII. 16. világosan rendeli, hogy a tizedelők tartása alól a jobbágyok felmentetnek; így Paulynál 370. l. decimatoribus ac nonatoribus per colonos praestanda intertentio . . . penitus sufferitur.“ Igaz miszerint régiebb törvényeink ellenkezőt is rendeltek; jelesen az 1418: 7. a falubirájának teszi kötelességévé a tizedelőt étellel, itallal ellátni, s a pap vagy a plébánusnál szállásoltatja őt be: „quod decimatores deinceps non apud villicos sed apud plebanos descendant. §. 1. verum tamen villicis loci, ubi scilicet decimatores ipsi aut prandium aut coenam fecerint teneantur mittere duo fercula, duos cubulos, sive duo quartalitia Budensia avenae, duas tortas, sive duos panes circulares et duas pintas vini.“ Az 1495: 42. szinte a bírák kötelességévé teszi a tizedelők eltartását; de mindkét törvény azonban utóbbiak által hatálytól mogfosztatott.

A termést kicsépelni vagy magát a tizedet behordani a jobbágyok csak akkor kötelesek, ha külön szerződés által e

teherhez le volnának kötve. Így mondja az 1548: 62. „*Coloni nobilium ad convehendas decimas, quorumcunque praelatorum et personarum ecclesiarum, per dominos decimarum vel earum arendatores nusquam compellantur.*“ Hason módon nyilatkozik az 1655: 89. §. 5. *Ad triturationes et vecturam frumenti; misera plebs (ubi alias superinde conventum nonesset), . . nequaquam compellatur.*“ Mindkét törvények-kelyt megerősíti az 1659: 56. ugyane szellemű az urb. rend. III. 15.

Azonban nem mindig volt ily állapot a jobbágy az 1498: 51. a jobbágy kötelességévé teszi a tized behordatását; §. 2. *Unusquisque colonorum, teneatur decimas ex se provenientes, ad illum locum, quem decimator in facie ejusdem possessionis disposuerit, importare.*“

A tized beszedők amennyire lehetséges birtokos emberek legyenek, mert nem oly zsarló módon hajtják végre a beszédést; továbbá legyenek belföldiek; mert idegen behajtókat a tized beszedésétől el is lehet tiltani; így az 1681: 44. §. 2. *„Decimatores semper indigenae et in regno quantum fieri poterit, possessionati, in locis non tributariis constituantur. Secus vero constituti, citra incursum alicuius poenae ad decimandum non admittuntur.*“

Végre mint már egyszer említők a kilenced ura, a földesur követelése mindig megelőzi a tized követelhetését vagyis az egyház iránti adót. Ha valaki a tizedet megtagadná, annak beszédetését gátolná avagy a már leszedett tizedet erőszakkal vinné el; így az 1548: 61. §. 6. *Siquis dominus vel nobilis invito domino decimae, se ad illam quovis modoingere vel eius exactionem quocunque modo impediret, aut turbaret; in poenam dupli ejus decimae mox incurrat; quae ab eo, irremisibiliter de facto exigatur.*“ Ugyane büntetést szabja ki az 1609: 17. §. 2. s a büntetés végrehajtását az alispánra bizza. *Decimarum vero manu violenta ablatores; per viceco-*

mitem cujuscunque comitatus, in poena dupli convincantur, et de facto ab eodem, parti conquerenti executio impendatur.“ De régibb időkben még egyházi büntetéssel, fegygyel is sújtott a tized megcsorbító ; Zsigmond 1481 : 2. által még maguk az asszonyok és gyermekek is, kik a tized megcsorbítására netán férjüket, vagy apjukat ösztönözték, egyházbóli kiközösítéssel fenytettek. Az egyházbóli kiközösítést, mint rendes büntetést a tized megcsorbításánál, látjuk ugyanez év 2 és 9. törvcikkelyeiben is. Határozottan egyházi tilalom alá (interdictum ecclesiasticum) vetendők a jobbágyok, kik a tizedet nem fizetik ; de soha a földesurak, kiknek jobbágyai vonakodnak tizedet fizetni ; 1495 : 37. §. 11. „Elapso vero termino et non prius, super tales, qui decimas justas et consuetas solvere, negligenter : Interdictum ecclesiasticum imponatur, quousque per eos solutae non fuerint effective. §. 12. Dominis tamen terrestribus, propter rusticos decimas solvere difficultantes ; ecclesiasticum interdictum non servetur.“

Maga a földesur a törvényes bérlőt a tized beszédésénél ne háborgassa, különben az erőszak díját (poenam violentiae) tartoznék fizetni ; de viszont a törvénytelen, jogtalan bérlő beszédését nemcsak háborgathatja és ellenezheti ; hanem még az erőszak díját is kívánhatja, követelheti. Az első esetre szól az 1622 : 70. §. 4. Az utóbbira az 1655 : 89. §. 2. (Frank. I. 228.)

A jobbágyok tartozásai földesuraik irányában gyakran u. n. urbéri szerződések által voltak meghatározva s az ebbeli szerződések köttetését mind az urb. r. III. §. 1. (I. Pauly 358. l.) mind az 1836 : VIII. §. 6. megengedi ; csakhogy érvénytíkhöz megkívántatik, hogy a jobbágyok az uradalmi ügyész s a törvényes bizonyosság előtt tegyék a szerződést ; — a szerződés a megyének mutattassék be, egy a jobbágyok előbbi kötelességét kimutató levéllel egyetemben ; — a megyei hatóság erre egybe hasonlítja a volt s a leendő kötelességeket, s ha a jobbágyok az új szerződés által inkább lennének terheltetve,

mint azelőtt, ha ravaszság mutatkoznék a szerződő felek részéről nem módosítja ugyan a szerződést, hanem ujnak kötésére utasítja a szerződőket; — ha helyesnek találja: akkor a szerződés ha ideiglenes azonnal foganatba lép; ha örökös Ő Felsége királyi megerősítését igényli, és csak a megerősítés után lesz hatályos. Minden ilyen szerződés három példányban irattatik le; egy a megyei levéltárba tétetik; egy a földesur s egy a jobbágyság kezénél marad. Az ekkép kötött szerződések utóbb bekövetkezett változások miatt éppen nem szűnnek meg; hanem legfeljebb a föltételeket lehet változtatni, módosítani. (1836. VII. §. 4.)

A szerződések hatálya csak következő okok miatt szűnik meg: Ha erőszak, ravaszság vagy félelem által történt a szerződés megkötése; s ez utóbb bebizonyul; és ha valamegyik szerződő félnek a szerződés megkötésére, joga, törvényes tehetsége nem volt. De még ez esetekben sem szűnik meg a szerződés önhatalmúlag, hanem mindkét fél jogosítva van jogát törvény útján keresni (1836. VII. §. 3.)

A természetényekbeni adózások; a kilenced, a tized, népünk gazdaságára igen nyomasztólag hatottak; hisz mint láttuk a dézma az adózót egyenetlenül sújtja; a dézma az ipart a szorgalmat nemhogy emelné; gyarapítaná, hanem éppen sújtja, bünteti. Innen magyarázható meg egyrészt hazánk éjszaki részében a hatalmas progressióval terjedt népeleszegényedés, elaljasodás, s örökké megújuló éhség: köznyomor; mert lehet-e gazdag a nép, ki sovány s kevés földjén ép oly mérvű, de aránylag tizszerte súlyosabb adót fizet, mint a boldog Csanád s Bács vidékein nagy s televény dús földön gazdálkodó. Vegyük ez aránytalan s így igazságtalan adózáshoz még a beszédési módot, hol a különben földesurát szerető s hű jobbágyság az uradalmi tiszt s hajduinak számtalan faggatásainak, kínzásainak kitéve végre boszúra ingereltetik, nyílt öszinteségét levetve csalárdságok- s ármányokban fordul. Ily viszonyok közt bátran kiállthatott fel Brűneck; idéztük

munkája 104. lapján: „Hej mi keserű gondolatok cikázhattak ilyenkor a szegény földmives agyán keresztül, midőn az ugysis iszonyú adót, ilynemű boszantó halogatások által az elviselhetetlenségig súlyosbítottak tapasztalja! — csoda-e azután, ha ilyen meditációk közt, ipara nehéz békóit mélyen érezve titkos boszút forral fel ő is, s minden törekvését oda irányozza, miként keseríthesse el viszont földesurának élvezetét miként csonkíthassa annak reménylett hasznait? Uj termékeny iskolája biz ez ismét a nép erkölcstelenítésének, újabb kovás a becsületes szende földmives lelkületének keserű felizgatására.“ S csakugyan a tized, a kilenced c következményei napról napra nagyobbak; napról napra szembeötlőbbekké lettek. A földek nem miveltettek kellő szorgalommal, a jobbágy jelleme változni kezdett, földesurában természetes ellenségét vélte; s maguk a földesurak roppant birtokaikhoz aránylag mindinkább szegényedtek.

Az örök váltság.

Az általános panasz végre fölhatott az országgyűlés termeibe s a 19. század coriphaeusai Bezerédy István, Batthyányi, Károlyi, Széchenyi, Kölesey s egyebek lánglelkű szavaik egész nyomatékával sürgették a kilenced, a tized, káros voltának megszüntetését. S az 1840. országgyűlés figyelve szavaikra végre elhatározta; miszerint alkalmat ad a népnek, hogyha akar, magát ebbeli terhei alól felváltani s VII. 9-ben ezt határozza: „hogy a földesur és jobbágy közti szabad egyesség által meghatározandó bizonyos általános somma fizetésével akár egyes jobbágyok, akár egész községek földesurai tartozásaikat, szolgálataikat és adózásaikat tökéletesen és örök időre megválthassák.“ Habár jó indulatból származott volt is e törvény, mégis két lényeges hibát kell benne felismernünk. Az egyik, hogy engedő (permissiv) törvény; már pedig a jobbágyot, a pórnépét, még arra is, a mi neki

javára szolgál ösztönözni, hogy ne mondjuk kényszeríteni kell. S a második; miszerint minden államsegélyezés nélkül hagyatott a jobbágy, egészen önerejére utasított. S azért nem is volt foganatja e törvénynek; ott hol Bezerédyek, Batthyányiak, Széchenyiek, Károlyiak s más nagylelkű, a nép érdekét szívükön hordozó s honunk emelkedését hön ohajtó főbbjeink voltak a földesurak, ott igen, kiválták magukat a jobbágyok. De a hol a földesur tán maga ép azon volt, miszerint jobbágysai a régi kerékvágásban maradván a kilenced terhe alatt sinlődjének; hol szándékosan megakadályozták a törvény köztudomásra juthatását; vagy azt a legsötétebb színben állíták hű jobbágyaik elé ott a törvényhozó testület ebbeli működése foganatlan eredménytelen maradt.

S az egész ország ismét nyögött panaszkodott a dézma terhe alatt; a nép dacára a hozott törvénynek nyomorgott, iparunk nem haladt, s nemzetgazdaságunk, ha nem hanyatlott is bizonyosan nem is emelkedett. S ily állapotban derült fel a nemzet borús ege az 1848. év hajnalán; örömteljesen tekintett a honfi új életének első órájára; ujult erővel tanakodtak a honatyák a népjólétéről; átlátták, hogy ily körülmények közt többé élniök nem lehet; Széchenyi nagy mondata „Magyarország nem volt, hanem lesz“ minden hazafi keblét megdobogtatá, s az összes nemzet érezte, miszerint egy évben többet kell haladnia, mint annyi századon; érezte, hogy ki kell vetköznie a nemzet erejét lenyűgző bilincsekből; tudta mindenki, hogy a magyar csak szabad állapotban, menten minden feudális tehertől fejtheti ki elme s nemzeti tehetségeit. Igen! egy szép hajnal voltál Te 1848. év; melyet habár a vihar ismét borussá tett, mégis mostanságban is édes elmerengéssel pillant a hazafi hő sugaraid gyönyörű játékának emlékére; elfeledhetlenné lettél a nemzet életében; mert jövő szebb éltünk gyökerei még benned találták első ápolójukat, első tápukat.

Az 1848. országgyűlés tagjai a tized s kilenced káros hatásáról meggyőződve annak megszüntetését elrendelni ha-

tározták. S e tekintetben a magyar clerus, mely minden időben magát hazafisága s nagylelkűsége által kitünteté; mely azon kívül, hogy a nép lelki üdvéről gondoskodik, szükség esetén kardot ránt, s hadvezérként a vad törökbe félelmet, s a harcias magyarba bátorságot önt; mely azonkívül, hogy az ország szellemi értelmét, tudományosságát ótalmába veszi; a nép jóllétéről a kormány- s törvényhozásnál egyaránt működik: e papság azon jövedelméről, melyet a tized után nyert önként minden kárpótlás nélkül lemond.

E lemondás, s áldozat nagyságát felfogták az egybegyűlt karok és rendek s hálájuk nyilvánításául a papság e szép tettét a 13. törvénycikkely következő szavaival örökiték meg: „Az egyházi rend a papi tizedről minden kárpótlás nélkül lemondván az ország rendei ezen a haza oltárára letett áldozatot örök emlékezet okáért törvénybe iktatják.“ Azonban a főpapok lemondása által a kisebb rendű papság jelesen a plébánusok jövedelme csorbulást szenvedett; ezeknek kárpótlását ugyan-e cikk §. 2. Ő Felségére bizta rendelvéen mennyiben a tized megszüntetése a kisebb rendű papság né-mely tagjainak jövedelmeit is érdekli, s e tekintetben azoknak ellátásáról gondoskodni mindenesetre szükséges leend, Ő Felsége egyszersmind a kisebb rendű bármely vallás felekezeten levő papságnak illő ellátása iránt általános is, magyar miniszteriuma által részletes törvényjavaslatot fog az ország rendeinek előterjesztetni.“ Ha pedig a tized örök szerződés folytán valamely világi család kezében volna, annak kielégíttetését hason módon fogja a miniszterium javaslatba hozni.

Ily nagyszertű példa után a rendek nem késhettek többé és az egész országban a kilencedet, s jobbágyi tartozást törvényileg megszünteknek nyilvánítják; s pedig oly módon, hogy a földesur kielégíttetését most már nem a jobbágyok, hanem a kormány létesíti. A nevezetes törvénycikk, mely ez elvet kimondja a 9. s következőleg hangzik: „Az úrbér és

azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgáltatások (robotok), dézsma és pénzbeli fizetések e törvény kihirdetésétől fogva örökösen megszüntetnek.“ §. 1. A törvényhozás a magán földes urak kármentesítését, a nemzeti közbeesztület védpaizsa alá helyezi 2. §. Ő Felsege a magán földesuraknak akkénti kármentesítése iránt, hogy az eddigi urbéri tartozásokkal felérő tőkeérték részükre a közállomány által hiány nélkül kifizetessék a legközelebbi országgyűlésnek részletesen kidolgozandó törvényjavaslatot fog magyar ministeriuma által előterjesztetni.

Korunk legszebb vívmányai közé tartozik a földmivelő osztály szabad állapota, amit e törvénycikk hazánkra nézve határozott; mert hogy Weleker szavaival éljek (l. Staatslexicon Art. Bauer) mindenesetre több mint pusztá szó, ha a földmivelést legfontosabb, legegészségesebb, legszerencsésebb s természetileg erkölcsi hatásánál fogva a legnemesebb foglalkozásnak tartjuk. A legfontosabb; hisz egy nemzetre nézve a föld leglényegesebb birtok, mely a honfiakkal egyetemben az államot alapítja; s az állam és polgárainak önálló személyiségére nézve a legfontosabb a legszilárdabb alapot képezi. Másnemű tulajdon haszna csak abban áll, hogy elhasználtatik, tehát megszüntettetik, vagy ha csereutján tovább adjuk. A földbirtok folytonos állandó értékét azon gyümölcseiben bírja, melyet belőle művelője újra s újra rendszeresen kivon, s mely gyümölcsök leglényegesebb szükségleteinket elégítik ki, mindenidő s körül ményben nélkülözhetlenek s az élet szükségletéhez megkívántatnak. De a földmivelő osztály különösen azért is fontos az államra nézve; mert ez osztály, mely rendszerint a legnépesebb nincs annyira kitéve a divat s a vele szoros kapcsolatban jelenkező erkölcsi romlásnak; s így állandó ép törzsöt képez, melyből az állam újra felvirulását várhatja. S midőn a törvényhozás elébb-utóbb a parasztságot szabad földmivelővé emeli: oly alap követ rak le, melyen az állam pompás épülete szilárdabban álland, mint egykor a nemesség csillogó támpontjain állhatott.

Az így elvileg kimondott urbéri viszonyokból folyó kötelezettség megszüntését megerősítette több rendelet. Ránk nézve legnevezetesebb az 1853. martius 2. kelt urbéri patens, melynek 1. §. ezt határozza: hogy „a létezett urbéri kötelék és földesuri törvényhatóságból származó és származtatott jogok, illetmények és köteleztetések is megszűnnek.“ A földes urak az őket illető kárpótlást a kormánytól nyerik; mire nézve a patens 21. §. egy külön rendeletre utal; ez az 1853. mart. 2. kelt s a birodalmi kormánylap ugyanaz évi XIV. darabjában 39. szám alatt foglalt császári nyílt parancs szerint: Magyarországon az urbéri kárpótlás osztályszerűleg felosztott általán összegben fog kiszolgáltatni. E kárpótlás az ország által és csupán országos eszközökből fog fizettetni.

Az osztályszerű felosztás szerint az egész ország 8 osztályra szakadt s minden osztályba 3 alosztály tétetett, kivéve a nyolcadikat, mely kettőre van osztva; zsinórmértékül szolgált az előbb divott urbéri osztályzat; azonban megjegyzendő, miszerint az újabb harmadik alosztályba a 4. és 5. urbéri határok is, és az új nyolcadik osztályzat második alosztályába a volt 3. és 4. is soroztatott.

A kárpótlás következő szabályok szerint történt. Az első osztályba tartoznak következő megyék: Székesfehérvár, Sopron, Mosony, Pozsony, Tolna és Vas; melyekben az 1. alosztályu földek kárpótlási díja holdankiut 700 frt; a 2-é 650 és a 3-é 600 frt. De a volt vármegyei terület is némileg megváltoztatott; amennyiben Pozsony vmegyéből a nagy-szombati járás és a szeredi járás éjszaki fele Nyitrahoz s a Duna jobb partján levő 6 helység Mosony vmegyéhez csatoltatott, s így ezekre nem szól az említett kárpótlási összeg.

A második osztályba soroltatott: Békésvármegye (csak-hogy Tótkomlós Csanád megyéhez csatoltatott); Csanád (az említett járulékkal és az Arad vármegyéből hozzá kapcsolt Bodzás, Bánkuta, Boros, Nagy-Kamarás, és Megyes pusztákkal) Esztergom (azomban a Duna balpartján levő része Ko-

máromhoz csatoltatott; míg Komárommegye jobb partján fekvő rész Esztergamhoz járult); Győr (melyből Csaló köz Komárommal egyesítettett); Nyitra (melyből Sellye, Hetmény, Farkasd s Negyed helységek Pozsonyhoz kapcsolattak a fentemlített csere után); Pest (melyből a keleti részen Tószeghelység, Pallatics pusztával az ujonnan alakult Szolnok megyéhez, Péteri és Kömpözt puszták a kis Kunsághoz; ellenkezőleg az utóbbiból Kara és Kosztár puszták Pesthez csatoltattak). E vármegyékben az 1. osztály 650; a 2. 600; a 3. 550 frt. jár kárpótlás fejében.

A harmadik osztályba soroltatott Baranya, Borsod, Csongrád, Komárom említett változásokkal, Somogy és Veszprém. 600,550 és 500 frtnyi kárpótlással.

A negyedik osztály megyéi: Abauj, Arad, melyből öt pusztá Csanádhoz kapcsolattott; Bars, melyből az oszláni járás s a Sarón alól a Garan bal partján fekvő területrészek Honthoz foglaltattak; Bihar, Heves, azomban e megye a Jászságba zárt területrészei s Tárna Örs a Jászsághoz, a Békésbe zárt helységek Békéshez járultak; Nógrád, Zala, ebből a Bajaton partján fekvő 12 helység Akalitól Örsig Veszprémhez s a Muraköz Horvátországhoz csatoltaték; s Torna vármegye; az osztályzati fizetés 550, 500 és 450 forintban állapított meg.

Az ötödik osztályba sorakozik Gömör, mely déli részén Borsód s Nógrád irányában a hegyláncolatot követő irányban körítettett ki; Hont, szinte az említett hegylánc által határoltatva; Szabolcs, következő változással: a Szathmár vmegyébe zárt részek Szatmárhoz; a Tisza jobb partján fekvő s a Bodrog torkolatánál elterülő részek Zemplénhez járultak; míg Aggteleg, Ásvány, Eszény és Szalóka Bereg-Ugocsához kapcsolattak; Bihar vmegye azon részei, melyek Szabolcsban fekszenek Szabolcsához járultak; ugyszintén Kaba, Báránd, Udvari, Szerep s Dancsháza helységek. Szathmár, a Sza-

bolcsba zárt részek ehhez, Tarpa helység pedig Bereg-Ugocsa-hoz számítva; Zemplén és Zólyom 500, 450 s 400 frrtal.

A hatodik osztály: Sáros, Szepes, Ungh, melynek Zsény és Zsákony helységei Szabolcsba kebelezttetek; Trencsén, melyből a baáni járás Nyitrát szélesbíti; 450, 400 s 350 frt.

A hetedik osztályba számíttatott: Bereg és Ugocsa, mely megyék tiszántuli területe Szabolcs és Szathmár vármegyét nagytja; és Liptó 400, 350 és 300 frt.

Végre a nyolcadik osztály Árva, Marmaros és Thuróc vármegyékkel, hol a kárpótlás 350 s 300 frt.

Ennyi járt tehát osztályonként egy egy telek után; a $\frac{3}{4}$, fél vagy negyed stb. telek után ugyanez arányban három-negyed, fél vagy negyed stb. váltságdíj fizettetett. A zsellérekért tekintet nélkül bármely osztályzatu földdel birjanak is 50 pfrnyi kárpótlási tőke fizetendő. Minden telek, melyért kárpótlás fizettetik a megyei hatóság által felfog vétetni, mindig egy kincstári biztos vagy képviselő jelenlétében. Az ezen telkekért járó kárpótlási összegek tiszta hozása s folyóvátétele egy Magyarországnak mind az öt közigazgatási kerületre nézve külön alkotandó országos bizottmány által fog eszközöztetni, melyekhez hasonlóképen egy-egy kincstári képviselő fog rendeltetni. Az országos bizottmány végzése ellen a belügyminiszterhez lehet folyamodni.“

S így mind elvileg mind gyakorlatilag meg levén szüntetve a jobbágyság minden kifolymánya, jelenleg a jobbágy független tulajdonosa telkének; a földesurnak semminemű szolgáltatást nem tesz; füstpénzt, kilencedet vagy tizedet nem fizet; szabadon költözködhetik; pálinkát főzhet, boltot nyithat s végre nem a földesur, hanem a fiscus, a királyi kincstár örököl a magvaszakadt jobbágy után; ezt az ösiségi patens 2. §. is világosan mondja „a földesuraknak a jobbágyokhoz előbbi viszonyán alapuló háramlási joga megszüntettetik.“

Azonban mégis a jobbágybirtok nem egészen egyenlő az uri tulajdonnal: a mennyiben t. i. birtokára nézve minimum

törvény létezik (l. Wenzel I. 159. §.) A minimum törvényre nézve szerfölött elágaznak hazai jogtudásaink és államférfiaink. Gr. Széchenyi „Minimum“ című értekezésében (l. Gr. Széchenyi István politikai iskolája saját műveiből összeállítva III. köt. 63—76. l. v. a jelenkor melléklapjának a társalkodónak 1839. évi 45. sz.) egyenesen szükségesnek tartja honunkban a minimumot szerinte a nemes földbirtoka csakis 50 holdig volna felosztható; sőt mint maga mondja, hogy eredetileg csak 30 holdat kívánt, s a küldöttség, mely e nézetét elfogadta, módosította azt 50 holdra. Török János publicistai dolgozataiban többször, s pedig a legkeményebb kifejezésekkel ostromolja a minimum ellenzőit; szerinte Thuróc, Árva s Liptó lakosainak elszegényedése a minimum törvény hiányának következménye; szerinte az u. n. bocskoros nemesek süllyedési oka ismét a föld szabad földarabolhatása. Ezzel ellenkező saját véleményünk; úgy hisszük, Thuróc, Liptó és Árva vármegyék lakosainak elszegényedési oka egészen másban rejlik, s mint fennebb kimutattuk inkább az urbéri rendszer következménye; s a bocskoros nemesek minimum törvény mellett szerfölötti pazarlásaik által amugy is tönkre jutnának. S kérдем Török Jánustól, hogy, midőn a maximumnál azt javálja, miszerint ne hozzon a kormány törvényt, midőn éppen azt állítja, hogy a kormány nem is hozhat helyesen maximumot, midőn a sors gondviselésére hivatkozik, mely a maximum törvényét amugy is oly helyesen pótolja: ugyan mily logikai következmény a minimumnál a sors általi rendezést egészen elfeledni? vagy tán a sors csak akkor szükséges, midőn a maximum törvénye ellen szólunk, s midőn a minimumot védjük; akkor mint szükségtelen vagy éppen okoskodásainkat megdöntő gyanánt hallgatással kell-e mellőzni? Honunkban mindeddig nem mutatkozott még semmi előjel, mely a birtok mobilisatio megszüntetését szükségessé tenné, mely a minimum törvény kivételes alkalmazását kívánna, miért tehát e törvény?

A jobbágytelek az urbéri patens által is fentartott ket-
tős korlátnak van alávetve; először tulajdonuk feloszthatása
s másodsor öröködés tekintetében, ugyanis említett patens 2.
§. így szól az urbéri kötelék megszüntetésével a volt jobbá-
gyok az általok birt urbéri telkek szabad tulajdon s intézke-
dés jogát nyerik, fentartva a jobbágyföldekbeni öröködést
vagy a telek s föld feldarabolását illetőleg fennálló vagy azu-
tán kiadandó törvényes határozatokat.“ A minimumot már az
1836. V. §. 4. hozta be, s a jobbágytelek negyedrészen túl
való kisebbedését meg nem engedi; azomban, mint Tóth Lő-
rine „utmutató urbéri ügyekben helyesen megjegyzi; nem tán,
mint sokan vélik nemzetgazdasági szempont vezette a
törvényhozó testületet e törvényre; hanem egyenesen az ön-
zés, hogy t. i. a földesurak iránti szolgálat, a telek kisebbsül-
tével szorosan összefüggő marha állomány gyérültével csorbu-
lást ne szenvedjen.

Korlátolva van azonkívül a jobbágytelek az 1836. IV.
§. 9. által is, mely az adásvevési eseteknél a külső telek el-
választását a belső telektől tiltja: „Ezen adásvevéseknek
eseteiben a jobbágytelek külső illetőségeit a belsőtől akármi
módon elszakasztani . . . szorosan tiltatik.“ A patensben
említett öröködési eseteket az 1836. IX. §. 9. foglalja magá-
ban, mely szerint a jobbágy minden ingó vagy ingatlan, de
csak szerzett vagyona felett rendelkezhetik, s az 1840. VIII.
§. 2. minden ősi jószágban a fi- s leányutódokat egyenlő mó-
don engedi örökösdni; ha a felosztás ily örökösök közt már
nem történhetik, (mert pl. a minimumnál is kisebb lenne a
feldarabolt birtok) akkor szabadságukban áll a 4. §. szerint
azt maguk közt tartandó árverés által a legtöbbet ígérő osz-
tozónak általadni, ki a többi osztózókat azután kielégíteni tar-
tozik. A szállókra a felosztás a helyi szokás szerint tétetik
függővé. (5. §.)

Ily korlátok alatt van jelenleg a jobbágytelek; az 1836.
IV. §. 10. maximumról is szól, de ezt a patens mint szükségte-

lent nem is említi. Hogy mégis lássuk, mily elvek szerint volt e maximum foganatosítva a törvénycikket idézni akarjuk: „Hogy azomban számosabb teleknek kevés kézbe jutásából kár ne következék, a legnagyobb mennyiség, melyen fölül ugyanazon egy vevőnek egy községben urbéri telkeket szerezni nem szabad oly módon állapittaték meg, hogy azon helyeken hol urbéri birtok 40 egész jobbágy telki állományt fölül nem halad, csak egy egész telket; — hol pedig az egész urbéri telkek mennyisége ezen számot felül haladja ott, jelesül 40 telektől fogva 80-ig berekesztőleg három telket, — végre a mely helyeken az egész urbéri telkek mennyisége az utóbb érintett számon túl megy, ott négy s nem több egész telket vehet meg ugyanazon egy személy.” E szabály alól azomban következő esetek szolgáltak kivétel gyanánt, melyekben nagyobb mennyiséget is lehetett birtokolni: a) Ha örökösödés vagy végintézetnél fogva valamely telkek olyanra szállanak, ki már a kiszabott legnagyobb mennyiséggel bir; b) ha a telkek birói ítélet mellett követelés fejében adatnak által, vagy a hitelezők összehívása, vagy árverés alkalmával a megbukott jobbágynek telkeit valaki, mint legtöbbet ígérő szerzi meg; c) ha a telek elhagyatott, s annak mivélését más senki felvállalni nem akarná; d) ha valamely jobbágy több vele bár egy kenyeren élő fiai közül az egyiknek vagy másiknak lakhelyetül a meghatározott számon fölül is szerezne telkeket; s végre e) ha valamely helységnek telkei nem egész vagy fél házhelyekre, hanem más arányban, pl. $1\frac{1}{2}$ vagy $\frac{5}{4}$ rész telekre volnának kiszabva, és a földesur az ily állományok fölosztásába nem egyeznék; mert akkor, ha például az előre bocsátottak értelmében két telek szerzésére képes jobbágy egyenkint $\frac{5}{4}$ részből álló két telek vétele által két egész helynél is többet szerezne, a földesur azomban ezen állomány eldarabolását meg nem engedné az ebből eredő felesleget is szabadon megtarthatja.

A telekadó.

Jelenleg, miután említett módon rendeztetett az urbéri s jobbágyi viszony, s ez által az adózás közteherré lett: minden telek után az u. n. föld vagy telekadó fizettetik.

Az állam egyik legnehezebb föladásai közé tartozik, miszerint az adó által felette ne sujtsa a földmivelőt; azaz más szóval mind magának megszerezze a szükségletek földözésére megkivántatott öszleteket, mind pedig a földmivelő iparát dacára az adóknak ne veszélyeztesse.

Az európai államok legujabb időben többfélét kísértetek meg e tekintetben, s hol egy, hol más igazságnak hódolva akarták a tudomány elveit létesíteni.

Igy Angolországban kiszámíttatik a földesur jövedelme, s az ennek megfelelő tőke; ha már e tőkét a földtulajdonos kifizeti az államkincstárának úgy ment minden időre a telekadó alól. Ez elv átalános foganatosítása ellen számos kifogás tétethető. Általa a gazdag földbirtokos nagy előnyben áll a kisebb fölött amennyiben az utóbbi a telke adó mentesítéséhez megkivántató tőkét ritkán, hogy ne mondjuk soha sem kapja meg hitelbe. De nem is volna kívánatos, hogy a földbirtokosok mind ily módon róják le az állam iránti tartozást; mert ki biztosítja a nemzetet, ha ily roppant összegeket szolgáltat át az államnak, hogy az nemzetgazdaságilag józanul fogja e tőkét alkalmazni?!

Egy más elv divik különösen a még miveletlen államokban, pl. Oroszország, Éjszakamerika, stb., hol az adó a nyers termelvény után vétetik. Ezen elvnek műveltebb államokban alkalmazhatlansága már abból is következtethető, hogy itt nincs tekintet, mily tőke s munka készlettel hozattott elő a megadóztatott termelvény, s könnyen elriasztja a földbirtokos ösztönét földe javításától.

Németország egyes vidékein a telekadó alapjául a jó-

szágértékét veszik, akkép, hogy az állam a földbirtok legutolsó vételárának évenkénti kamataiból szedi az adót, s ehhez nagy részben a bérleti rendszer igen hasonló, melynél ismét a bérfejében adott fizetés azon összeg, melyből a kamat elvonatik. E rendszer Plener finansminister újabb adó reform tervezésénél több s pedig tekintélyes pártolóra akadt. Mindkét elv ellen két fontos ok szól. Jelesen a jószág forgalmi értéke nem mindig ugyanazonos a jószág tiszta jövedelmének megfelelő tőkével; hisz tudjuk, hogy gyakran eladósodás, inség s egyéb körülmények sokszor kényszerítik a földbirtokost földre eladására, habár tudja is, miszerint koránsem kapja meg a jószág való értékét — és az ár a nemzetgazdaság föelve szerint a kereslet és kínálat közti viszonytól függ; válságos időkben, hol a birtokos örül, ha megmenekül földétől, s így a kínálat nagy, holott a kereslet épen, mert mindenki fél tőkéit a földre fektetni, kisebbedik: ily időben az ár nem hogy megfelelné a jószág értékének, hanem mindig kisebb és kisebb leend. S végre mily elvet alkalmazzon az állam oly birtokoknál, melyek nincsenek forgalomban? ahol nincs is módja a jószág vételárát megtudhatni? — Ami a bérleti rendszert illeti: itt az állam igen okszerűen a bérlő azon helyes tapintatába helyezé az adó foganatosítását, melynél fogva csak a földértékéhez képest fog aránylagos bért fizetni. De e rendszert szinte csakis ott lehet kívánni, hol jómódu s tiszteletben álló bérlői osztály fejlődött ki, s ott, hol vagy egyáltalában nem, vagy csak gyér bérlesek létesülnek ismét nem alkalmazható.

Legalkalmasabb s újabb időben majdnem minden európai álladalomban elfogadott telekadói rendszer az u. n. katastrális. Ennek föelve: Hogy az állam hiteles és alapos fölmérések alapján megtudja kinek, mekkora, s mily jövedelmtű birtoka van, s azután a meghatározott adóláb szerint hajtja be az adót.

Az ausztriai birodalomban már régóta dolgoznak ez elv

létesítésén; jelesen Csehországra nézve már 1654, hozták be az u. n. Steuerrolle-t, vagyis adólajstromot, hol az egyes földrészletek egy lajstromba feljegyeztettek, — de hasztalanul; mert az akkori időben a főurak még régi kiváltságaikkal élve nem szoríthatattak az adózásra, s így általa csak a közép s alsó osztály sujtatott volna. VI. Károly császár a birodalom egy részébe a milánói hercegségbe hozta, s rendelte el a katastrális felmérések alapjáni adórendszert 1718. az u. n. Censimenseo milanese féle systema által. A felmérések megis kezdettek és 1749. évben belőnek fejezve. 1760. évtől kezdve e felmérések és felvételek alapján vettetett ki az adó. I. Ferencnek, részint a francia forradalomból származó világ háboru, részint a bécsi békekötés tetemes költségei következtében, államfinanciai igen rossz lábon állván, s miután belátta, mily sikerdús és célszerűt a rendszeres adóztatás Milanóban, ezt az egész birodalomra alkalmaztatni rendelte egy 1817-ben kiadott patens által. Az előmunkálatok azonnal megkezdettek s 1817—1819-ig folytak.

Midőn ez utóbbi évben az előmunkálatok egy szakülésben tárgyalattak belátták, miszerint csak az előmunkálatoknak is igen kis része fejeztetett be eddig, s miután mégis a telekadó rendezése égető szükség lett; 1819. az ideiglenes telekadó (Provisorische Grundsteuer) vétetett foganathba; itt csak nagyjában s nem oly kimerítő mérésekkel vétetnek föl az egyes birtokdarabok. Így jelenleg Austriában kétféle kaster van: az 1817-diki, mely szerint azomban a birodalom (német, szláv s olasz tartományainak) csak három ötöde van felmérve; — s az ideiglenes, mely 1850. nálunk Magyarhonban is foganatosított.

A katastrális rendszernél s egyátalában a telekadónál arra ügyeljen a kormány, hogy az adó ne legyen szerfelett nagy; mert különben a földmivelő mind munka, mind tőkekészleteit más kevesbbé terheltebb s tán ép azért jutányosabb s kecsgetetőbb iparágra fogja fordítani; már pedig minden

állam s főkép a kiválólág mezőgazdaságiban az állam s minden egyes legnagyobb kárára történik a földmiveléstől való visszavonulás.

Hazánkban e tekintetben éppen nem mondhatjuk az adó nagyságát a tudomány igényeinek megfelelőleg rendezve. Ugyanis eredetileg a tiszta jövedelem 16% volt kiszabva adógyanánt, s ez épen nem mondható felette soknak; ehhez járult a földtehermentesítés törlesztésére szolgáló alap gyarapítására e 16% harmada, azaz $5\frac{1}{3}\%$, s így összesen $21\frac{1}{3}\%$ -t növekedett végre a háboruk, melyek az utóbbi időben nagyon igénybe vettek minden csak lehetséges pénzforrást $3\frac{1}{3}\%$ ha dipótléket raktak még a földesur terhelt vállaira; úgy hogy most a földbirtokos $24\frac{2}{3}\%$ fizet adó fejében. (Legujabban némi engedmények tétettek e tekintetben.)

Már ez aggasztó körülmény, a földmives jövedelme egy negyedét odaadja az államnak s a hátramaradt három negyeddal köteles földjeit jó karban tartani; mi alig lehetséges. Azomban az állam e hibás adóztatási rendszere az által menthető némileg, hogy az ujabbkori háborus idők roppant katonaságot igényelnek, mely a különben is zavart financ állapotot még inkább súlyosbitja; és egyéb államokban is, pl. Franciaországban, hol a katastralis rendszer a leghelyesebb módon vitetett keresztül, s a fölmérések már tökéletesen befejezvék: mégis a telekadó 20%-re emelkedik.

Hazánkban a felvételek és felmérések és minden a telekadó kivitelére szükséges munkálatok következőleg sikeresítettek. Mindenekelőtt trigonometrice és topographice felméretik mind az egész ország, mind minden egyes birtokrészlet. S minden község számára egy helyrajzi térkép készíttetik, melyet azután egyenlő négyszögekre fölosztanak. Ezután a földrész nyers jövedelme határoztatik meg s erre nézve az 1824. év, mint mely 70 évnvi időköz alatt legolcsóbb gabna év volt s az 1845, 1846 és 1847, mint mely években a gabna ismét legdrágábban kelt el; az évek gabna árának közép száma

vétetik zsinórmértékül. A helyi körülmények mindenütt tekintetbe vétetnek; különösen a nehézség a termelvényeket a legközelebbi piacra való elszállításra nézve; a közlekedési eszközök kifejlettsége, climatologicus jelenségek; mert általánosan elismert igazság, hogy némely vidékek bizonyos elemi csapások által rendesen sújtatnak, így pl. rendesen árvíz borítja el a réteket, menykőcsapások, jégesőzések bizonyos meghatározott évek lefolyása alatt rendesen meglátogatják a tájat. Végre a termelési költségek felszámíttatnak, hol azomban a mívelési mód mindig azon környék középmervében vétetik fel. Mert azon körülmény, hogy egyes nagy földbirtokosok vagyonuk által gyámoltatva belterjesebben mívelik gazdaságukat, az nem szolgálhat zsinórmértékül az egész megyére, úgy az sem vétethetik tekintetbe, ha egyes mezőgazda földjét elhanyagolva kevesebbet termeszt, mint rendes körülmények közt termelhetne. Legfeljebb annyiban számíthatatik fel e körülmény is, hogy az előbbi belterjesebben művelő mágnásnak földje az első osztályu földekhez; tehát a legjobb terméstűkhez, — az utóbbi az utolsó — tehát a legrosszabb terméstűkhez soroltatott. — Mind a költségek, mind a jövedelem holdakra reducáltatik.

Az ily fölmérés, kiszámítás által nyert eredmény minden földtulajdonossal közöltetik, s ha ez azt találja, hogy jószágának fölmérése, a körülmények felvétele nem egyezik meg a jószág való minőségével: reclamálhat, panaszt intézhet egy e célra külön alakított reclamationalis bizottmányhoz.

Hogy a munkálatok még tökéletesbek legyenek a szomszéd megyék az egyenkint történt felvételeket s osztályzatokat egymással egybevetik, s így a még tán fenlévő hiányokat eligazítják.

Az ily felmérések, felvételek és kiszámítások után minden egyes vidékre három fontos okmány készítettet el: a főtelekkönyv, póttelekkönyv s a birtokosi névkönyv.

A főtelekkönyv, mely a birtok minden egyes körülményeinek s jövedelmének fontos feljegyzését foglalja magában hat szakaszra oszlik. Az első szakasz (rubrik-)ba római számmal feljegyeztetik a birtok azon száma, mely alatt az a térképen feltalálható. — A másodikba arab számokkal iratik azon szám, mely mutatja, mily négyszögbe esik említett térképen a birtok. — A harmadik szakaszba a földbirtok térfogata s nagysága, minden részlet- és járulékkal együtt felvétetik. A negyedikbe a termelési erők s költségek. Az ötödik magában foglalja a tiszta jövedelmet s a hatodik az illető földbirtokos nevét.

A pótléktelekkönyvbe minden a birtokkal netán történendő változás, eladás, csere, eldarabolás, tagosítás stb. feljegyzendő.

A birtokosok névkönyve, mint már neve is mutatja minden földesur nevét tartalmazza s pedig betűrendben, ki a főtelekkönyvben mint birtokos be van jegyeztetve; mindenik neve mellett a lapszám is jegyeztetik, mely alatt a birtokot a telekkönyvben fellehet találni.

Még egy kérdést kell itt tüzetesen tárgyalnunk, s pedig azt valljon, ha a földbirtokon adósság fekszik, le kell-e ennek kamatait mint termelési költséget a tiszta jövedelemből vonni vagy sem? E kérdés újabb időben több oldalról vitatott s pedig igen hevesen. A nemzetgazdászok egy része, támogatva legtöbb kormány eljárása által, határozottan kárhoztatja az elvet, mely szerint az adósság levonandó a tiszta jövedelemből. A tudósok, kik közt hazánkban Karvassy Ágost is, nézetüket következőleg okadatulják. Ha az állam megengedi a földtelkeken fekvő adósság levonathatását a tiszta jövedelem megadóztatásánál a földesurakat könnyen könnyelmű kölcsönökre ösztönzi; s azon veszélynek is teszi ki magát, hogy ép ez okból sok áladósság s így csalások történnek, mi nemcsak az állampénzügyeire károsan hathatna, de az erkölcstelenség tág forrásáva is lehetne. Ha az

állam megengedné a jövedelemből levonásokat a már külföldben is felette bonyolódott adórendszert még szövevényesebbé, talán lehetetlenné teszi. S végre mint egyik fő védvre, az általánosan elfogadott gyakorlatra hivatkoznak s ez által vélik ellenfeleiket elnémitni.

Ezek ellen különösen az újabb idő nemzetgazdái, s köztük hazánk genialis tudósa Kautz Gyulával következőket állítunk: Mindenesetre le kell vonni a földtelkeken fekvő adósságokat, terheket. Az u. n. reális terheknél ugyanis szó sem lehet arról, hogy azok le ne vonatassanak; csak képzeljünk egy földesurat, ki kegyuri jogánál fogva templomokat építeni és jó karban tartani, iskolákat szervezni s tanítókat fizetni köteles; ugyan mi ellenszolgáltatást kap ezért? Maga a hypothecaradósság is levonandó a jövedelemből, különösen azért; mert minden adórendszernél fő elv gyanánt kell, hogy álljon ezen igazság; miszerint jogosan igazságosan csak attól fizethetni a mink van; már pedig az adósság, mely a telket terheli nem a földesuré, hanem a capitalistáé, vagy az intézeté, kitől azt a földesur felvenni kénytelen volt. Azon ellenvetés, hogy a terhek levonása által az állam áladósságtévéssekkel könnyen kijátszattatnék, különösen jelen korunkban, már nem áll; hisz a telekkönyvek egyik főcélja, hogy az adósságok betáblázása által a hitelezők némileg biztosítva legyenek; már milyen tőkepénzes fogja elmulasztani magát ezen biztosítással el látni. S a mi az ellenfél abbeli indokát illeti, hogy az európai államok nagyobb részben mégis le nem vonják az adósságokat: az ugyan igaz; de itt az állam kissé önösen jár el véelve; miszerint ez által nagyobb jövedelemforrás nyílik pénzügyének. Végre tudvalevő elv a pénzügytan ezen szabálya; „nem szabad egy és ugyanazon tárgyat kétszer megadóztatni; már pedig ha az adósság le nem vonatik egy és ugyanazon tőke kétszer adóztatik meg; egyszer mint adóssága földesurnál s másszor mint kikölcsönözött tőke kamatja a tőkepénzésnél, a kikölcsönzés-

nél. Ily fontos okok mellett úgy gondoljuk, hogy az állam csak méltányosan s a tudomány szempontjából helyesen cselekednék, ha a földbirtokos megadóztatásánál telkén fekvő adósságait a jövedelemből levonatni engedti.

Az 1848-diki időszak előtt nálunk Magyaroknál a szorosabb értelmében telekadó nem is létezett. Az egyedüli adónem, melyet a kormány a maga részére szedtetett a királyi vagy hadi adó volt. Ez adónemre, mint valóságos országos adóra csak Robert Károly alatt akadunk, ki a királyi pénztárt, melyet maga is sok költségei által nagyon meggyengített, felsegíteni akarván 1342. a körmöci pénzverő kamarát, mely azelőtt IV. Béla idejétől a zsidók kezében volt, Hippolit mesternek 800 marcaért haszonbérbe adta, oly feltételek alatt, hogy az új ezüst kispénzeket elegendő számmal veresse; miszerint azokon be lehessen váltani a régi pénzeket. S ha ezt eszközli úgy a cél elérésére minden porta vagy kapu, melyen egy szénával vagy gabonával terhelt szekér be- s kimehet 3 garast, azaz 18 kispénzt, a rovasolástól számítandó 15 nap alatt tartoznék neki kamara nyereségképen (*lucrum Camerae*) fizetni. Ez az adóztatásnak első neme volt, mely az ország rendjeinek annyira visszatetszett, hogy a királyt a római pápánál bepanaszolták. Dacára mindennek N. Lajos 1351: 4. által szinte a kamara nyereség fizetését rendeli; de ő már a nemeseket ez adó nem fizetése alól kiveszi. S így egy bizonyos adónem keletkezett, mely országgyűlésileg már kisebb már nagyobb sommban állapítottatott meg III. Károly uralma alatt 1715: 8. által állandó katonaság tartása határozatván el, annak eltartására szükséges, mindenkor az országgyűlésen megállapítandó adó is rendeltetett. Azonban az adót is csak a nem nemesek fizették. De sajátságos e tekintetben jogunk fejlődése: a nemes N. Lajos által személye tekintetében mentetett fel ez adó alól, s ezen mentesség az idők folyamával a nemesség allodialis jószágaira vitetett által, úgy hogy a nemes, ha jobbágytelket bírt; ezután dacára nemességének adót fize-

tett: a királyi adón kívül más országos adó nem létezett. A házi adó, a deperdita, s dica: csak municipal, megyei s városi adók gyanánt tekinthetők.

Mint mindenben úgy az adóra nézve is gyökeres változtatást idézett elő az 1848. országgyűlés; különösen, midőn a 8. cikk mondja: hogy 1849-diki január 1. napjától kezdve az országnak minden lakosa a közterheket vagyonához aránylagosan egyenlően viselendi.“ E törvénycikk következtében a Pesten ugyanazon évben összegyűlt képviselők egy adósystemát dolgoztak ki; melynek a telekadóra vonatkozó elveit ide akarjuk igtatni. „II. Fejezet. Földadó. 1. §. Az 1848-ik évi november és december, és az 1849-ik év első hat hónapjára kivetendő földadónál az egész évi tiszta jövedelem 4 száztólíja vétetik adózási alapul. 2. §. A törvényhatóságok által járásonkint kiküldött rónokok a földbirtokosok földbirtokbólí jövedelmei kiszámításánál alapul veendik: a) a legalább 3 hónappal előbb kelt haszonbéri szerződések; b) a helyben vagy vidéken holdankint fizetni szokott évi földbér középtételeit; c) végre a földek közép termésének közép ár szerinti jövedelmét.

S a mennyiben telki kataster nélkül kellett ez időben az adót kivetni: ezek igen okszerű és helyes szabályoknak látszanak. (Vesd össze Magyar encyclopaedia. Az adó története Magyarországbán; A magyar országi adó és fináncrendszer 1849. évig; A királyi vagy hadi adó.“ Házi adó története 1849-ig; Deperdita; A nemesség adómentességének megszüntetése“ cikkeket. (I. r. 579—659. l.)

Az úrbéri patens.

Az urbéri patens több fejezete igen érdekes ujításokat foglal magában, melyeket átnéznünk annyiival inkább kötelességünk, mert azok többnyire részint a megváltozott jogvi-

szonyok kifolymányai, részint nemzetgazdasági állapotunknak újabb lendületet adnak. A pusztá vagy üres telkek (*sessiones desertae*) a jelenlegi birtokos kezébe jutnak. Ez az 1853. patens VI. §. 1. rendelete.

Tudjuk, miszerint a nemesek jóságai után semmi adót nem fizettek, s a közteher viselés egyedül a jobbágytelkek után történt; ily viszonynál igen természetes, miszerint a törvény megtiltotta a földesurnak, hogy a jobbágyi telkeket saját nemesi jószágaihoz kapcsolja, s így a közadókat kisebbitse. Már az 1547 : 10. az efféle üresen elhagyott telkekről gondoskodva azokat a megye felügyelése alá helyezi; de dacára mindennek mégis igen sok elhagyott üres telek a földesurak birtokába került, s úgy, hogy az 1771. február 28. 1105. sz. és az 1773. sept. 23. 4744. sz. alatt kelt rendeletek a földesuraknak meghagyák; miszerint az üresen hagyott s általuk 1743. elfoglalt telkeket ismét visszaadják a jobbágyi állományba. Az 1836. XI. 9. §. pedig legújabban rendelte, hogy „minden urbéri telkeket, melyek az urbér behozatala idejékor, mint megszállottak összeirattak v. időjártával alkottattak, később azomban bármely módon elhagyottakká váltak, hacsak általában nem haszonvehetlenek a vármegyék, mindjárt a jelen törvény kihirdetése után rendelendő küldöttségek által jegyzésbe vétetvén, azoknak megszállítását minden módon eszközöljék; — megjegyezvén azt, hogy a földesurak azoktól, kik azon telkeket, az urbéri szokott adózások és közterhek viselése mellett mivelní kívánják; a telki haszonvételek által engedéseért semmi árt ne követelhessenek.“

Miután már az 1848 : 8. által a közterhek viselési elve érvényre jutott s azt a megváltozott politikai körülmények közt is fentartották: az urbéri patens igen okszerűen mindazoknak tulajdonában hagyja az elpusztult telkeket, kik annak épen birtokosai; egy kivételt téve, miszerint az 1848. s 1849. zavaros s háborús idők alatt elhagyott telkek illető tulajdonosukéi maradnak s nem jelenlegi birtokosokéi.

A maradék vagy remanentialis földekről ugyanez áll; azaz a jelenlegi birtokosnál maradnak. Maradék föld alatt az összes jobbágytelki állománynak azon része értetik, mely a jobbágy földterület felmérése után olykép hátramaradt, miszerint nem jutott neki a kimérési szabályok szerint földmivelő jobbágy. Efféle maradvány földeket előbbi törvényeink szerint új jobbágy telkekre kellett felosztani; így az 1838 : X. 7. §. „hogya pedig az urbér behozatala idejében kimért telkek illetőségén fölül valamely földek maradnának fenn, ezekből az 1723 : 18. t. c. rendelete szerint új urbéri telkek alkottasának.” Azomban a patens 10. §. a földeket a jelenleges birtokosnál hagyja; ha ez nem volna az illető telek földesura, akkor az érte járó váltságdíjt nem fizeti a kormány, hanem a birtokló jobbágy: de akkor sem fizet váltságdíjt, ha mindjárt maga a földes ur is bírja.

Az urbéri állománynak minden öregbedése, mely az urasági földekből vagy a közös legelőből foglалás által keletkezett; valamint ugyanannak kisebbbedése, mely a korábbi földesuraság részéről történt foglалás által okoztatott az eddigi törvények szerint ítélendő meg; azon korlátozással (10. §.) hogy az 1820-dik éven túl haladó békességes birtok többé meg nem támadható. Az erre vonatkozó régibb törvény az 1836 : X. 7. §. mely rendeli: „Ha mindazon által a jobbágyok azt bizonyíthatnak, hogy a fogyatozás onnét eredett, mivel az uraság az urbér behozatala óta, az általok telki illetőségeken felül használt földeket elvette, akkor ezen fogyatozás kipótolására köteleztetik az uraság, — valamint viszont, azon fönmaradt földek, melyekre nézve bebizonyíttatnék, hogy azok a közös legelőből, vagy az uraság egyéb földeiből elszántással, vagy más módon a jobbágyok által elfoglaltattak, s az urbéri tartozmányok azokkal szaporitattak, ezek a földes ur szabad rendelkezése alá esnek vissza; azok pedig a közös legelőhöz visszacsatlandók lesznek.

Az irtásföldek vagy irtványok (*exstirpaturae*) tekinteté-

ben kettőt kell megemlíteni; ezek az urbéri rendelet szerint vagy a mostani birtokosnál maradnak; vagy a földesur által visszaválthatók. A jelenlegi birtokosnál maradnak a) mindazon irtványok, melyek valamely jobbágytelki állományba törvényesen olykép kebelezettek be, hogy irtásföldi tulajdonukat elvesztvén, a jobbágytelek alkatrészét képezték. Erre vonatkozólag az 1836 : V. 3. §. szerint: „Ha valamely irtvány a jobbágytelki állományba foglaltatott oly annyira, hogy természetét vesztvén már az állománynak részét tenné, sem az ettől többé el nem szakaszthatatik, sem a jobbágyok részéről a megváltás vagy irtásbér fejében követelés nem tétethetik.“

b) Mindazon irtások, melyek a volt jobbágyoknak eredetileg és tisztán életök fentartására adattak át;

c) azon irtványok, melyeken telepítések találtak, ha azoknak birtokosai e telepítvényeken kívül egyéb jobbágytelekhez tartozó birtokot nem bírnak.

d) azon irtványok, melyek birtokosaiknak szerződészerűleg örök időkre átengedettek, bizonyos földbér; terménybeli adózások vagy szolgáltatások mellett.

Azomban megjegyzendő, hogy csak az a) pont alatt említett irtásföldek váltatnak meg a kormány által, a többieket azoknak birtokosai tartoznak megváltani. Egyéb irtásföldet a földesurak visszaválthatnak a maguk számára.

Az erdei haszonvétele, a fáizás, makkoltatás stb. a patens 10—15. §§. szerint megváltatandók, s az erre vonatkozó szabályzatok rövideden következők: A hol a jobbágyok fáizási joggal bírtak ott ezen haszonnal megfelelő erdőrészt haszítassék ki számukra, s a fennmaradt erdő a földesuré lesz minden tehertől menten; mind a jobbágyok, mind a földesur a nekik ily módon jutott erdőnek minden hasznát élvezhetik; csak hogy az erdőrendtartási szabályokat meg kell tartaniok. Ha néhol a földesur már előbb elkülönözte volna a jobbágyok számára az erdőrészt; de némi hasznót a maga számára fentartott, mindez megszűnik s a jobbágyok korlátlanul élvezik

az ezdői hasznót. Ha a földesur s a jobbágy az erdő elkülönzésére nézve tisztába nem jöhetne a bíróság intézi el az egész ügyet. A bíróság szakértők meghívása mellett felszámítja a hasznót, a melyet a jobbágyok élveztek, s azután a telkek kategóriájához képest, állapítandják meg az osztályzást. Nyolc zsellér egy telki állományt kap. A felosztásnál következő elv tartassék szem előtt: Egy telek után rendesen ne szabattassék kisebb tér, mint két hold, holdját 1200 □ öllel számítva, s nem nagyobb, mint nyolc hold; s csak ott, hol a helybeli viszonyokhoz képest e kiszabás után nem lehetne az eddigi törvényes haszonvételt nyerni, határozható nagyobb tér; de soha tizenkét holdon felül. Szinte két holdnál kevesebbre is lehet az erdőrészt szabni, ha az eddigi törvényes fáizás, s erdei haszon oly csekély volt, hogy a famennyiség előállítására nem kívántatik két hold. A lelkészek és iskolamesterek, kiket az 1836 : VI. 4. §. fáizási joggal ruházott föl, az erdő elkülönítésénél szinte egy bizonyos részt kapnak, s pedig a lelkész egész telki, az iskolamester féltelki illetményt.

Az így felosztott erdő községi erdő gyanánt kezeltetik, az efféle erdők kezelési rendje szerint. Az erdőhaszonvételek megtörténendő végérvényes szabályozása bekövetkezéséig a korábbi törvényes határozatok érvényességben maradnak; s így épségben marad az 1836 : VI. 4. §. s a VII. 8. §. melyeknek rendeleteit nagyobbára már idéztük.

A nádlásra nézve rendeli a patens, hogy a földesur vagy bizonyos mennyiségű nádat szolgáltatson évenként a volt jobbágyoknak, vagy jelöljön ki egy helyet, egy részt a nádasban, mely egyedül a jobbágyok részére lesz haszonélvezhető, vagy végre fizessen egyenértéket az előbbi haszonért; mindhárom esetben a földesur volt jobbágyainak a nádlásérti viszonszolgáltatás hasznát levonhatja.

A legelőkre nézve mind a jobbágy legeltetési joga földesura legelőjén, mind a földesuré volt jobbágyai birtokán: mint mi a szabad tulajdonnal meg nem fér, a patens által

megszüntetett. De itt egy hiányt kell felemlítenem a különben helyes szervezeti patensben; s ez a legelő elkülönítés csak engedőleges s nem parancsoló cikke, mennyiben káros a közlegelő minden miveltebb s a gazdaszat bizonyos fokát elért nemzetnél. láttuk értekezésünk első részében; s fájdalom épen e tekintetben nem lépett fel a kormány s a törvényhozás akkép, mint tenni kellett volna, holott népünk nemzeti jelleme ép e tekintetben ösztönt s ingert óhajt a felsőbbiségtől; mert helyesen jegyzi meg Tóth Lőrinc említett munkája 106. lapján: „Azon megtörhetetlen s a hirlapi cikkek-, népkönyvek-, röpiratok-, élelőszóvali jótanácsokkal itt ott látható virágzó tagosított birtokok csábító példájával is dacoló előszeretet, mely népünkben a közös legelő iránt él és uralkodik: makacs rögzöttsége által azon hitre bír, hogy az még fajunk ázsiai nomad életből átörökölt vonás, mely a lefolyt évezredekén át tartott folytonos szokás által még inkább megerősödött.“ Akadunk ugyan nyomára annak, hogy a törvényhozás a legelők elkülönítését célszerűnek látta; így az 1836 az elkülönítést, ha azt a földesur, közbirtokosok, vagy a jobbágyok nagyobb száma kívánja megengedi; így az VI. 3. §. „Minthogy a jobbágyoknak, mennyire a helybeli környülállások engedik, elegendő legelőt kell adni, leginkább az ennek megszorításából s aránytalan használásából eredni szokott panaszok megszüntetése és egyszersmind a nemzeti ipar előmozdítása tekintetéből, a jobbágyi legelő a földesurétól, valahol ezt csak a hely engedi, ha azt a földesur, a közbirtokosok közül egy vagy végre az urbéri telekkel bíró jobbágyoknak nagyobb része kívánja, a megyei közgyűlés által rendelendő küldöttség közbenjöttével, törvényszék által megvizsgálandó szabad egyezés mellett, mely eránt utóbb a királyi felségnek a helytartótanács utján leendő felügyelési jusa fenmarad, — vagy ha ezen egyezés nem eszközölthetnék, urbéri uton, előre bocsájtván, ha kívántatnék, minden tartozmányok összesítése, elkülönöztetni rendeltetik. De ennek kihasításában vigyázni

kell, hogy a legelői járandóság oly tájon ne adassék ki, mely egyáltalában haszonvehetetlen, t. i. vagy árvíz, vagy homoktorlás, vagy más okok miatt, barom vagy marha legeltetésre nem alkalmas.“ E törvénycikkelyt az 1848 : 10. megerősítette. S a patens a legelő elkülönítést csak ott rendeli hivatalból végrehajtatni, hol a korábbi földesurak s jobbágyok közti viszonyok a földbirtok tekintetében nincsenek tökéletesen kiegyenlítve.

A szőlők elébbi jogviszonyaink következtében háromfélék: urbérik, industrialisok és haszonbérik. Mint láttuk a szőlők után különösen az 1715 : 97; 1802 : 7; 1807 : 3 s 1836 : VII. 3. §. értelmében a kilenced s a hegyvám járt a földesurnak; e teher meg van szüntetve s a kormány által megváltva; de csak oly szőlőkre, melyek az urbéri tabellákba fölvétettek vagy amelyek idővel urbéri természetűekké lettek, vagy végre a közlegelőből képeztettek s bebizonyítható, miszerint a község már akkor a közlegelő állományának illetén megcsorbítása ellen szót emelt. Minden más nemű szőlő után az eddig divatozott tartozások fizettetnek; de megválthatók az illető birtokosok által.

Itt van helye, hogy megemlítsük az 1840 : VII. 9. §. jó szándékból hozott, de téves elveken alapuló permissiv törvény káros hatását. E törvény, mint említettük megengedi a jobbágyoknak, hogy urbéri tartozásaik alól magukat felmentsék, kiváltságolhassák; — s hol jólelkű, jobbágyaik sorsát szívtükön hordozó földesurak voltak, e váltság meg is történt s íme a patens ezen magukat kiváltságosított jobbágyoknak semmi kármentesítést nem nyújt. Így a jobbágyok földesuraikat önzőknek, haszonlesőknek tarták, kik éltük nedvét az utolsó cseppig kisajtolják; és sok szőlő birtokos jelenleg tán csak azért nem váltja meg terheit a földesurtól, mivel azon reményben ringatja magát, hogy eljön a kor, hol e terhet is a kormány leemeli vállairól; már pedig mint Török János publ. dolgozataiban a 116. l. mondja: „arra a bordézmára kötelezett

hasztalan számol, hogy e tartozás megszüntetését bármikor is az állam vállalja el és eszközölje az urbéri tehermentesítéshez csatolva. A hegyvám és bordézma nem urbéri tartozás; a szőlők különböző tartozások kikötése mellett rendszerint a nemes birtokos allodiumain állíttattak; azért is a teher megváltása tisztán magánjogi kérdés.“ Külömben a szőlőkről a patens 17—18. §§. szólnak.

Vége az utolsó amit e helyen az urbéri patensből kiemelni kötelességünk a tagosítás. A tagosítás eszméje már az 1836 : VII. §. 3. s még jobban a XII. törvénycikkben jutott érvényre; s e törvényt az 1840 : 30. a jászkunkterület községeiben, a 31. a hajdukerületre kívánja kiterjeszteni. A patens a tagosítás iránt ismét, ha nem is hibát de mindenesetre hiányt követett el, midőn a tagosítást nehezíté. Ugyanis szerinte mindazon községekben, hol a tagosítás még eddig meg nem történt, az urbéri bíróságok felállítása utáni egy évig bármely fél, akár a földesur, akár a jobbágyok kívánatára létesíthető. De ez idő eltelte után csak mindkét fél beleegyezése után engedi azt meg.

A tagosításnál különösen nézetünk szerint azon egy óhaj volna, hogy a birtok elosztásánál a kis birtokosok azon előnnyel láttassanak el; miszerint a község közelében s nem legeslegvégső határán nyerjék részleteiket. Egyáltalában pedig az egyezkedési elv legyen a fő, mely efféle munkálatoknál döntő; ha pedig az semmikép sem volna egyesség által kivihető, akkor a bírói közbenjárás, s nem a vaksors legyen a határozó. El nem mulaszthatjuk itt Tóth Lőrinc velős szavait felemlíteni, midőn 221. l. így szól: „Az 1836 : XII. sors. huzást rendel alkalmaztatni a tagok kiosztásánál, ha a közbirtokosok máskép nem egyezhetnek; de logikát nem ismerő vak sorsra bízni a kisbirtokosok sorsát, hitem szerint nem lehet, kik ha ez uton a határ szélére vettetnek, földeiket haszonnal művelni képesek nem lesznek. Ha tehát az egyezés nem sikerül, határozzon a bíró a javasolt tervezet és arra

vonatkozó észrevételek, a kiküldött törvényszéki biztos hivatalos jelentése nyomán.“

Az urbéri patens egyéb részeit, mint melyek nem vágnak elméletünk körébe mellőzhetjük; egyedül a jobbágyság feletti bíráskodást urbéri ügyekben emelhetjük még ki. — 1836. előtt az uriszék volt e tekintetben első folyamodásu törvényszék; a megye másod; azután következett a helytartótanács s végre a kancellária. Az 1836 : X. szivére vevén az uri széken gyakran történni szokott visszaéléseket rendeli, hogy ha a földesúr érdekelve van a peres ügyben, akkor a szokásos elnök, az uradalmi tiszt, ne elnököljön, hanem az elnökséget egy táblabírnak engedje át; — azonkívül kívánatlik még két táblabíró, az esküdt s a szolgabíró; jegyző gyanánt bárki szerepelhet, kivéve a földesúr tisztjét, ügyvédét. E törvényszékek az urbéri patens által egészen megszüntettek; s a jobbágyság ugyanazon bíróságnál perelhetett, mely a nemes felett bíráskodott. Tisztán urbéri ügyekre nézve azomban az 1855: dec. 25. belügyministeriumi rendelet következőket határoz. Első bíróság gyanánt minden megyében v. több kisebb megyére nézve egy törvényszék állíttatott fel egy elnök s két ülnökkel. Másod folyamodásu bíróság 5 és a temesi bánóság s Vojvodinával 6 közigazgatási s különös urbéri hatóság állíttatott fel, és ugyan :

A budapesti, melynek székhelye Budapest s pedig Buda, ez alá tartoztak következő megyei urbéri törvényszékek Pest-Pilis, (melynek székhelye Pest), Pest-Solt (Kecskemét) Szolnok (Szolnok), Heves (Eger), Borsód (Miskolc), Csongrád (Szeged), Esztergom (Esztergom), Fehérmegye (Fehérvár).

A pozsonyi kerületi urbéri törvényszék alá tartozott: Pozsony (Pozsony), Felső-Nyitra (Nagy-Szombat), Trencsén (Trencsén), Árva és Thuróc (Alsó-Kubin), Liptó (Sz.-Miklós), Zólyom (Ujbánya), Honth (Ipolyság), Nógrád (Balassa-Gyarmath) s Komárom (Révkomárom).

A sopronyi kerülethez: Soprony (Soprony), Mosony

(Magyar-Óvár), Győr (Győr), Vas (Kőszeg), Veszprém (Veszprém), Zala (Zala-Egerszeg), Somogy (Kaposvár), Tolna (Szegszárd), Baranya (Pécs).

A kassai kerületben: Abauj és Torna (Kassa), Zemplén (Sátoralja-Ujhely), Gömör (Rimaszombat), Sáros (Eperjes), Szepes (Lőcse), Bereg és Ugocsa (Beregszász), Ungh (Ungvár), Marmaros (Sziget).

A nagyváradi kerület alá tartoztak: Délbihar (Nagy-Várad), Éjszaki Bihar (Debrecen), Békés-Csanád (Gyula), Arad (Arad), Szathmár (Szathmár-Némethi), Szabolcs (Nagy-Kálló).

Végre a temesi bánságba rendelt másod kerületi bíróság (Temesvárott), Temes, Torontál s Krassóra nézve (Temesvárt, Éjszaki Bács (Zombor) s Déli Bácsra (Ujvidék) nézve itél.

A másod bíróságnál elnök, bírák s a helytartósági osztály némely tagjai ítélnek.

Végre legfelsőbb forum gyanánt volt a bécsi urbéri törvényszék, elnökkel; — mely törvényszék tagjai a legfőbb törvényszék s a belügyministerium tagjaiból állottak.

E törvényszékek működésüket nem ugyanazon időben kezdték; s pedig a bécsi törvényszék, s így a legfelsőbb forum 1855. dec. 31. A hat főtörvényszék az egyes politikai kerületekben 1856. jan. 15. s végre a 44 első folyamodásu megyei urbéri törvényszékek 1856. január 30. Az 1860. oct. diploma folytán beállott változás e törvényszékeket megszüntette.

Az urbéri patens, mint láttuk, lényeges változást hozott létre birtokrendszerünkben; az országbírói értekezlet pedig meghagyta rendeleteit, mivel a VI. 1. §. mondja: Az 1836. és az 1840. évi urbéri törvények folytán időközben keletkezett, az urbéri szabályozások minden nemére, az arányossági perekre és a földtehermentesítésére kiterjedő legfelsőbb szabályok az 1848-diki évi viszonyokkal összehangolásban nem lévén, azok a legközelebbi törvényhozás intézkedéseig az 1790:

35. t. c. példája nyomán anyagi tekintetben továbbra is hatályban maradnak.“

Igy áthaladtunk mindazon kérdések gyakorlati alkalmazásán honunk viszonyaira nézve, mely kérdések a birtok szabadságát, nagyságát, felosztását s tagosítását illetik; — látuk, miszerint a kormány és törvényhozás, különösen a legújabb időben, ha nem is minden tekintetben, de nagyobb részt a tudomány által kivitt igazságok alkalmazását létesíttette; — hogy e tekintetben értekezésünk első, elméleti részében követett rendtől eltértünk okát a tárgy s rendeletek egymástól összefüggésében kell keresnünk.

Az űsiség.

S most egy új fontos szakaszba vágunk, s megvizsgáljuk az űsiségi s a hitbizományi intézmények hatását s jelenlegi állapotát. Az űsiség, magánjogunk ezen szép s lényeges elve, annyi és oly számtalan visszaélések által nemzeti jóllétünket ép úgy, mint a hitelt kisebbitette, hogy ne mondjuk megszüntette.

Az űsiség teljes érvényre N. Lajos korában jutott, ki megerősítvén 1351. II. András aranybulláját a 11. §-ban azt mondja: „*Quod nobiles homines, sine haerede decedentes, possint et queant ecclesiis et aliis, quibus volunt, in vita vel in morte dare et legare, possessiones eorum vendere et alienare. Imo ad id facienda nullam penitus habeant facultatem, sed inter fratres proximos et in generationes eorundem ipsorum possessiones, de jure et legitime, pure et simpliciter, absque contradictione aliquali devolvantur.*“ Az űsiség által a birtok meglőn kötve s minden e tekintetbeni megszorítás kivált magasb miveltségű népeknél káros és hátrányos. E hátrány megszüntetésére hozatott az 1848 : 15. mely az űsiséget minden következményeivel együtt megszüntette. Az elv gyakorlati foganatosítását az 1852. nov. 29. legfelsőbb u. n. űsi-

ségi patens létesítette. Fussuk át rövideden tartalmát s lássuk mint érvényesítette e patens a helyes gazdasági elveket. Először is megszüntette a királyi s nádori adomány természetéből folyó háromlasi jogot, s a magvaszakadtnak megengedi, miszerint jószágát bárkinek is hagyományozhassa. Az ősiségnek az öröködesre vonatkozó szabályai megszüntettetnek, s így jelenleg már fiu s leány egyaránt osztozkodik s az osztozás által nem keletkezik jogközösség. — A tulajdon átruházást a legszabadabb elvekre fekteti a mennyiben mindenki szerezhethet, akár nemes akár nem nemes honfi v. idegen legyen is az, fekvő jószágokat. Ezt tartalmazza rövideden az ősiségi patens, melynek hatását s érvényét az orsz. b. értekezlet is helyben hagyta.

Az ősiség megszüntével szoros kapcsolatban kellett volna a hitbizományok eltörlésének is karöltve járnia. A hitbizományok gyökerei a hűbériség alapjaiban ágaznak el; s ha az ősiség a hűbériség következménye, úgy a hitbizomány intézménye abból nálunk is minden külső behatás nélkül fejlődött volna; de nem, jogunkban a hitbizomány ismeretlen valami, s csak 1687: 9. rendeli következőket: „Ad advertendam magnatum et procerum regni ruina, refraenandamque licentiosam attentari solitam bonorum abalienationem et prodigalitem, justo statutum est, quod si quispiam amodo imposterum eorundem magnatum et procerum, de bonis suis, sive per servitia, aut propria marte, sive ex fructibus aviticorum acquisitis, per dispositionem testamentariam praevis in comitatibus publicandam, fidei comissum et majoratum a sacra Caesarea regiae majestate confirmatum, facerit, constitueritque haereditas, et successores ejusdem, de ejusmodi bonis testamentariae dispositioni paternae subjectis, contra tenorem ejusdem nullam habeant quod capitalem acquisitionis illorum summam, impignorandi, et abalienandi facultatem. §. Hoc tamen articulo ad nobiles se nullo modo extendente.“

Hogy egyes főcsaládok mintegy vagyoni s jószági terje-

delmők által állandó conservatív pártot képezzenek, s így a tulzó s könnyen elragadtató pártokat ellensúlyozzák, szükséges minden országban, s így nálunk, hol a tulzó pazarlás főurainknak csaknem második természetökké lett, a főbirtokosokat ily módon korlátozni igen helyes volt. De midőn az 1723 : 50. e jogot minden nemesre kiterjeszti, ez ellen szigoruan ki kell mondanunk roszalásunkat. Mily gazdálkodás lesz ott honos, hol a testvérek egyike az apai birtok művelt állapotába készen beléphet; míg talán épen a segélyre inkább szoruló kisebb gyermekek két kezök munkájához szorítottak; itt mondhatni el csakugyan azt, hogy proletárrá legyenek a többi családtagok mind, csakhogy egy közülök a gazdagság fényében tündököljön. De magára a hitbizományi birtokosra nézve sem kedvező ez intézmény; hisz ő annak csak korlátolt haszonélvezője, ki majdnem minden fontosabb ügyzetnél a hitbizományi várományosok s azoknak gyámjai gondnokai által korlátolva van. Ép ily körülmények közt szinte nem helyeselhető az 1862. october 9. kibocsátott hitbizományok iránti királyi leírás (l. Sürögöny 1862. 245. sz.), mely Magyarországra nézve az osztrák általános polgári törvénykönyv szabályait hozza a hitbizományoknál érvénybe.

A telekkönyv.

A hitel ügy tehát újabb időben lényeges lendületet nyert, már az által is, hogy az ősiség megszüntetett. Azomban sem rendes okmányok nem léteztek még akkor, melyekből a fekvő vagyon, a jószág mineműségét és állapotát egész biztonsággal tudni lehetett volna; sem a hitel emelésére oly lényeges intézet, a földhitel intézet még nem boldogította honpolgárainkat. Igaz ugyan, hogy már az 1840 : 21. 19. §. rendel: „egyes személyeknek nemes javaikra nézve szabadságukban álland, a megye közgyűléséből küldöttséget kikérni, mely az illető nemesi fekvő javakat hitelesen összeírja és föl-

méresse, mely munkálatot a megye közgyűlésére bemutatván az ily módon hitelesen összeirt és felmért nemesi birtokokról egy különös jegyzőkönyv fog a megye által vitetni.“ S így már lehetett volna némi határozottsággal egyes nemesi jószág felett felvilágosítást nyerni, azonkívül már 1848. előtt létezett bizonyos telekkönyvi intézmény a szabad királyi városokban; de mindennek kevés eredménye volt.

A telekkönyvi intézmény, mely annyira szükséges a jól rendezett hitelre, történeti jogéletünkben nem gyökerezik, az külről jelesen a német jogból van átvéve. 1855. dec. 15. bocsáttatott ki az u. n. telekkönyvi ministerialis rendelet Magyarországra nézve is, melyet az orsz. b. értekezlet I. §. 148. érvényben hagyott. (L. Wenzel I. 188. §.) E rendelet előkészítői gyanánt említhetjük az 1849. dec. 28-diki rendeletet, mely azomban a nemesi birtokokat érintetlenül hagyta. Midőn 1852. nov. 29. az általános polgári törvénykönyv hazánkba is behozattatott a benne a telekkönyvre vonatkozó fejezetek szinte jogérvényűekké váltak, s így a nemesi birtok is telekkönyvi munkálatok alá vétetett; különösen az 1853. apr. 18. és sept. 16. ugy szinte 1854. jul. 23. ministerialis rendeletek alapján. (L. Wenzel I. 226. §. jegyz.)

A hitel megszilárdítására célzó 1855. dec. 15. telekkönyvi rendeletnek alapelvei s fűtülajdonai következők. A telekkönyv azon közhiteltű okmány, mely a fekvőbirtok létviszonyait magában foglalja; célja a fekvő birtokot biztos jogi alapra fektetni, hogy így a jog s vagyonbiztonság fentartassék, a hitel biztosítottassék s a vagyon bizonytalanságából keletkező folytonos és hosszúra nyúló perek mellőztessenek. E célt a telekkönyvek hazánkban következő szerkezetök mellett vélik elérni. Minden telekkönyv három részből áll: Birtokállási lapból (Besitzstandsblatt), melyen a patens 51. §. szerint a telekkönyvi jószág test tárgyilagosa ismertető jelei szerint, jogi minőségének rövid kijelölésével, táblás átnézetben vagyon feljegyezve. Az egyes részletek felvilágosításául szolgálnak azon okiratok,

melyek a patens 160. és 170. §§. szerint az okmány-gyűjteményben egybecsomózva őriztetnek. A jószág egyéb viszonyai, melyek a telekkönyv céljához nem tartoznak: ide e könyvbe nem igtatnak. A második rész a tulajdoni lap (Eigenthumsblatt). Ide jegyeztetik a tulajdonos vezeték és keresztnéve, mellékneve (de nem talán gúnyneve is (Spitzname), polgári állása, ipara, lakhelye s a tulajdonos egyéb ismertető jelei, hogy az által a személy iránt minden kétség elháríttassék. Ha községek, intézetek, vagy testületek alapítványok vagy egyéb jogi személyek a tulajdonosok: az őket illető sajátságos nevezet jegyeztetik fel, közöstulajdonnál a tulajdonostársak. E lapra jön továbbá a tulajdonhozi jogcím, a tulajdon minden további átruházásai, minden nyilvántartási bejegyzés alá került feltételek és korlátozások, melyek a tulajdonos személyét, kiskorúság, gyámság stb. alapján egyenesen vagy csak tulajdonosi jogát illetik, mint pl. helyettesítés, elővételi jog, zálogbirtoklási viszony stb.; e körülményekben való minden változás; e telekkönyvi jószágtest minden be- vagy hozzájegyzése; végre a telekkönyvi jószágtestnek a szerzési okiratokban pénzben kifejezett vételára. Azonban a telekkönyv nem kezeskedik arról, hogy a jószág ára helyesen adatott-e elő vagy változatlanul marad-e. Végre harmadik része a telekkönyvnek a teherlap (Lastenblatt); ide jegyeztetik az 54. §. szerint a józágon vagy annak részén fekvő zálog- s alzálogjogok, szolgalmak s egyéb dologbani jogok s kötelezettségek; s a terhek minden változásai (L. Wenzel I. 227. §.)

A telekkönyvi jószágok felvételénél háromféle különbség tűnt fel, a tekintetben t. i. amint a jószág, nemesi, urbéri vagy polgári vagyon természetével birt..

A nemesi fekvő javak telekkönyvezésénél következő elvek szolgáltak zsinórmértékül. Minden nemesi birtok, mely mint különös urodalom egy vagy több személy által biratott (anélkül azonban, hogy a jószág fel lett volna osztva) ugyanazon megyében fekvő tartozmányokkal együtt: egy jószág

gyanánt tekintetett. Ha a tartozmányok más megyében fekszenek, a telekkönyvi előmunkálatoknál külön jószágkép vétettek föl. Azomban a birtokos kívánatára, s ha e tartozmányokon vagy semmi vagy csak a fő jószágon fekvő egyenmű adóssággal volt terhelve, e tartozmányok a főjószághoz irattattak. Szinte szabadságában áll a tulajdosnosnak ugyanazon megyében de szétszórta fekvő tartozmányát külön telekkönyvi jószágtest gyanánt felvételni. Köz birtokosságokban vagy nemesi községekben minden laképüttel ellátott belső telki birtok egy külön telekkönyvi jószágot képez. Ha egy birtokos több külső telket bir, vagy több belsőt házhely nélkül, akkor szabadságában áll minden, vagy csak néhány telkét külön telekkönyvi állománykép feljegyeztetni. Más nemesi jószágok, melyek sem valamely jószágnak nem alkatrészei, sem közbirtokosságban nincsenek: külön telki alkotványt képeznek. Végre ha valamely község jószágai felosztattak: minden jószág egy telki állományt képez.

A volt urbéri javaknál ez elvek szolgáltak irányúl: Minden urbéri jobbágy, zselléri, remanentialis, industrialis stb. az urbéri patensben kijelölt jószág: külön telekkönyvi test gyanánt vétetett fel. A tulajdonos, ha másnemű őt illető tulajdonnal is birt, azt szabad volt említett javakhoz csatolnia; azomhan ehhez kívántatott, miszerint ugyanazon községben fektűdenek a jószágok, és hogy ne képezzenek külön laképüttel ellátott birtokokat.

Végre a polgári javaknál minden önállóház, a hozzá tartozó udvar s kert és szántófölddel együtt egy telekkönyvi jószágtestet képez; a tulajdonos beleegyeztével más ugyanazon községben fekvő javak is egyesíthetők e jószágtesttel, ha azok addig is azzal törvényesen vagy törvényes szokás szerint egy egészsze voltak egyesítve. (L. Wenzel I. 226. §. jegyz.)

A magyar földhitelintézet.

A telekkönyv behozatala lehetségesítette a földhitel intézet létesítését; már Széchenyi és többen utána hű szavakban adtak a földhitelintézet eszméje létestülési óhajának műveikben tért; de az csak a legujabb időben létestülhetett. Sőt ami a magyar földbirtokosra olyannyira nyomasztó volt, csak az újabb időben nyerhetett a bécsi bank földhiteli osztályától földjére hitelt; s kénytelen volt gyakran a legnagyobb uzsorával egyes kereskedőktől pénzt fölvenni.

Hogy némi fogalommal birjon az olvasó, mily állapotban volt még akkor a magyar földbirtokos hiteli állapota, idézzük Török János publicisticai és nemzetgazdasági némely dolgozataiból következő sorokat (52. l.). A birtokos kénytelen ugyanazon pénztőzséreknél, kik váltóképesességüknél fogva a banktól 4% kamat mellett nyernek pénzt 80—100%-re venni fel tőkét. Mintán az uzsora s törvénytelen kamatok el vannak tiltva, nem is adóssági kötelezvények alakjában gyakoroltatik ezen istentelen uzsora; hanem „áruszállítások“ ártatlan neve alatt, oly formán, hogy a természető terményét, mely például ma és egy negyed év múlva 4 pfton kell, — pénz szorultságában (miután semmi más uton olcsóbb pénzhez jutni nem tud) két vagy három hónappal a termés előtt $2\frac{1}{2}$ —3 pftért eladja; azonkívül tehát, hogy az előre fölvelt pénztől a termény kiszolgáltatásaig a rendes ötös kamatot megfizeti, az előlegező vevőnek egyszersmind az áruérték negyed és több részét adja díjul, úgy hogy az érdemes pénztőzsér a banktól kereskedői kiváltságánál fogva nyert tőkéjét évenként 100% nyereszkezéssel kezeli anélkül, hogy az égbe kiállító csikarásból származtató jövedelmét az állomány megadóztatni képes volna, míg a birtokos el nem rejthető ingatlan vagyonától a közterheket is viseli, s igen szerencsés, ha birtokában fekvő tőkéje 4—5%-ot kamatoz. Utóbbi időkben

igaz a magyar földbirtokosoknak is megnyílt a bécsi bank, de mindez nem pótolta az országos földhitelintézet hiányát. Végre az 1860. oct. 20. diploma után politikai viszonyokban kedvezőbb körülmények keletkeztevel néhány lelkes honfi a szent ügyet nagy hévvel fölkarolta s Ő Felsége 1862. aug. hó 20. a földhitelintézet alakíthatását megengedé.

A magyar földhitelintézet a kölcsönös jótállás elvén alapul; minél fogva az intézet tagjai, akár alapítók (alapító pedig az, ki az intézet alaptőkéjéhez legalább 5000 frttal járult Alapszab. 2 és 98. §.), akár adósok (azaz oly adós, ki az intézettől legalább 1000 frt hitelt nyer Alapsz. 4. §.) az intézetet érhető kár és veszteség pótlásához, alapítványuk, illetőleg kölcsönösszegük arányában hozzájárulni tartoznak, (Alapsz. 98. 105. és 108. §§.)

Ezen kötelezettségek biztosítására tartalék alap alakítatik, mely az alapítók és intézeti tagok befizetései által képezetik. (Alapsz. 97. 98. 99. 108. 111. §§.)

E tartalék alap áll: az alapítók által aláírt 1,677,000 frtnyi tőkéből, melynek 10⁰/₀-ja az engedmény megnyerése után 2 hóval már befizettetett, hátralevő része pedig megfelelő értékpapírok, kezesség vagy bekeblezés által biztosított, s a bemutatás utáni 14 nap alatt fizetendő kötvények letétele által fődőztetik. (Alapsz. 99. 100. §§.) Az intézeti tagok fődőzettel a kölcsön nyerendő összeg 1⁰/₀ át tesszik le a tartalék alapba s a kiállítandó kötvényben magukra vállalják azon kötelezettséget: hogy ezen 1⁰/₀ fődőzetet folyvást kiegészítve fogják tartani. (Alapsz. 108—111. §§.)

Ezen az intézet tagjai által nyújtott fődőzethez járul még azon 500,000 frt is, melyet Ő cs. kir. ap. Főlsége az országos pénzalapból az intézet tartalék alapja javára az 1848: 14. alapján utalványozni kegyeskedett.

Az intézet tüzleteinek főnemei ezek:

Elfogad készpénzbeli betéteket hatóságok, társulatok, pénzüntézetek és magánosok részéről.

A betét azonban 100 frtnál kisebb soha sem lehet. (Alapsz. 154. 155. §§.) A betevő a betett összegről fizetési utalványt kap, mely legalább 6 hónapra és legfőlebb egy évre szól, s lejárat után kamatokkal együtt a társulat által készpénzben vagy a betevő kívánatára záloglevelekkel vagy jövedékjegyekkel fizettetik ki. (Alapsz. 156. 157. §§.)

Hitelt nyit kölcségeknek, társulatoknak és egyeseknek készpénzben s értékpapirokban. (Alapsz. 39. 152. 169. §§.) A kölcsönnyújtás háromféleképp történik:

Záloglevelekben; ekkor a kölcsön $3\frac{1}{2}$ év alatt törlesztetik. Az adós törlesztés s kamatok fejében $6\frac{1}{2}\%$ -et fizet; miből kamatokra $5\frac{1}{2}\%$ esik s kezelési költségekre $\frac{1}{4}\%$. E járadék csak készpénzben fizethető; kivéve azon esetet, midőn az adós évi járadékát túlhaladó törlesztéseket akar tenni; ekkor az intézet értékpapirjai névszerinti értékükben is elfogadtatnak. (Alapsz. 83. 84. §§.) Az efféle zálogleveleknek három osztályuk van.

A) sorsjegy alá az 1000 forintosok,

B) " " " 500 "

C) " " a 100 " tartoznak.

Minden záloglevéllel 30 darab féléves kamatszelvény és egy szelvényutalvány jár; a kamatszelvények, melyek $5\frac{1}{2}\%$ -re szólnak félévenként, utólagosan az intézet pénztáránál fizettetik ki. A záloglevelek szabályszerű kisorsolás alá esnek, s a kisorsolt záloglevelek névszerinti értékük szerint készpénzben beváltatnak. (Alapsz. 41. 47. 48. 87. §§.)

Jövedékjegyekben nyújtatik a kölcsön mindig csak 1000 frtos darabokban. E jegyek abban különböznek a záloglevelektől, hogy bizonyos előre meghatározott idő alatt járván le, kisorsolás alá nem esnek. A jövedékjegyek ismét kétfélék:

D) sorjegy alattiak 10 év

E) " " 5 év alatt járnak le. A D) alattiak után 10% , az E) alattiak után 20% fizetendő.

A kölcsön harmadik neme a készpénzbeni. Az intézet 1000 frtnál kevesebbet s viszont az első három évben ugyanazon birtokra 250 ezer forintnál többet, ugyanazon személynek pedig, habár többrendű birtokra is egy millió forintnál többet nem hitelez. (Alapsz. 4. 39. §§.) Az intézet a jószág értékének csak feléig nyújt kölcsönt és csak oly birtokra mely még semmi betáblázással terhelve nincs, vagy melyre nézve az előbbi hitelezők a betáblázási elsőséget az intézetnek átengedik. (Alapsz. 57. 58. §§.)

Igy áll a hitelügye.

Mi a mezőgazdák képeztetését illeti ; e tekintetben nem mondhatunk sokat, ami a törvényhozásunkra nézve kedvező volna. A volt keszthelyi s cenki, és a fennálló magyaróvári gazdasági intézetek magán uton létesültek. A baromtenyésztés nem ösztönöztetik sem díjak sem rendes kiállítások által.

A birtok szerzési képesség.

Mintán értekezéstünk első részében a magyar általános biztosítási ügyről már szólottunk, még két tárgy marad hátra bővebb fejtegetésre : a birtok szerzési képesség, és a birtok műveléséről szóló tan.

A birtok szerzést illetőleg elv gyanánt szolgáljon mindenkor az, hogy mindenki, ki valamely jószágot jó karban s a közállomány emelésével művelni képes, azt meg is szerezhesse magának és e szerzést ne akadályozza a törvény holmi ceremonialis, pusztá szertartások cselekmények végzése által.

Hazánkban e pontot illetőleg 1848. előtt a földbirtok különfélesége szerint különböző szokások és törvények uralkodtak. Így nemesi jószág szerzésétől a nem nemes ki volt zárva. Jogászaink már a törvényre hivatkoznak, mint mely azt rendeli, már ismét azt állítják, miszerint ez csak visszaélésből, a törvény szavainak elferdítéséből keletkezett. Kele-

men II. 302. l. mondja : „quod soli nobiles sint jurium possessionariorum tenendorum capaces“ s hivatkozik Hk. I. 4. az 1638 : 68. és 1715 : 23. Wenzel I. 349. lapján ellenkezőleg mondja, hogy a nem nemes honfiak birtokképtelenségét semmi országos törvény által indokolni nem lehet ; mert Verbőczy Hkének azon helye (III. 30.) s az országos törvények (1630 : 30. és 1715 : 23.), melyeket évégett idézni szoktak egészen mást (t. i. hogy a parasztnak ura földében nincs tulajdoni joga ; hogy címeres levél elnyeréséhez a honfiség, a megye és királyi tanácsosok ajánlása és a jobbágyaknál azonfölül a földesurnak beleegyezése szükséges, s hogy idegenek Magyarországnban fekvő javakat nem birhatnak) bizonyítanak, a miből a nem nemes honfiaknak nemesi jószágok birhatásábóli kizárása egyáltalán véve nem következtethetik.“ Mielőtt akár az egyik akár a másik félnek adnánk igazságot, tekintsük az említett törvcikkeket s vizsgáljuk meg azok értelmét.

Kelemen idézte törvények következők :

Az Hk. I. 4. így szól : „Proinde vera nobilitas, usu disciplinoque militari, ac ceteris animi corporisque dotibus, et virtutibus acquiritur. Nam, ubi Princeps noster quempiam hominum, cuiuscunque conditionis existat, ob praeclara facinora, ac servitia castro, vel oppido, sive villa, aut alio jure possessionario, condonaverit, mox ille per hujusmodi donationem principis in verum nobilem creatur et ab omni rusticitatis jugo eripitur.“ Már mint lehet e világos szavakat arra magyarázni; hogy csak nemes szerezhethet nemesi jószágot, holott ép ellenkezőleg e szavak : cuiuscunque conditionis existat nem nemest is jogosít nemesi jószágra. Az, hogy ha ily jószágot királyi adományzás útján nyert vala akkor nemessé tétetett nem szolgál mentségül ; mert nem azért nyerte el a jószágot mert nemes, hanem nemessé lett, mert e jószággal adományoztatott meg.

Az 1638 : 68. nem is foglal magában ide vonatkozó

A FÖLDBIRTOK.

12

rendelkezést s hihetőleg sajtóhiba következtében csúszott a tankönyvbe.

Az 1715 : 23. Az idegenek honfiusztásáról szólván: *De extraneis in indigenas hungaros, post conditum articulum 26. 1687. per status et ordines sancitum est; ut classificatio taxae mille aureorum, pro receptione et indigenatu hactenus deponi debentium, ad futuram regni diaetam relegata habeatur §. 1. Interea vero, usquedam citatae legi non satisfecerunt, nec prae-rogativa indigenatus gaudeant, nec possessionis bonorum sint capaces.*“ E törvcikk nem is szól a nem nemesekről; mert idegen (extraneus) ki honosítást (indigenatus) kíván csak nem egy jelentményt a különben nem nemes honfival. S éppen e törvcikk vezette jogtudósainkat ama balvéleményre, mintha nem nemes nemesi birtok szerzésére képtelen: úgy okoskodván: Az idegen nem birhat nemesi birtokot, mert nem országos nemes, de a nem nemes honlakos sem országos nemes, tehát ő sem birhat nemesi jöszágot.

A III. 30-nak tán idevonatkozó szavait a 7. §-ban le-
hetnők, s ezek: *Rusticus praeter laboris mercedem et prae-
mium, in terris domini sui quantum ad perpetuitatem, nihil
juris habet, sed totius terrae proprietates ad dominum terrestrem
spectat.*“ Itt nézetem szerint csak is azt találhatni kifejezve,
hogy a jobbágy telkének nem tulajdonosa, hanem csak ha-
szon élvezője, már pedig ez által koránsincs kifejezve a nem
nemes birtokszerzési képtelensége.

Még egy törvénycikket említenek azok, kik a nem ne-
mesek birtokszerzési képességét törvényeink által tiltottnak
mondják, s ez az 1630 : 30. (hihetőleg Kelemen is ezt véli
idézni az 1638 : 68-ban); de ez a címeres levél elnyeréséhez
kivántató kellékekről szól. S így azt látjuk, hogy azok, kik
azt állítják, miszerint a nem nemesek nemesi jöszágokat nem
szerezhetnek, állításaikat törvényekre nem alapíthatják s
egyedül a szokás szól mellettük; mert tagadhatatlan, hogy a
18. századig nem nemes nemesi jöszágot szabadon szerezh-

tett s birhatott mindig és csak a 18. században keletkezett azon balvélemény, hogy ezekre nézve birtokképeességgel nem birnak.

S hogy törvényeink a nem nemeseket csakugyan ki nem zárták a nemesi javak képeességéből bizonyítja azon körülmény, miszerint, mint fennebb láttuk a Hk. I. 4. szerint királyi adomány útján nemesi javakat szerezhettek, s így gyökeres joggal birhatták is.

De származékos jognál fogva is szerezhették; jelesen halál esetében, nem nemes atyától és nemes anyától születt (tehát jogunk szerint nem nemes) gyermekek anyjuk nemesi javaiban, még az anya leány negyed címén szerettekben is örökösdtek. Így a Hk. I. 29. §. 7. a leány negyedről így szól: „Ubi autem aliqua ex ipsis filiabus homini impossessionato maritata fuerit; . . . in perpetuo jure et dominio hujusmodi quartae filialis possessionariae succedere debet et remanere. Ezt Verböczy szórul szóra átvette Zsigmond VI. végzeményének (1435) 20. cikkelyéből. Megerősíti ezt az 1486 : 26. §. 11, midőn mondja: Cum autem alicuius filia vel soror, sive de curia alicuius baronis vel nobilis, sive etiam de propria domo paterna vel aliunde undecunque cum consensu et voluntate patris, aut fratris homini impossessionato nupserit, talis puella in quarta illa puellari, per ipsum patrem aut fratrem nobilitari et provideri debeat.“ Ugyanily szellemű az 1492 : 63. §. 7.

Élők közt is szerezhettek és birhattak a nem nemesek nemesi vagyont, s ezt mind a hármaskönyv, mind törvényeink bizonyítják. A Hk. II. 11. §. 4. nyíltan mondja ezt, midőn a főurak és nemesek mellett egyéb birtokosokról is szól, mint kik nemesi jószágot birhatnak: Omnes enim Domini et nobiles tam scilicet spirituales, quam saeculares; caeteri etiam possessionati utriusque sexus homines, qui in hoc regno Hungariae bona ac jura possessionaria gubernent etc. hasonló kifejezésekre akadunk Hk. III. 26. §. 8. 11. és 16. Törvényeink

közül az 1486 : 14. §. 6. 1498 : 38. 1543 : 36. 1681 : 46. §. 9- és 1715 : 23. szólnak erről. Itt különös súlyt fektethetünk az 1543 : 36. mint melyben a leghatározottabb szavakkal ki van fejezve, hogy nem nemes nemesi telkeket birtokolhat : „Dicuntur esse nonnulli plebeae conditionis homines, qui praedia nobilitaria pecuniis emta possideant, usum fructum percipiunt, non tamen in eo loco resident, nec onera eorum instar eorum, qui nobilitari titulo et exemptione terras possident, ferre volunt. Idecirco cum in oneribus maxime publicis commodis istiusmodi carere status nequeant, statutum est, ut tales plebeae conditionis homines praedia nobilitaria possidentes, instar nobilium unius sessionis onera ferant et in ea parte comitibus parochialibus obedire teneantur. Contumaces autem et constitutioni praesenti satisfacere nolentes bonis seu praediis eiusmodi per Majestatem regiam priventur !“

Dacára azomban, hogy törvényeink több helyütt világosan szólnak nem nemesekről, kik nemesi jószágot szerezhettek és birhatnak : mégis utóbbi időkben, különösen mint említők a 18. század óta, szokássá vált a nem nemeseket birtok képeseknek nem tartani, míg végre az 1844 : 4. ezt határozza : Az országban és kapcsolt részeiben született, állandón lakó s törvényesen bevett, bármely nem nemes honfiak, általuk bármi címen eddig szerzett, vagy jövőben szerzendő nemesi javakra nézve nemesség hiánya miatti nem birhatási ügy ution ezentul nem háborgattathatnak.

A zsidókra vonatkozólag az 1840 : 39. §. 5. csak polgári telkek megszerzését engedi meg, s az 1861. orsz. b. ért. a zsidókjogairól új elvet felállítani hatáskörén kivülinek találván jelenleg is a törvény értelmében nem szerezhettek nemesi birtokot. Azomban tényleg e korlát már ledöntetett, mert több példa mutatja, hogy legelőkelőbb főuraink lakpalotáit, kastélyait is egyes zsidó tőkepénzesek megszerezték, s birják.

Ami a polgári javakat illeti ezeknek szerzéséhez csak a polgár s nemes embernek van joga ; ugyanis a városi terület

tulajdona a város privilegiuma szerint a városé, s e tulajdonból az egyes polgárok részleteket szerezhettek, miután ők voltak e város tagjai.

Paraszti jószágot vagy tulajdonkép annak haszonélvezetét mind a paraszt, mind a nemes és polgár is szerezhették, csakhogy, ha nemes vagy polgár művelte a telket, ő is ép úgy, mint a paraszt tartozott minden a telken fekvő terhet, (tized, kilenced, robot stb.) szolgáltatni.

Az egyház s egyáltalában jogi személyek, szóval a -holt kéz hazánkban is kizáratott fekvő birtok szerezhetésétől. A keresztény hivek azon ájtatos véleménye, hogy az isten szolgálai mentek legyenek minden földi gondtól, s kényelmesen teljesíthessék lelki pásztorkodásukat, sokat fekvő jószágainak az egyház javára való hagyományozására birt, az egyház pedig, ha egyszer valamit nyert azt, mint jogi személy soha sem halván ki, nem is szolgáltatta vissza a közforgalomba, s mint Olaszhon s Spanyolországban számtalan példa mutatja a talán gondos mívelés alatt legjobb termésű telkek parlagon, műveletlenül hagyattak a nemzet legnagyobb kárára. S így az ország fejedelmei már igen korán azon rendeletet adák ki, hogy semmiféle ingatlan birtokot az egyház nem szerezhethet. Már a Hohenstaufok (L. Raumer Geschichte der Hohenstaufen III. 476. és VI. 135.) s Angolhonban már 1225. évből birunk ily határozatokat. (L. Richter 288. §.)

Hazánkban az 1498 : 55. tiltja meg először is az egyház ingatlan birtok szerezhetését: „Episcopi et Ecclesiarum praelati, vel eorum alter, pro persona sua, et ecclesiae suae possessiones, et jura possessionaria saecularia, nec a regia maiestate quoquo modo impetrare; neque pecuniis eorum jure perpetuo emere et comparare, aut titulo pignoris habere possint el valeant.“ Ezt megerősíti az 1647 : 17. és 1715 : 16. §. 5. (L. Wenzel I. 134. IV.)

Azomban újabb időben e megszorítások megszüntettek, s az egyház szabadon szerezhethet ismét fekvő javakat; igaz

ugyan, hogy e változást a concordatum 29. szakasza hozta be, de miután ez hazánkra nézve, ha nem is jogilag, legalább tényleg érvényes s az országos b. ért. e tekintetben semmi intézkedést nem tett vala, hatályos. Mind amellet köteles. ségében áll a püspöknek, ha ily jószágot szerezne azt a helytartósságnál bejelenteni. (L. Konek Sándor. Egyházjog-tan 233. l.)

A kir. városokra vonatkozólag az 1542. pozsonyi országgyűlés 33. §. 2. rendeli: „Ne de caetero bona aliqua et jura possessionaria, ad sacram hujus Regni coronam, consequenterque collationem Regiam, quocunque titulo devoluta et devolvenda civitatibus, oppidis et villis, aut aliis quibusvis communitatibus conferantur et inscribantur.“

A földmiveltetés módja.

A földbirtok miveltetésénél nálunk eddig leginkább az önkezelési rendszer volt a túlnyomó; haszonbérlő alig akadt, s ha akadt a megvettetés, melylyel ez osztály tekintetett minden műveltebb haszonbérlőt ez utált foglalkozás nemtől viszaríasztott. Oka a bérlők iránti tiszteletlenségnek leginkább e tekintetbeni törvényeknek nem léte. Igaz ugyan, hogy két törvényünk van: az 1802 és 1807, de ezek csupán ama rendelkezésre szorítkoznak, mely a haszonbérlőt a tulajdonos részéről jöhető erőszakos rövidségek ellen ótalmazza; az 1840 : 22. §. 37. azt rendeli, hogy „az eddig jó lélekkel kötött, ezután pedig törvényes bizonyság előtt kötendő, törvényes átadással megerősítendő, s az illető törvényhatóságoknak bemutatandó haszonbérlési szerződések, ha a haszonbérbe adó csödület alá esik, a csödület esetére is teljes erejüket megtartják, — ellenben, ha a haszonbérbe vevő esik csödület alá a haszonbérlői szerződés megszűnik.

Legujabb időben sem történtek e tekintetben változások s újítások. Legfeljebb azt említhetnők, misze-

rint a kamarai jószágok bérbeadásánál több rendelet becsáttatott ki.

Már mily bérleti rendszer volna Magyarhonban alkalmazható, e tekintetben utalunk Korizmics László a Budapesti Szemle 4. írt angol bérleti rendszer rövid, de velős cikkére, s a magyar gazdasági egyesület által 1843. koszoruzott pályamunkára: „A haszonbérrendszerről“ írta Aggteleki Bujánovics Eduárd, a melyben az időleges s különösen a hosszabb ideig tartó bérleti mód ajánltatik, mint helyesebb. De mind erről szó sem lehet, míg a bérlői osztály nem nyer, bizonyos elismert állást, tekintélyt. Helyesen mondja a tekintetben Bujánovics említett munkája 101. lapján: Az itt kimondott elvek, melyek szerint kell bérleti rendszerünket szabályozni, hogy mezei gazdaságunkat feljebb emelhessük, oly egyenesen ellenkezők az eddigi közönségesen elterjedt nézetekkel s annyira megszokták már emlékezetet haladó idők óta, minden bérbeadást, (mely pedig csak úgy lehet sikeres, ha bizodalom eredménye) a legnagyobb bizodalmatlanság s kölcsönös rászédés ügye gyanánt tekinteni, hogy a közvélemény ily teljes megváltozását sok ideig alig reménylhetni. Az árendás név valóban azoknak nagyobb része által, kik azt nálunk viselték, oly rossz hirbe is jött, á fizetés nem biztos voltának, jószágpusztulásnak, jobbágy-sanyargatásnak s végnélküli perlekedésnek mellékképzeletei oly válhatlanul hozzá vannak kötve, hogy nagy példák és sok évi ellenkező tapasztalások lesznek szükségesek, míg ezen oly egészen külömböző nézetek, melyek itt tartok tőle, pusztában kiáltó szó gyanánt hirdettettek, beférkezhetnek; e mellett pedig azon durva önkény elijesztő példáit, mely eddig a bérlők ellen nem ritkán gyakoroltatott, s mely még most is gyakran meggyalázó fenyegetőzésekben mutatkozik, meg sem akarom említeni azon biztos reménységben, hogy a durvaság és erőszakoskodás e nemei polgáriasodásunk előhaladása mellett mind ritkábbak lesznek, a legteljesebb személyi szabadság

a valódi büszkeség megtisztult becsületérzetében, mint szintén a törvényhozás üdvös szigorúságában leghathatósabb őtalmat fog találni.“

Hazánkban, különösen az alföldön Gyulai József a Pesti Napló 1863. aug. 1. 474. számában megjelent. „Az alföldi bérlőkről“ című értekezése szerint: a bérlők négy osztályra szakadnak. Az első osztályba tartoznak azok, kik nagyobb mennyiségű földet bírnak e földet saját erejökkel, bérceik, gépeik által műveltetik, s a bérleti szerződést magával a földbirtokosokkal kötik vala.

A második osztályt képezik a kisebb bérlők. E két osztály, miután különösen saját sorsa is a föld minél termékenyebb tételétől függ, a mezőgazdaságra nézve valódi áldás, mint a tapasztalás mutatja, mind az évenkénti bérlet összeget pontosan fizetik, mind önmaguk meggazdagodnak, s e mellett még a szántóföldeket is javítják, termékenyítik.

De már ezt nem mondhatjuk a harmadik osztályról, hová a feles bérlőket kell sorolni, ez osztály miután többnyire csak egy-egy évre jöhet bérlett földre, azt minden tehető módon kizsákmányolja, szóval kiszívja a föld zsirját, mely azután így, meddön visszaadatik szomorú tanuságul a földbirtokosoknak.

Végre a legveszélyesebb osztályt képezik azok, kik üzérkedésből gyakorolják a bérlest; szerződést kötven kisebb nagyobb földterületre, de csak azért, hogy azt apró részletek vagy egészben nyereséggel másoknak adhassák alhaszonbérbe, s ezekről méltán mondja említett cikkíró, hogy ők a föld ostorai. Jaj annak a földnek, mely ily kezek közé kerül! Nem marad semmi út, mód megkísérletlenül, hogy a kibérlett föld minél magasabb áron adathassék át másoknak. Az utóbbi időkben épen az e fajú bérlők vergődtek zöld ágra, mert a nép minden rétegéből számtalan óhajtott haszonbérlő lenni. Kinek néhány forintja volt, kivett jó drágán pár hold földet, még számos kézmives is, elhagyva jól jövedelmező

keresetét, felcsapott bérlőnek, azon reményben, hogy pár év múlva nagy ur leend. Sajnos, hová viszi az embert az urasági vágy és a munka megunás. A legtöbben azon hitben lettek bérlőkké, hogy mint bérlőnek majd áldott semmit nem tevében folynak napjaik és készen repül a sült galamb, csak szájaikat kell felnyitni. Több ily kézmivesből lett bérlő egész életén át szerzett vagyonát belefektette a drága bérletbe, s pár év múlva csaknem mint koldus állt. Vagyonát pedig koránsem a birtokos tette el, — ki őt hirből sem ismeré — hanem a főbérlő, kitől alhaszonbérben bírta a földet. E bérlők kínozzák, nyuzzák úgy szólván a földet, mivel bérletük ritkán terjedvén túl az egy éven igyekeznek minden módot megkísérteni, hogy a földből kizsarolják a haszonbért és az álmodott uraságot. Már pedig efféle gazdálkodási mód káros voltáról sokat nem kell szólnunk.

Befejezés.

Ugy hiszszük evvel befejeztük mind azt, amit törvényhozásunkról a földbirtok rendezése tekintetében mondhatunk; igaz több az elméletben kifejezett szakaszt nem említettünk, ide soroljuk különösen a vámszabályzatokat. Ezekről röviden azt mondjuk; miszerint a lefolyt 1848—1860-diki évszak e részben áldásosan hatott; ugyanis az egész birodalom egy egységet képezvén az egyes koronaországok közt fennállott vámsorompók megszűntettek. Az 1862. január elsején életbe lépett új vámszabályzat tetemesen leszállította a nemzetközi vámakat, s így a birodalom külkereskedését mozdította elő. A kivitt áruktól vagy csekély vagy éppen semmi vám sem fizettetik; a bevitt áruktól különböző vámok fizettetnek elég bonyolódott rendszer szerint. (L. Statistikai közlemények V. 1. 42. l.)

Igy egyrészen nemzeti gazdagodásunk előre haladt;

de másrészt a birodalom financ állapotának zavara gyakran kötelességévé tette az államnak az egyes tartományok érdekeinek tekintbe vétele nélkül oly vámokat, s különösen adónemeket felállítani, melyek a mezői gazdaság egyes nemére, pl. a dohány, cukorrépa, szeszgyártásra, stb. kártékonyan hatnak.

Kártékonyan hatott és hat még jelenleg is a nemzetgazdaság elveit szem előtt vesztett szeszadó. Különösen áll ez a Pest városa mellett a Tiszaig elterülő homokrónára nézve. Itt ugyanis az előtt a földbirtokos gabnatermelés után élélhetett, mert a messze alföld a közlekedési eszközök hiányában Pestet s egyéb nagy városainkat nem láthatta el oly olcsón gabna neműekkel, mint a külömben silányan jövedelmező homoktelkek gazdái. De a vasutak szaporodásával az alföld gabnája nemcsak háttérbe szorította az említett gazdákat, hanem egyenesen megsemmisítéssel fenyegette, ha az ipar új ágához nem fordulnak, s ez a burgonyából szeszgyártás volt, mert a termény hulladékából igen sok és értékes takarmányt lehetett előállítani s a nyert szesz a termelési költségeket busásan megtérítette. Így keletkeztek Vácson, Pilisen, Üllön, Pusztasz. Lőrincen s Harasziban nagyobb szerű szeszgyárak, melyek több ideig sikeresen működtek is. De fájdalom a szeszadó e már a virulásnak indult ipari s földmívelési ágat végveszéllyel fenyegeti, a mennyiben a gyártulajdonos saját kárára csak nem termelhet szeszt. S hogy állításunkat adatokkal igazoljuk a Pesti Napló 1863. mart. 12. 58. számára hivatkozunk, hol Rottler József következőket mond:

Egy szeszgyár november, december s január hónap alatt az eredményezett 38,621% szesz után, 18 kr-ával számítva adóban fizetett 6951 frt 78 krt. felhasznált 8150 mázsa burgonya ára

tészen 80 kr-ával	6520	"	—	"
963 $\frac{1}{2}$ mérő árpa, á 2 frt 10 kr.	2023	"	35	"
66 $\frac{1}{2}$ mérő rozs, á 2 frt 80 kr.	185	"	50	"
4241 mázsa kőszén á 50 $\frac{1}{2}$ kr	2141	"	70 $\frac{1}{2}$	"

10 font szikso á 16 kr.	1 frt 60	krt.
112 font faolaj kenőcsre á 48 kr.	53 " 76	"
20½ font fagyú kenőcsre á 40 kr.	8 " 20	"
163 font égető olaj á 36 kr.	58 " 68	"
darálási költség	136 " 75	"
személyzet 3 havi fizetése	893 " 42	"
kötő kihasználása fuvarokra	60 " —	"
különféle kiadások	100 " —	"

Egyben 19134 frt 74½ krt.

Ez üzleti tőke három havi 6% kamatja 287 " 4 "

20000 frt alaptőke 10% lehasználási

kamata három hóra 500 " — "

Főösszeg 19921 frt 78½ krt.

Ebből levonatik a szeszgyár által a gazdaságnak adott 16400 akó hightott moszlék ára — azt széna értékre vonva, akonkint 10½ krjával. . 1648 frt 20 krt.

Marad valóságos költség 18273 frt 58 krt.

mely összeget az eredményezett 38621% szeszre felosztván esik minden egyes fokra productionalis költség 7½/10 kr. A szeszára jelenleg fokonkint 3 kr. levén, következőleg kára van a gyárnak fokonkint 4½/10 kr., összesen pedig e három hóra vagyis 38621% után 1660 frt 70 kr. Már pedig, hogy a gyár megszűntével a földmivelés e téreken is súlyed, azt példák már most is tanusítják.

Dacára ezen hiányoknak egy általában be kell vallanunk, hogy a kormány belátja azt; miszerint Ausztria s különösen Magyarország, melyről Kautz Gyula „az 1862-diki londoni Világipartárlatróli jelentés“-ének 106. lapján azt mondja, hogy mindekkoráig tulnyomólag földmivelési álladalom, melynek egyelőre legfő gondja és hivatása a duserejű földjében rejő minden kincseket teljesen érvényesíteni, s kifejteni,“ s e célból azon volt, hogy a birtoko: minél szabadabbá tegye,

minden feudalis és középkori viszonyától, hogy a kereskedést előmozdítsa, amennyiben a vámsorompókat ledönté, s végre a hitelintézet s a telekkönyv behozatala által lehetőségessé tegye, miszerint a földmives a haza aranyát a földbe, mint legtermékenyebben jövedelmező tőkébe fektethesse, s így mind önmagának, mind nemzetének használhasson.

Értekezésünk nyomán meggyőződhetett az olvasó, miszerint habár a kormány különös gondját igényli is a mezei birtok s földmivelés főkép oly országban, mint hazánk s Ausztria: mégis a nemzet jelleme, szokása s ösztönei e tekintetben a kormány minden rendeleteit részint kijátszhatják, részint helyettesíthetik. Meggyőződésünk szerint honunkban a kormány a mezei iparra nézve csak ösztönző gyanánt szerepeljen, adjon kezdeményező példákat s jellemünknel fogva, ugyis hirtelen fellobbanók levén a helyes elvek csakhamar elfogadást és alkalmazást fognak nyerni.

Helyes s értelmes ész így vezettette, hazánk külömben is termékeny földét paradicsommá változtatja; De minden honfi szeme előtt lebegjen gr. Széchenyi e velős mondata:

„Nem termékeny lapány, hegyek, ásványok, éghajlat stb. teszik a közerőt, hanem az ész, mely azokat józanon használni tudja.“ (Hitel 178. l.)

TARTALOM.

A földbirtok a nemzetgazdaság jelenlegi álláspontja szerint rendezve.

	Lap.
Bevezetés	5
A rabszolgaság	10
A jobbágyság	17
A tized	23
A legeltetési szolgálat	27
A földhitel	28
Minimum és maximum	32
A tagosítás	47
Önkezelés és bérrendszer	53
Biztosítási ügy	59
Terménykereskedés	62

A magyar törvényhozás működése a földbirtok tekintetében.

A jobbágyság	79
A tized	122
A kilenced s tized begyűjtése	133
Az örökváltság	139

	Lap.
A telekadó	149
Az urbéri patens	157
Az ősiség	167
A telekkönyv	169
A magyar földhitelintézet	173
A birtokszerzési képesség	176
A földműveltetés módja	182
Befejezés	185

